

KNO.430.016.2019

Nr ewid. 180/2019/P/19/023/KNO

Informacja o wynikach kontroli

OCHRONA MATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

DEPARTAMENT NAUKI, OŚWIATY
I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

MISJA

Najwyższej Izby Kontroli jest dbałość o gospodarność i skuteczność w służbie publicznej dla Rzeczypospolitej Polskiej

WIZJA

Najwyższej Izby Kontroli jest cieszący się powszechnym autorytetem najwyższy organ kontroli państwowej, którego raporty będą oczekiwanym i poszukiwanym źródłem informacji dla organów władzy i społeczeństwa

Informacja o wynikach kontroli

Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Dyrektor Departamentu Nauki, Oświaty
i Dziedzictwa Narodowego

Piotr Prokopczyk

Akceptuję:

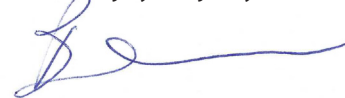
Wiceprezes Najwyższej Izby Kontroli

Tadeusz Dziuba

Zatwierdzam:

Prezes Najwyższej Izby Kontroli

Marian Banaś

Warszawa, dnia 20.01.2020

Najwyższa Izba Kontroli
ul. Filtrowa 57
02-056 Warszawa
T/F +48 22 444 50 00

www.nik.gov.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW, SKRÓTOWCÓW I POJĘĆ.....	4
1. WPROWADZENIE.....	5
2. OGÓLNA OCENA	9
3. SYNTEZA WYNIKÓW KONTROLI.....	11
4. WNIOSKI.....	18
5. WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI	19
5.1. Ochrona zabytków w Polsce	19
5.2. Potrzeby w zakresie materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.....	30
5.3. Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych	32
5.3.1. Działania wojewódzkich konserwatorów zabytków	39
5.3.2. Działania samorządów	43
5.3.3. Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.....	58
5.3.4. Szlaki kulturowe i tematyczne	66
5.4. Współpraca przy ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.....	70
5.4.1. Współpraca międzynarodowa	70
5.4.2. Współpraca organów ochrony zabytków z samorządem	72
5.4.3. Współpraca z organizacjami mniejszości narodowych oraz zarządcami zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.....	74
5.4.4. Współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków	82
6. ZAŁĄCZNIKI	84
6.1. Metodyka kontroli i informacje dodatkowe.....	84
6.2. Przykłady działań podejmowanych przez wybrane kraje w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.....	99
6.3. Analiza stanu prawnego i uwarunkowań organizacyjno-ekonomicznych.....	103
6.4. Wykaz aktów prawnych dotyczących kontrolowanej działalności	108
6.5. Wykaz podmiotów, którym przekazano informację o wynikach kontroli.....	110

Wykaz stosowanych skrótów, skrótowców i pojęć

Dziedzictwo kulturowe	Zgodnie z definicją zaproponowaną przez prof. Jana Pruszyńskiego ¹ „dziedzictwa kultury to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawanymi za podstawę ochrony prawnej dla dobra konkretnego społeczeństwa i jego rozwoju oraz dla przekazania ich następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”.
GKZ	Generalny Konserwator Zabytków.
JST	Jednostka samorządu terytorialnego.
Materiałne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych	Na potrzeby kontroli pojęcie to zostało zdefiniowane, jako przede wszystkim dziedzictwo związane z mniejszościami narodowymi. Dziedzictwo materialne to zabytki ruchome i nieruchome. Na dziedzictwo to składa się wiele elementów materialnych takich jak m.in. zamki, pałace, dwory, folwarki, kamienice, fabryki. Niezwykle istotną jego częścią są też obiekty sakralne i nekropolie. To także zabytki ruchome zgromadzone w muzeach.
Minister	Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
MKiDN	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
Mniejszość narodowa	Definicję legalną mniejszości narodowej zawiera art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym ² . Zgodnie z nią w Polsce są następujące mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska, żydowska.
NID/Instytut	Narodowy Instytut Dziedzictwa.
NIMOZ	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.
Skuteczność	To realizacja określonych rzetelnie potrzeb, bądź też podjęcie stosownych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.
Środki publiczne	Środki, o których mowa w art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych ³ .
Ustawa o ochronie zabytków	Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ⁴ .
WKZ	Wojewódzki Konserwator Zabytków.
Zabytek	Nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków).
Zabytek mniejszości narodowej	Zgodnie z definicją przyjętą na potrzeby niniejszej kontroli NIK to zabytek wytworzony na terytorium Polski przez mniejszości narodowe, zamieszkujące teren przedwojennej Rzeczypospolitej lub wytworzone przez narodowości zamieszkujące tereny północnej i zachodniej części obecnej Polski (tzw. Ziemie Odzyskane) przed 1945 r., tj. przed włączeniem tych ziem do państwa polskiego.

¹ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. 1.

² Dz. U. z 2017 r. poz. 823, dalej: ustawa o mniejszościach narodowych.

³ Dz. U. z 2019 r. poz. 869, ze zm.

⁴ Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, ze zm.

1. WPROWADZENIE

Pytanie definiujące cel główny kontroli

Czy działania podjęte przez właściwe podmioty na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych były prawidłowe?

Pytania definiujące cele szczegółowe kontroli

1. Czy właściwe podmioty rzetelnie określili potrzeby i podjęły skuteczne działania na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych?
2. Czy właściwe podmioty skutecznie współpracowały ze sobą przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych?

Jednostki kontrolowane

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

9 wojewódzkich urzędów ochrony zabytków

9 urzędów marszałkowskich

9 urzędów gmin/miast

Okres objęty kontrolą

Lata 2016–2019
(do 31 lipca 2019 r.)

Dziedzictwo kulturowe stoi ponad podziałami terytorialnymi czy narodowymi, a zadaniem państw jest jego ochrona. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁵ zapewnia ochronę dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju⁶. Zabytki są świadectwem dziejów narodu, jego tożsamości i wkładem w dziedzictwo kulturalne ludzkości i podlegają w Polsce ochronie z mocy prawa, bez względu na ich proveniencję.

Polska w okresie międzywojennym była krajem wielonarodowym. Według spisu powszechnego ludności z 1931 r.⁷ w II Rzeczypospolitej najliczniejszymi mniejszościami narodowymi byli Ukraińcy, Żydzi, Białorusini, Niemcy, Litwini i Czesi. Przetrwało po nich materialne dziedzictwo kulturowe w postaci zabytków zarówno nieruchomych, jak i ruchomych. Druga wojna światowa i jej polityczne konsekwencje sprawiły, że Polska stała się krajem homogenicznym, w którym mniejszości narodowe nie stanowią obecnie więcej niż 2–3% ogółu ludności. Zgodnie art. 2 ust. 2 ustawy o mniejszościach narodowych, aktualnie w Polsce są następujące mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska, żydowska. Po wojnie, w wyniku podziału pojałtańskiego Europy, doszło do nowego określenia granic Polski. Działania wojenne oraz zmieniające się systemy społeczno-polityczne były źródłem zniszczeń w obiektach o wartości historycznej i zabytkowej nie tylko w Polsce, ale i w Europie. Szczególnie w Europie Wschodniej w ich wyniku odrzucano spuściznę poprzednich pokoleń lub innych narodów, krytykowano ją, niszczone i nie otaczano należyłą ochroną. Po roku 1945 dokonano się „zmiana narodowości” zabytków na wspólnych historycznych obszarach – dawnych niemieckich terenach w północnej i zachodniej części obecnej Polski. Zabytki „poniemieckie” pozostały na Śląsku, Pomorzu, na Warmii i Mazurach – dawnych Prusach Wschodnich. Z kolei zabytki „popolskie” pozostały na ziemiach dawnych polskich Kresów Wschodnich i obecnie znajdują się głównie na terenie Litwy, Łotwy, Białorusi i Ukrainy.

W Polsce, w konsekwencji zniszczeń i grabieży dokonanych przez okupantów podczas II wojny światowej, a po wojnie, w wyniku przejścia gospodarki od wolnorynkowej do uspołecznionej i kolektywizacji, zabytkowe zespoły, w tym również założenia rezydencjonalne, odniosły duże straty. Wcześniej wyróżniały się one wielkością i formą oraz dominowały, szczególnie w krajobrazie wiejskim, nad pozostałymi zabudowaniami. Jednak po 1945 r. utraciły swe dotychczasowe funkcje centralnych punktów dawnych majątków: ośrodków administracyjnych, reprezentacyjnych i kulturalnych. Wojna i zmiany społeczne, polegające na wymianie niemal całej ludności z terenów Ziemi Zachodnich i Północnych, skutkowałą przerwaniem ciągłości kultury i tradycji tych regionów, co również miało wpływ na dalsze losy zabytków. Wobec zmieniającej się sytuacji

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

⁶ Art. 5 i art. 6 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

⁷ http://statlib.stat.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/VUNVGMANSQCQFGYHCN3VDLK12A9U5.pdf

w kraju obiekty zabytkowe, które nie zostały przeznaczone na szkoły lub inne budynki użyteczności publicznej, zostały w większości pozostawione bez opieki i ochrony. Ich stan techniczny pogarszał się, a główne tego przyczyny były rozmaite i często występowały jednocześnie, znacznie utrudniając działania rewaloryzacyjne. Były to: ustawodawstwo, niszcząca działalność ludzka i warunki atmosferyczne, a także czas działający na niekorzyść każdego budynku, nadmierny rozwój aglomeracji otaczających zespoły zabytkowe, komunikacja niedostosowana do zabytkowych układów i zanieczyszczona atmosfera⁸. O ile obiekty sakralne i cmentarze zostały objęte opieką kościołów i związków wyznaniowych, o tyle pozbawione opieki i ochrony zabytki świeckie ulegały w okresie PRL⁹ stopniowej degradacji. Po roku 1989 polscy i niemieccy historycy sztuki i konserwatorzy zabytków sformułowali pojęcie „wspólnego dziedzictwa historycznego”, obejmujące zarówno zabytki architektury, jak i dobra ruchome¹⁰. Zagadnienie ochrony tego dziedzictwa, które wszak jest nie tylko lokalnym dziedzictwem poszczególnych mniejszości czy narodów, ale przede wszystkim dziedzictwem europejskim, pozostaje nadal aktualne nie tylko w Polsce, ale i we wszystkich krajach, które zostały dotknięte przez zmiany ludnościowe i terytorialne w konsekwencji pojałtańskiego podziału Europy.

Dziedzictwo kulturalne (*cultural heritage/patrimoine culturel*¹¹) jest pojęciem, które ma bardzo szeroki zakres. Jest ono ważnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego, środkiem poszukiwania dróg porozumienia w regionach dotkniętych konfliktami na tle etnicznym lub religijnym oraz jest uznawane za wyraz różnorodności kulturowej krajów i regionów świata. Przyjęto umowny podział dziedzictwa kulturalnego w UNESCO na dziedzictwo materialne, na które składają się zabytki nieruchome (w tym Światowe Dziedzictwo) i ruchome oraz dziedzictwo niematerialne, przekazywane przede wszystkim za pomocą przekazu ustnego i tradycji.

Fragment Preambuły do Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego

Konferencja Generalna,
biorąc pod uwagę, że historyczne obszary miejskie należą do najbogatszych i najbardziej zróżnicowanych przejawów naszego wspólnego dziedzictwa kulturowego, które zostały ukształtowane przez kolejne pokolenia i stanowią główne świadectwo działalności i aspiracji człowieka w czasie i przestrzeni,
zważywszy, że dziedzictwo miejskie jest dla ludzkości kapitałem społecznym, kulturowym i ekonomicznym powstałym jako efekt historycznego nawarstwiania się

⁸ A. Merta-Staszczak, *Czynniki wpływające na stan zachowania obiektów zabytkowych po 1945 roku na Dolnym Śląsku*, „Społeczeństwo i Ekonomia”, nr 1(5), 2016, s. 29, <https://www.google.com/search?q=ochrona+zabytk%C3%B3w+na+ziemiach+odzyskanych&ie=utf-8&client=firefox-b-e> (dostęp: 30.04.2019).

⁹ Polska Rzeczpospolita Ludowa.

¹⁰ Szerzej: B. Cöllen, *Ochrona wspólnych dóbr kultury Polaków i Niemców*, <https://www.dw.com/pl/ochrona-wsp%C3%B3lnych-d%C3%B3br-kultury-polak%C3%B3w-i-niemc%C3%B3w/a-6193417> (dostęp: 30.04.2019).

¹¹ Językami roboczymi UNESCO, używanymi w korespondencji i w pracach gremiów międzynarodowych są angielski i francuski. www.unesco.pl/unesco/funkcjonowanie-organizacji/ (dostęp: 29.10.2019).

wartości wynikających z dawnych i współczesnych kultur oraz nagromadzenia tradycji i doświadczeń, uznawanych w całej ich różnorodności (...), przyjmuje w dniu 10 listopada 2011 r. niniejsze Zalecenie.

W „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego”¹² przyjęto, iż dziedzictwo kulturowe stanowi nie tylko przedmiot ochrony, ale jest również zasobem, który powinien zostać wykorzystywany dla obecnego i przyszłego rozwoju. Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest ustawa o ochronie zabytków, regulująca w sposób całościowy pojęcie zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, w tym administracji rządowej i samorządowej, formy finansowania opieki nad zabytkami i ich ewidencjonowania.

W 2017 r. w rejestrze zabytków nieruchomych figurowało 70 885 obiektów zabytkowych¹³. W ogólnodostępnych danych brak jest informacji na temat środków przekazywanych na ochronę dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, jednak istotne znaczenie dla ochrony dziedzictwa narodowego ma ochrona zabytków.

NIK podjęła niniejszą kontrolę z własnej inicjatywy, biorąc pod uwagę m.in. dezyderat Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu RP, skierowany do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie wyasygnowania środków na utrzymanie i konserwację miejsc pamięci mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce¹⁴ oraz wpływające skargi i wnioski.

¹² Przyjęta uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020” (M.P. poz. 378).

¹³ Według *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, oprac. NID, Warszawa 2017.

¹⁴ Dezyderat nr 3 uchwalony na posiedzeniu Komisji w dniu 22 marca 2017 r.

Infografika nr 1

Rzeczpospolita Polska w granicach przed 1939 r. (narodowości i wyznania)

Mieszkańcy z przewagą języka:

- polskiego
- niemieckiego
- litewskiego
- białoruskiego
- ukraińskiego

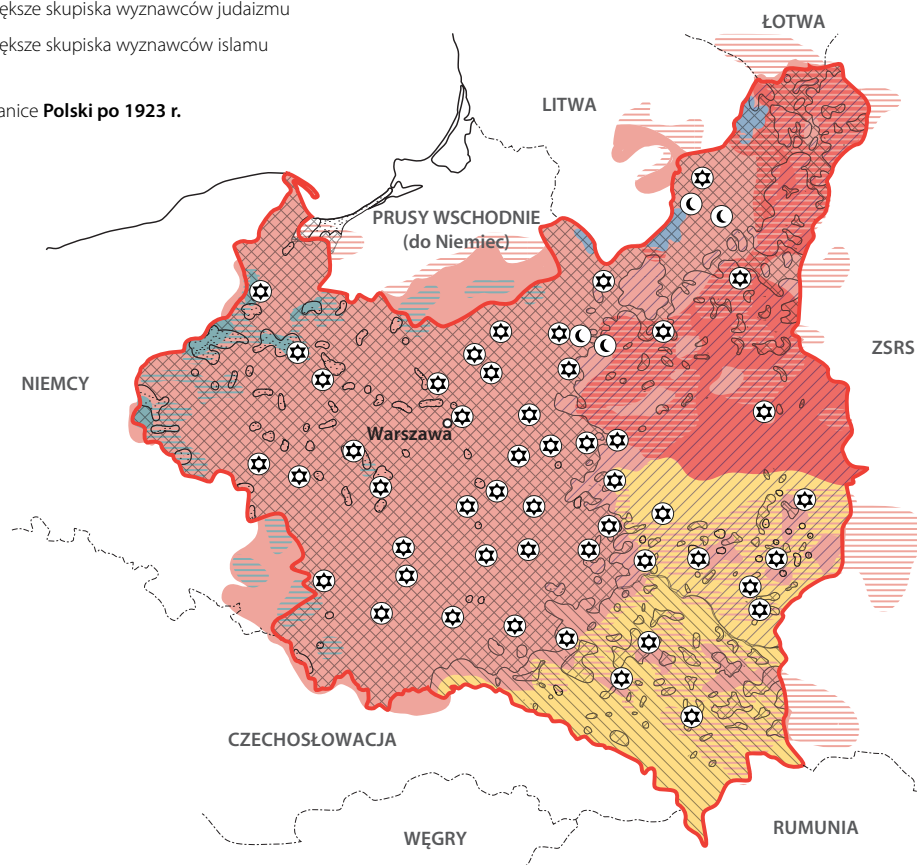
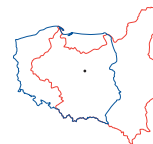
- większe skupiska wyznawców judaizmu
- większe skupiska wyznawców islamu

— granice Polski po 1923 r.

Obszary Polski z przewagą ludności:

- rzymskokatolickiej
- prawosławnej
- grekokatolickiej
- ewangelickiej

Granice Polski przed 1939 r. oraz współcześnie:

Źródło: opracowanie własne NIK.

2. OCENA OGÓLNA

Prawidłowa ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Działania na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych w Polsce w latach 2016–2019¹⁵ były prawidłowe. Zasób materialnego dziedzictwa kulturowego znajdujący się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej – niezależnie od jego pochodzenia – był traktowany jako wspólne dziedzictwo kulturowe i objęty był jednolitą ochroną prawną. O objęciu zabytku ochroną decydowała jego wartość artystyczna, historyczna i naukowa.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, wojewódzkie i gminne programy opieki nad zabytkami, gminne strategie rozwoju i programy rewitalizacji uwzględniały ochronę i opiekę nad materialnym dziedzictwem kulturowym, niezależnie od jego pochodzenia historycznego. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta szacowały potrzeby w zakresie ochrony ogółu zabytków, nie wyodrębniając zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. W ocenie NIK, działania te były skuteczne, a ich efekty przyczyniły się do zachowania dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Tworzono także turystyczne szlaki kulturowe, promując tym samym obiekty zabytkowe, świadczące o różnorodności wielowiekowego dziedzictwa kulturowego Polski.

W latach 2016–2019 na powyższe działania skontrolowane podmioty wydatkowały z różnych źródeł prawie 667 mln zł. W ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dofinansowano prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych na łączną kwotę 7 mln zł. Samorządy województw i miasta przeznaczyły łącznie 510 mln zł na odbudowę, utrzymanie i zabezpieczenie zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, będących w ich zarządzie. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta przekazały beneficjentom dotacje w łącznej wysokości 72 mln zł, tj. 20% środków przeznaczonych na dofinansowanie prac przy zabytkach. Przyznając dotacje uwzględniano stan zachowania zabytku, jego znaczenie historyczne, artystyczne i naukowe, dostępność dla ogółu społeczności lokalnej i turystów oraz promocję regionu. Ponadto, skontrolowane urzędy marszałkowskie, realizując działania w ramach programów operacyjnych UE, dofinansowały projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych w kwocie 60 mln zł. Na renowację muzealiów związanych z dziedzictwem mniejszości narodowych muzeów¹⁶ wydatkowały ponad 17,5 mln zł.

Ponadto Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizując ustawę z dnia 8 grudnia 2017 r. o dotacji dla Fundacji Dziedzictwa Kulturowego przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego¹⁷, przekazał Fundacji 100 mln zł, które zainwestowano zgodnie z zawartą umową. Z osiągniętego z tego tytułu dochodu Fundacja w latach 2018–2019 (do 15 czerwca 2019 r.) pokryła koszty (0,5 mln zł) renowacji 23 obiektów i prac porządkowych na Cmentarzu Żydowskim w przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie.

W umowie zawartej przez Ministra z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego nie zawarto postanowień dotyczących uprawnień Ministra w przypadku nienależytego wykonywania umowy przez Fundację, bądź wystąpienia okoliczności uniemożliwiających realizację umowy, za które Fundacja ponosi odpowiedzialność. Niemniej jednak, w związku z wynikami kontroli NIK, Minister zadeklarował, że przedstawi Fundacji propozycje dodatkowych zapisów w umowie w celu lepszego zabezpieczenia interesu Skarbu Państwa.

¹⁵ Do dnia zakończenia czynności kontrolnych, tj. 31 lipca 2019 r.

¹⁶ Prowadzone przez skontrolowane podmioty.

¹⁷ Dz. U. poz. 2383.

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego wypracowano standardy komunikowania się organów ochrony zabytków ze społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną. Umożliwiono organizacjom mniejszości narodowych udział w uzgodnieniach projektu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz gminnych i wojewódzkich programów opieki nad zabytkami.

Kontrolowane jednostki skutecznie współpracowały przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, a także współpracowały z przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych oraz zarządcami budynków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Przykładem dobrej współpracy w tym obszarze było opracowanie, w wyniku potrzeb zgłaszanych przez mniejszość żydowską – instrukcji dla wojewódzkich konserwatorów zabytków dotyczącej pełnej inwentaryzacji cmentarzy żydowskich. Weryfikacja terenowa cmentarzy przeprowadzona przez Narodowy Instytut Dziedzictwa objęła 1206 obiektów, zaś łączne koszty programu w latach 2018–2019 wyniosły prawie 0,4 mln zł.

Ponadto NIK stwierdziła nieprawidłowości związane z realizacją ustawy o ochronie zabytków. Brak w 2018 roku krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami miał wpływ m.in. na niesporządzenie programów na szczeblu wojewódzkim i gminnym. Spośród 18 skontrolowanych jednostek w 11 z nich nie zapewniono ciągłości obowiązywania tych programów przez okresy czteroletnie w wyniku ich niesporządzenia lub opóźnienia w sporządzeniu. Stwierdzone nieprawidłowości dotyczyły również nieterminowego przekazywania sprawozdań z realizacji programów, a także udzielania dotacji.

Powyższe nieprawidłowości nie wpłynęły na ocenę działań skontrolowanych jednostek w obszarze ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

3. SYNTEZA WYNIKÓW KONTROLI

W latach 2016–2019 działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, w tym materialnego dziedzictwa mniejszości narodowych były podejmowane przez objęte kontrolą podmioty, tzn. Ministra i GKZ, NID, NIMOZ oraz powołanych przez wojewodów dziewięciu wojewódzkich konserwatorów zabytków¹⁸ i utworzone przez ośmiu spośród dziewięciu prezydentów miast¹⁹ wyspecjalizowane komórki (biura miejskich konserwatorów zabytków lub stanowiska ds. ochrony zabytków). [str. 19]

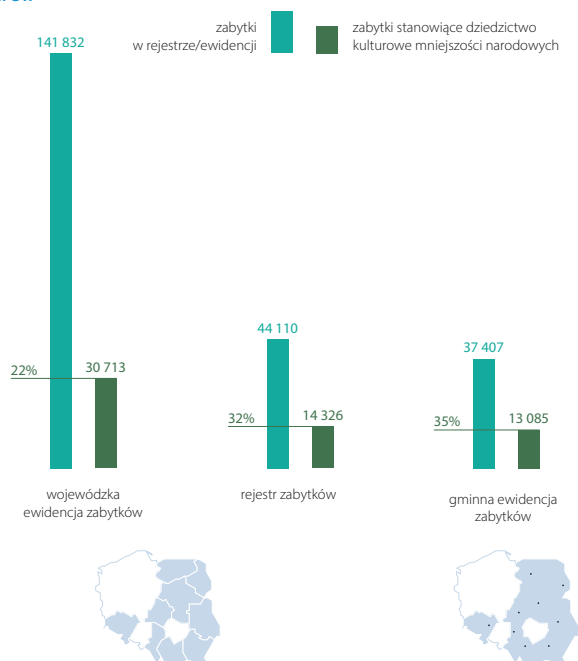
Ochrona zabytków
w Polsce

Zasób materialnego dziedzictwa kulturowego znajdujący się na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej jest traktowany jako wspólne dziedzictwo. Poszczególne jednostki organizacyjne mają wiedzę, choć nie zawsze pełną, o znajdujących się na terenie ich właściwości zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Problemem jest jednoznaczne zakwalifikowanie zabytku, jako stanowiącego dziedzictwo tylko jednej mniejszości narodowej, gdyż Polska była przed II wojną światową krajem wielokulturowym, kultury różnych narodowości wzajemnie się przenikały. W związku z tym nie zawsze było możliwe wyodrębnienie zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. Kontrolowane urzędy podejmowały działania mające na celu ochronę materialnego dziedzictwa kulturowego ogółem, biorąc pod uwagę znaczenie poszczególnych zabytków dla zachowania wielokulturowego dziedzictwa poszczególnych miast czy województw. [str. 28–30]

Zasób materialnego
dziedzictwa kulturowego
mniejszości narodowych

Infografika nr 2

Zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych wyodrębnione na potrzeby kontroli

Źródło: opracowanie własne NIK na podstawie wyników kontroli.

¹⁸ Dolnośląski, Lubelski, Łódzki, Małopolski, Mazowiecki, Podkarpacki, Podlaski, Śląski, Warmińsko-Mazurski.

¹⁹ Białystok, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Rzeszów, Warszawa, Wrocław.

Programy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Warunki niezbędne do sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami określono w „Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017” oraz w kolejnym, sporządzonym na lata 2019–2022. Zarówno w krajowym programie, jak i w programach wojewódzkich i gminnych problematyka związana z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych nie została uwzględniona jako odrębne zagadnienie tematyczne. Przy opracowaniu ww. dokumentów były brane pod uwagę kryteria: wartości historycznej, artystycznej i wartości naukowej obiektów, określane m.in. przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w decyzji o wpisie do rejestru zabytków lub umieszczeniu w ewidencji zabytków. Programy stawiały sobie za cel wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego poszczególnych regionów kraju w działaniach promocyjnych i edukacyjnych, wpływających na ich rozwój społeczno-gospodarczy. Minister nie opracował krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na rok 2018 r. (nowy program został uchwalony 13 sierpnia 2019 r.). Ponadto spośród 18 skontrolowanych jednostek zobowiązanych do sporządzania wojewódzkich lub gminnych programów cztery samorządy województw²⁰ nie miały w badanym okresie obowiązujących wojewódzkich programów opieki nad zabytkami, zaś siedem miast²¹ nie miało obowiązujących gminnych programów opieki nad zabytkami. Pomimo braku tych dokumentów realizowano działania chroniące materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

[str. 19–22]

Strategia rozwoju gminy

Kontrolowane miasta przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju uwzględniały zgodnie z art. 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. W dokumentach tych wykorzystywano również wytyczne krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ponadto w strategiach wskazywano na konieczność wykorzystania lokalnego dziedzictwa kulturowego.

[str. 22–24]

Programy rewitalizacji

Wszystkie kontrolowane gminy posiadały gminne programy rewitalizacji. Nie odnosiły się one jednak wprost do ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, czy też konieczności działań rewitalizacyjnych w tym zakresie, ale obejmowały swym zakresem obszary miast kluczowe ze względu na ich tożsamość kulturową i historyczną. Działania związane z ochroną, rewaloryzacją i użytkowaniem obiektów zabytkowych stanowiły

²⁰ Samorząd Województwa Podlaskiego oraz Samorządy Województw: Dolnośląskiego (brak wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2011–2015), Małopolskiego (brak programu w roku 2018; program na lata 2018–2021 został sporządzony przez Zarząd Województwa w październiku 2018 r., a uchwalony przez Sejmik Województwa na początku 2019 r., tj. w terminie uniemożliwiającym jego realizację w 2018 r.) i Mazowieckiego (brak programu w latach 2016–2017 oraz w roku 2018 do 13 listopada – program na lata 2018–2021 został uchwalony przez sejmik 13 listopada 2018 r.).

²¹ Trzy gminy, tj. Miasto Kraków, Miasto Częstochowa, Miasto st. Warszawa, nie miały programu opieki nad zabytkami w całym okresie objętym kontrolą, tj. od 2016 r. do 2019 r. (do 31 lipca), a cztery gminy nie miały go w krótszym okresie: Miasto Białystok nie posiadało programu opieki nad zabytkami od 1 stycznia 2014 r. do 17 czerwca 2018 r., Miasto Łódź i Miasto Olsztyn od stycznia 2018 r., Miasto Wrocław od 1 stycznia 2014 r. do 18 lipca 2017 r.

część procesu obszarowego, czego wyrazem były sformułowane cele operacyjne i kierunki działań w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako elementu rehabilitacji obszarów objętych rewitalizacją. [str. 24–26]

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta szacowały potrzeby w zakresie ochrony ogółu zabytków, nie wyodrębniając zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Wynikało to z faktu, że nie wyodrębniano grupy celów i zadań adresowanych do zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Badanie potrzeb miało miejsce przy okazji opracowania gminnych programów opieki nad zabytkami, ale także w ramach przygotowań do gminnych programów rewitalizacji, czy też innych dokumentów strategicznych. Działania te obejmowały także ochronę dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Ponadto skontrolowane jednostki samorządu terytorialnego prowadziły analizy potrzeb, szczególnie finansowych, w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego miast. [str. 30–32]

Potrzeby w zakresie materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Na terenie siedmiu²² (spośród dziewięciu objętych kontrolą) samorządów województw i sześciu²³ (z dziewięciu) miast, samorządy samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami tworzyły szlaki kulturowe lub tematyczne szlaki turystyczne, pośrednio lub bezpośrednio promujące zachowane na ich obszarze materialne dziedzictwo kulturowe siedmiu mniejszości narodowych. Obejmowały one głównie zabytki architektury sakralnej drewnianej i murowanej, cmentarze, założenia pałacowe i architekturę mieszkalną i przemysłową. [str. 66–67]

Szlaki kulturowe

Skontrolowane podmioty wydatkowały, z różnych źródeł na ochronę dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych 666 259,92 tys. zł. Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego w 2016 r. realizowana była w ramach programu Ministra „Dziedzictwo kulturowe” – priorytet Ochrona zabytków, a od 2017 r. w ramach programu „Ochrona zabytków”. W latach 2016–2019 (do 30 kwietnia 2019 r.) dofinansowano w ramach tego programu 12 projektów dotyczących zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych²⁴. Łączna wartość dofinansowanych projektów dotyczących ochrony wszystkich zabytków wyniosła 371 719,1 tys. zł. W latach 2016–2019 na realizację programu „Wolontariat dla dziedzictwa” oraz „Wspólnie dla dziedzictwa” wydatkowano łącznie 3745,5 tys. zł, z czego 608,4 tys. zł na projekty dotyczące zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. W latach 2016–2018 z programu „Wspieranie działań muzealnych” udzielono 236 dofinansowań (na ogólną kwotę 6109,7 tys. zł), w tym osiem na zadania związane z dziedzictwem mniejszości narodowych (na kwotę 1052,1 tys. zł, tj. 17,2% ogólnej kwoty). Minister przekazał NID w badanym okresie kwotę 3071,4 tys. zł, z przeznaczeniem na realizację programu prac pielęgnacyjnych i konserwatorskich w Parku Mużakowskim w Łęknicy. [str. 32–34]

Finansowanie działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

²² Dotyczy województw: Lubelskiego, Łódzkiego, Małopolskiego, Podlaskiego, Podkarpackiego, Śląskiego, Warmińsko-Mazurskiego.

²³ Dotyczy Miast: Białystok, Kraków, Lublin, Łódź, Warszawa, Wrocław.

²⁴ Wartość tych projektów wyniosła 1 970 tys. zł.

Finansowanie zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, będące w zarządzie JST

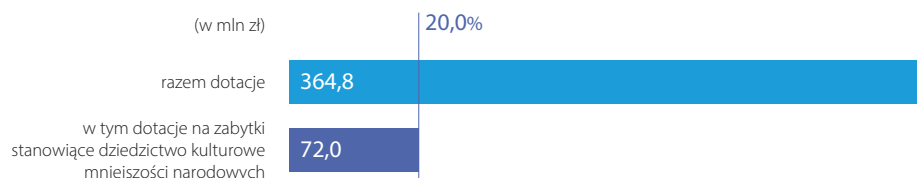
W badanym okresie pięć spośród dziewięciu kontrolowanych urzędów marszałkowskich wydatkowało łącznie 37 456,7 tys. zł na odbudowę, utrzymanie i zabezpieczenie zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, znajdujących się w ich zarządzie. Natomiast kontrolowane miasta na ten cel wydatkowały łącznie 472 459,9 tys. zł, co stanowiło ponad połowę środków na odbudowę, utrzymanie i zabezpieczenie zabytków ogółem. [str. 43–45,53]

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane

Wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta przekazały dotacje na dofinansowanie prac przy zabytkach stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych w łącznej wysokości 72 063,2 tys. zł, tj. 20% środków przeznaczonych na dofinansowanie prac przy zabytkach.

Infografika nr 3

Dotacje udzielone w latach 2016–2019 przez WKZ i JST na dofinansowanie prac przy zabytkach, w tym stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

Źródło: opracowano własne na podstawie wyników kontroli NIK.

W badanym okresie wojewódzcy konserwatorzy zabytków dofinansowali prace przy zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych w łącznej kwocie 19 911,7 tys. zł, co stanowiło 15% środków przeznaczonych na ten cel. Przy wyborze projektów do dofinansowania kierowano się następującymi kryteriami: wartości historycznej, artystycznej lub naukowej zabytku, stanu zachowania zabytku uzasadniającego przeprowadzenie wnioskowanych prac, stopnia zaangażowania finansowego właściciela lub posiadacza zabytku przy realizacji prac lub robót objętych wnioskiem, publicznej dostępności zabytku po przeprowadzonych pracach. Stwierdzone nieprawidłowości w zakresie udzielania dotacji były jednostkowe i dotyczyły m.in. ujmowania w regulaminach udzielania dotacji nadmiernych wymagań dokumentacyjnych wobec wnioskodawców oraz niepoinformowania Ministra i beneficjentów o udzielonych dotacjach, poprzez niezamieszczenie wykazów w BIP. [str. 41–42]

Stałym elementem budżetu miast były dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, bez wyodrębniania zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Skontrolowane miasta dofinansowały prace przy zabytkach stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych w łącznej kwocie 31 555,5 tys. zł, tj. 23% wydatków przeznaczonych na ten cel. Przy wyborze podmiotów do dofinansowania kierowano się m.in. następującymi kryteriami: znaczenie historyczne, artystyczne i naukowe zabytku oraz wpływ prac na poprawę wizerunku miasta, promocję jego dziedzictwa kulturowego, a także na zachowanie wartości zabytku. [str. 46–48]

Łączna pula środków przyznanych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków w kontrolowanych samorządach województw wyniosła 97 112,8 tys. zł, w tym na zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych 20 596,4 tys. zł. Dotacji udzielano w oparciu o regulaminy, w których kryteria, podobnie jak w miejskich regulaminach udzielania dotacji odnosiły się do wartości historycznej zabytku, jego stanu zachowania i znaczenia dla regionu. Nie wyodrębniano osobnej kategorii, czy kryterium dla zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. [str. 51–53]

W latach 2016–2019 w kontrolowanych urzędach marszałkowskich ze środków budżetu UE sfinansowano projekty dotyczące zabytków mniejszości narodowych o wartości 60 153,4 tys. zł. Projekty te realizowano w ramach różnych konkursów, niedotyczących bezpośrednio dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. [str. 53–57]

Środki z budżetu UE

Muzea prowadzone lub współprowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego gromadząc eksponaty, mają wiedzę o ich proveniencji i związkach z historią danej mniejszości narodowej, etnicznej lub religijnej. Posiadane w zasobach materialne zabytki mniejszości narodowych zostały zaewidencjonowane oraz były prezentowane i poddawane renowacji na ogólnych zasadach. Na utrzymanie, konserwację i renowację zabytków ruchomych stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych wydatkowano w badanym okresie łącznie 17 422,42 tys. zł. W związku z trudnościami w jednoznacznym przypisaniu zabytków do dziedzictwa konkretnej mniejszości narodowej nie wszystkie muzea wyszczególniły liczbę takich muzealiów. [str. 58–65]

Środki na renowację muzealiów

Minister zrealizował obowiązki określone ustawą z dnia 8 grudnia 2017 r. o dotacji dla Fundacji Dziedzictwa Kulturowego²⁵ przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego²⁶, zawierając w dniu 22 grudnia 2017 r. umowę nr 102/DF-V/2017 z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego z siedzibą w Warszawie. Wykonując umowę, Minister udzielił Fundacji z budżetu państwa dotację w kwocie 100 000 tys. zł. Wpłaty środków dotacji MKiDN dokonało zgodnie z umową. Fundacja w latach 2018–2019 (do 15 czerwca 2019 r.) pokryła koszty renowacji 23 obiektów i prac porządkowych na Cmentarzu Żydowskim w przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie.

Środki na Cmentarz Żydowski przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie

²⁵ Fundacja Dziedzictwa Kulturowego z siedzibą w Warszawie powstała w 2012 r. Jej celem jest ochrona i promocja polskiego dziedzictwa narodowego jako elementu europejskiego dziedzictwa kulturowego. Fundacja zajmuje się Cmentarzem Żydowskim przy ul. Okopowej w Warszawie. <https://www.dziedzictwo.org/o-fundacji/> (dostęp: 29.10.2019).

²⁶ Dz. U. poz. 2383, dalej: ustawa o dotacji.

Zdjęcia nr 1–2

Nagrobek Wilhelma i Ewy Landau na cmentarzu żydowskim w Warszawie przy ul. Okopowej 49/51, obiekt przed i po konserwacji, autor fot. M. Olszowska, 2018 r.

Źródło: akta kontroli NIK.

NIK stwierdziła, że nierzetelnie przeanalizowano sprawozdanie Fundacji Dziedzictwa Kulturowego. Ponadto w umowie zawartej przez Ministra z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego nie zostały zawarte postanowienia dotyczące uprawnień Ministra w przypadku nienależytego wykonywania umowy przez Fundację, bądź wystąpienia okoliczności uniemożliwiających realizację umowy, za które Fundacja ponosi odpowiedzialność. W związku z wynikami kontroli NIK, Minister zadeklarował, że przedstawi Fundacji propozycje dodatkowych zapisów w umowie w celu lepszego zabezpieczenia interesu Skarbu Państwa. [str. 34–38]

Współpraca w celu realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Współpraca skontrolowanych podmiotów, realizujących zadania związane z opieką nad zabytkami w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa mniejszości narodowych była skuteczna. Podejmowano ją na szczeblu międzynarodowym (z organizacjami międzynarodowymi) oraz krajowym, wojewódzkim i gminnym. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków współpracowali z jednostkami samorządu terytorialnego, właścicielami lub posiadaczami zabytków mniejszości narodowych, i przedstawicielami organizacji reprezentujących mniejszości narodowe, w szczególności podczas analizy potrzeb i rozpatrywania wniosków o udzielenie dotacji oraz sprawowania nadzoru konserwatorskiego, a także ze społecznymi opiekunami zabytków oraz wojewódzkimi radami ochrony zabytków. [str. 70–72]

Współpraca z organizacjami mniejszości narodowych

W Ministerstwie wypracowano standardy komunikowania się organów ochrony zabytków ze społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną, wskazując wśród kluczowych interesariuszy organizacje pozarządowe, a także współpracowano z właściwymi organami ochrony zabytków. W wyniku zgłaszanych potrzeb podejmowano działania adekwatne do sygnalizowanych problemów. Organizacjom mniejszości narodowych umożliwiono udział w uzgodnieniach projektu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz gminnych i wojewódzkich programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także

innych strategicznych dokumentów. Kontrolowane jednostki samorządu terytorialnego współpracowały z organami ochrony zabytków, samorządami województw, a także przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych oraz zarządcami zabytków, stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Spośród jednostek objętych kontrolą najszerszą współpracę z przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych, instytucjami kultury, jednostkami podległymi i innymi JST prowadziły urzędy miast, m.in. udzielając właścicielom/zarządcom zabytków dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do gminnej ewidencji oraz skutecznie realizując wspólne przedsięwzięcia kulturalne, upamiętniające ważne wydarzenia historyczne i mające na celu ochronę wielokulturowego dziedzictwa w Polsce oraz promocję chronionych obszarów i obiektów zabytkowych. [str. 74–82]

Minister powierzył w latach 2018–2019 Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa realizację „Programu oznakowania cmentarzy żydowskich na terenie Rzeczypospolitej Polskiej”. Na realizację programu przeznaczono 163,3 tys. zł w 2018 r. i ok. 200 tys. zł (zaangażowanie na rok 2019). [str. 38]

Cmentarze żydowskie

4. WNIOSKI

Zgodnie z art. 5 Konstytucji RP Polska strzeże dziedzictwa narodowego. Wyniki kontroli potwierdziły, że zabytki znajdujące się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej – niezależnie od ich pochodzenia – były traktowane jako wspólne dziedzictwo kulturowe i zostały objęte jednolitą ochroną prawną. W związku z powyższymi ustaleniami, Najwyższa Izba Kontroli odstępuje od formułowania wniosków.

5. WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

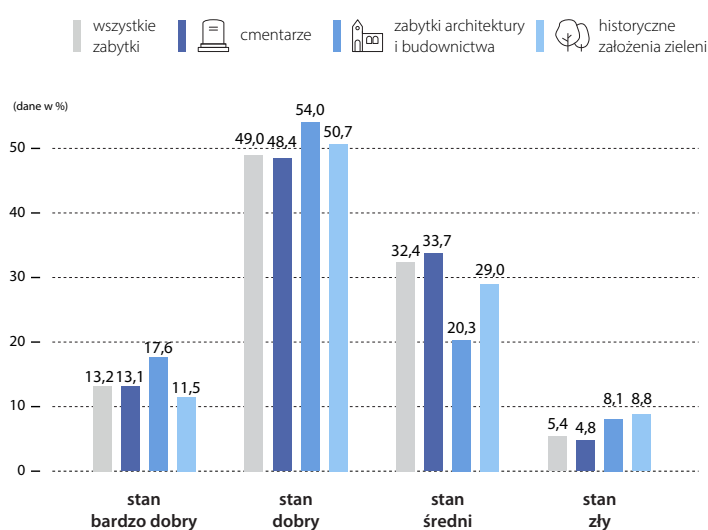
5.1. Ochrona zabytków w Polsce

Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 r. opracował *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*. Wyniki badania próby 1303 zabytków wpisanych do rejestru zabytków, przeprowadzonego w 2016 r. przez pracowników NID wykazały, iż 13,2% obiektów zabytkowych miało bardzo dobry stan zachowania, 49,0% obiektów było w dobrym stanie zachowania, 32,4% cechował średni stan zachowania obiektów, zaś w 5,4% zabytków stwierdzono zły stan zachowania.

Stan zachowania
zabytków w Polsce

Infografika nr 4

Stan zachowania obiektów zabytkowych w Polsce

Źródło: opracowanie NIK, na podstawie danych NID z Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków. Księgi rejestru A i C, Warszawa 2017.

Minister określił warunki niezbędne do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w formie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017”, którego okres realizacji zakończył się 31 grudnia 2017 r. Projekt programu na lata 2019–2022 został przygotowany przez GKZ i przekazany na posiedzenie Stałego Komitetu Rady Ministrów, w celu dalszego procedowania²⁷. Uchwalenie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022”, w związku z przebiegiem procesu uzgodnień projektu, nastąpiło 13 sierpnia 2019 r.²⁸, tj. później aniżeli pierwotnie zakładano (III kwartał 2018 r.²⁹). Skutkiem tego był brak krajowego programu w 2018 r. Organizacje mniejszości narodowych nie brały udziału w konsultacjach społecznych projektów krajowego programu ochrony zabytków, zarówno na lata 2014–2017, jak i na lata 2019–2022. Cele, kierunki, działania i zadania realizowane w ramach Krajowego programu 2014–2017 dotyczyły ochrony ogółu dziedzictwa narodowego. Problematyka związana z materialnym dziedzictwem kultu-

Krajowy program
ochrony zabytków
i opieki nad zabytkami

²⁷ Numer identyfikacyjny ID191.

²⁸ Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022”, (M.P. poz. 808).

²⁹ Wykaz prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów na: www.bip.kprm.gov.pl.

rowym mniejszości narodowych nie została uwzględniona jako odrębne zagadnienie tematyczne, nie określano również potrzeb w tym zakresie. Natomiast przyjęte cele (główny i szczegółowe) Krajowego programu 2014–2017 sprzyjały ochronie tej grupy zabytków na równi z innymi zabytkami objętymi ochroną. Również w programie na lata 2019–2022 kwestie dotyczące materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych nie zostały wyodrębnione, a zabytki związane z tym dziedzictwem są objęte ochroną na równi z innymi zabytkami, w ramach następujących zadań przewidzianych w Krajowym programie na lata 2019–2022: zadanie 1.1.1. „Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami; zadanie 1.1.2. „Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym; zadanie 1.1.3. „Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach”; zadanie 3.2.1. „Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego”.

Programy opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres czterech lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Program powinien służyć podejmowaniu działań, dotyczących m.in. wspierania prac i badań w zakresie ochrony zabytków, ale także promowania dziedzictwa kulturowego.

W okresie objętym kontrolą tylko jeden³⁰ spośród badanych dziewięciu samorządów województw nie posiadał wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, zaś trzy³¹ nie miały go sporządzonego na pełne czteroletnie okresy.

W obowiązujących programach uwzględniono zapisy dokumentów i opracowań o charakterze strategicznym i planistycznym, tj. m.in. „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017”, lokalnych strategii rozwoju oraz planów zagospodarowania przestrzennego. Problematyka związana z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych nie została uwzględniona, jako odrębne zagadnienie tematyczne. Przy opracowaniu programów były brane pod uwagę kryteria: wartości historycznej, wartości artystycznej i wartości naukowej obiektów, określane m.in. przez wojewódzkich konserwatorów zabytków w decyzji o wpisie do rejestru zabytków lub umieszczeniu w ewiden-

³⁰ W latach 2016–2019 (do czasu zakończenia kontroli) na terenie województwa podlaskiego nie obowiązywał wojewódzki program opieki nad zabytkami.

³¹ Samorząd Województwa Dolnośląskiego – brak wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami do 27 czerwca 2016 r.; Samorząd Województwa Małopolskiego – brak programu w roku 2018; program na lata 2018–2021 został sporządzony przez Zarząd Województwa w październiku 2018 r., a uchwalony przez Sejmik Województwa na początku 2019 r.; Samorząd Województwa Mazowieckiego – brak programu w latach 2016–2017 oraz w roku 2018 do 13 listopada; projekt na lata 2018–2021 został uchwalony przez sejmik 13 listopada 2018 r.

cji zabytków. Materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych jest integralną częścią wielokulturowego dziedzictwa poszczególnych województw i jako takie traktowane było według ogólnych zasad, tak jak materialne dziedzictwo polskie. Programy stawiały sobie za cel wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego poszczególnych regionów kraju w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-gospodarczy.

Przykład

Działaniem priorytetowym łódzkiego „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016–2019”³² w województwie łódzkim była rewitalizacja układów przestrzennych miast i wsi, wpisująca się w jego misję, jaką było „prowadzenie polityki zarządzania dziedzictwem kulturowym nakierowanym na rewitalizację układów przestrzennych miast i wsi, poprawę stanu obiektów i obszarów zabytkowych i ich społecznych funkcji”. Polityka ta miała być oparta o partnerską, wielopodmiotową współpracę, kształtowanie świadomości społecznej i promocję różnorodności kulturowej. Jednym z planowanych w ramach ww. założeń zadań było podejmowanie działań na rzecz zachowania relikwów wielokulturowości regionu – mniejszości narodowych, a także m.in. podejmowanie działań w celu utworzenia szlaków kulturowych, wprowadzenie jednolitego systemu ich identyfikacji wizualnej oraz towarzyszących im obiektów zabytkowych, aktywizacja podregionów kulturowych oraz promowanie ich walorów wraz z działaniami i zamierzeniami rewitalizacyjnymi, tworzenie nowych, oraz prowadzenie działań konserwatorskich w już istniejących skansenach, współorganizowanie i promowanie corocznych, regionalnych krajowych obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa oraz Międzynarodowych Dni Ochrony Zabytków.

W badanym okresie tylko dwie gminy³³ spośród badanych dziewięciu posiadały program opieki nad zabytkami, zaś trzy gminy³⁴ nie miały programu opieki nad zabytkami w całym badanym okresie, tj. od 2016 r. do 2019 roku (do 31 lipca). Cztery gminy³⁵ nie miało go sporządzonego na pełne czteroletnie okresy.

Niemniej jednak, pomimo braku tego dokumentu realizowano działania chroniące materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Gminne programy opieki nad zabytkami nie pomijały wielowiekowego współistnienia różnych kultur, jednak nie wyodrębniały zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

³² Program przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Łódzkiego Nr XXV/319/16 z dnia 21 czerwca 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Łódzkiego, poz. 3973).

³³ Lublin, Rzeszów.

³⁴ Kraków, Częstochowa, Warszawa.

³⁵ Miasto Białystok nie posiadało programu opieki nad zabytkami od 1 stycznia 2014 r. do 17 czerwca 2018 r., Miasto Łódź i Miasto Olsztyn od stycznia 2018 r., Miasto Wrocław od 1 stycznia 2014 r. do 18 lipca 2017 r.

Przykład

W „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Miasta Białegostoku na lata 2018–2021”³⁶ wyznaczono trzy podstawowe priorytety. Są to: Priorytet pierwszy: „Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego miasta”; Priorytet drugi: „Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego”; Priorytet trzeci „Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja, służące budowaniu tożsamości miasta i mieszkańców.

W ramach Priorytetu trzeciego ustalono cztery kierunki działań: opracowanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego miasta oraz monitorowanie ich stanu zachowania; umożliwienie jak najszerzego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym miasta; kreowanie wizerunku Białegostoku jako miasta wielu kultur i różnorodnym dziedzictwie kulturowym, rozwój edukacji i popularyzacji wiedzy o dziedzictwie kulturowym Białegostoku.

Sprawozdania z realizacji programów opieki nad zabytkami

Z realizacji programów zarząd województwa, wójt (burmistrz, prezydent) są obowiązani sporządzać, co dwa lata, sprawozdanie, które po zatwierdzeniu przez właściwe organy JST jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązek sprawozdawczy nie zawsze był realizowany, bądź realizowano go z opóźnieniem. Miało to miejsce w pięciu (spośród dziewięciu skontrolowanych) urzędach marszałkowskich oraz w dwóch (spośród dziewięciu objętych kontrolą) urzędach miast³⁷.

Ochrona zabytków mniejszości narodowych w strategiach rozwoju gmin

Zgodnie z art. 18 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin. W dokumencie tym w szczególności: uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Wszystkie dziewięć skontrolowanych miast posiadało w badanym okresie strategię rozwoju gmin. W dokumentach tych³⁸ uwzględniono zadania dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ogółem, zagadnienia dotyczące ochrony materialnego dziedzictwa mniejszości narodowych nie zostały wyodrębnione. Niemniej wskazywały one na konieczność wykorzystania lokalnego dziedzictwa kulturowego.

³⁶ Przyjęty uchwałą Nr LI/793/18 Rady Miasta Białostok z dnia 18 czerwca 2018 r.

³⁷ Z opóźnieniem sporządzali sprawozdania z realizacji programów opieki nad zabytkami marszałkowie trzech województw: warmińsko-mazurskiego, łódzkiego i podkarpackiego oraz prezydent miasta Łodzi. Nie sporządzili niektórych dwuletnich sprawozdań marszałkowie województw dolnośląskiego, łódzkiego, podkarpackiego oraz prezydent Wrocławia. W jednym przypadku (marszałek województwa małopolskiego) sporządził sprawozdanie w sposób inny, niż przewidywała ustawa o ochronie zabytków, tj. nie jako odrębny dokument, lecz jako załącznik do kolejnego Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2018–2021, zatytułowany *Diagnoza zasobów dziedzictwa kulturowego województwa małopolskiego*.

³⁸ Z wyjątkiem „Strategii Rozwoju Miasta – Olsztyn 2020”.

Przykłady zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, tym także mniejszości narodowych w strategiach rozwoju gmin

W „Strategii Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011–2020 plus”³⁹ uwzględniono ochronę i opiekę nad zabytkami, w tym również wytworzonymi przez mniejszości narodowe. Według Strategii fundamentem rozwoju tożsamości lokalnej miasta ma być poszanowanie tradycji oraz dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. W Priorytecie A.1. – „Kreowanie prawidłowej i racjonalnej struktury funkcjonalno-przestrzennej z uwzględnieniem wartości kulturowych i przyrodniczych”, wyznaczono kierunek działania (A.1.3.) polegający na przyjmowaniu rozwiązań przestrzennych uwzględniających uwarunkowania wynikające z poszanowania dziedzictwa kulturowego.

W „Strategii Rozwoju Krakowa. Tu chcę żyć. Kraków 2030”⁴⁰, wyznaczono cel strategiczny III – Kraków – kreatywna i korzystająca z potencjału kulturowego nowoczesna metropolia. Realizacja celu ukierunkowana była m.in. na twórcze wykorzystanie dziedzictwa historycznego i potencjału kulturowego Krakowa do budowy nowoczesnej metropolii, znaczącej w skali europejskiej globalnej. W ramach celu operacyjnego III.1 Kraków – miastem europejskiej stolicy kultury do działań kluczowych należało m.in.: wspieranie finansowe właścicieli zabytków i zanikających środowisk życia kulturalnego oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz digitalizowanie zasobów kultury.

W „Strategii rozwoju Miasta Lublin na lata 2013–2020”⁴¹ dokonano opisu zasobów dziedzictwa narodowego i kultury, wskazując na zabytkowe obiekty położone w obrębie Starego Miasta oraz śródmieścia Lublina (podrozdział 6.1). Odnotowano, że w przeszłości wyjątkowo liczną społeczność miasta tworzyli Żydzi. Wskazano, że cennym zabytkiem żydowskiej kultury materialnej jest Jesziwa Chachmej, oddana do użytku w 1930 r. (Dawna Uczelnia Mędrców Lublina), która była największą i najbardziej prestiżową szkołą rabinacką na świecie. W rozdziale 6. Obszary inspiracji, podrozdział 6.9. Dziedzictwo jako szansa, określono m.in., że współcześnie dziedzictwu należy nadać rolę czynnika pozytywnych zmian w projektach przyszłości, aby dla kolejnych pokoleń miało oczywistą wartość, godną zachowania bez dodatkowych wyjaśnień.

W „Strategii zintegrowanego rozwoju Łodzi 2020+”⁴², wśród atutów miasta wskazano lokalne dziedzictwo, a w szczególności unikatową architekturę oraz układ urbanistyczny. Podkreślono konieczność rewitalizacji przestrzeni miejskiej w powiązaniu z poprawą jakości życia mieszkańców, a kwestię ochrony i opieki nad zabytkami uznano za kluczową w realizacji Strategii. Działania prowadzące do poprawy stanu obiektów i obszarów zabytkowych były również jednym z priorytetów/celów strategicznych „Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+”⁴³. Zakładały one w szczególności rozwój urbanistyczny centrum miasta oparty na dziedzictwie kulturowym z uwagi na posiadane przez Łódź, skoncentrowane w Strefie Wielkomiejskiej, ogromne zasoby obiektów zabytkowych.

W „Strategii Rozwoju Miasta Rzeszowa do roku 2025”⁴⁴ zawarto opis działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, niezbędnych do realizacji jednego z przyjętych strategicznych celów szczegółowych – Zachowane bogactwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe i walory krajobrazowe miasta.

³⁹ Uchwała nr LVIII/777/10 Rady Miasta Białystok z dnia 13 września 2010 r.

⁴⁰ Uchwała nr XCIV/2449/2018 Rady Miasta Krakowa z dnia 7 lutego 2018 r.

⁴¹ Uchwała nr 693/XXVIII/2013 Rady Miasta Lublina z dnia 28 lutego 2013 r.

⁴² Uchwała nr XLIII/824/12 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 25 czerwca 2012 r.

⁴³ Uchwała Nr LV/1146/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 16 stycznia 2013 r.

⁴⁴ Uchwała Nr XXII/452/2016 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 26 stycznia 2016 r.

W latach 2016–2019 w Warszawie obowiązywały dwa dokumenty dotyczące strategicznego rozwoju miasta: „**Strategia rozwoju m.st. Warszawy do roku 2020**”⁴⁵ oraz „**Strategia #Warszawa2030**”⁴⁶. W ww. strategiach zagadnienia ochrony i opieki nad zabytkami zostały ujęte w celach strategicznych oraz operacyjnych, w tym m.in. wzmocnienie poczucia tożsamości mieszkańców poprzez pielęgnowanie tradycji, rozwoju kultury i pobudzanie aktywności społecznej; umocnienie tradycji m.st. Warszawy oparte na dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym.

W dokumencie „**Strategia – Wrocław w perspektywie 2020 plus**”⁴⁷ wśród zadań miasta wskazano m.in. przywracanie historycznej pamięci poprzez wzmocnienie przestrzeni symbolicznej (miejsca odniesienia, monumenty, nazewnictwo); likwidację luk w zabudowie i „skompletowanie” historycznego Starego Miasta; dbałość o historyczne budowle reprezentacyjne (sakralne, kulturowe, akademickie, urzędowe) oraz ich renowację i rekonstrukcję.

W dokumencie „**Strategia Wrocław 2030**”⁴⁸ wskazano na konieczność dbałości o otaczającą przestrzeń w myśl założenia, że Wrocław jest i ma być „miastem pięknym”. Jako jeden z priorytetów wskazano rewitalizację zdegradowanych obszarów miasta. Sekretarz miasta wyjaśnił, iż biorąc pod uwagę wielokulturową przeszłość Wrocławia treść obu strategii należy interpretować jako zobowiązanie władz Miasta do troski o wszelkie zabytki o dużej wartości historycznej, niezależnie od źródła kulturowego ich pochodzenia.

W „Strategii rozwoju Miasta – Olsztyn 2020”⁴⁹ nie odniesiono się do krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz nie określono rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji, przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, a także nie ustalono przeznaczenia i zasad zagospodarowania terenu, uwzględniających opiekę nad zabytkami.

Ochrona zabytków
mniejszości narodowych
w gminnych programach
rewitalizacji

Rewitalizacja stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania m.in. na rzecz przestrzeni skoncentrowanej terytorialnie. Zgodnie z art. 15 ust. 1 pkt 3–5 ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji⁵⁰, gminny program rewitalizacji zawiera m.in.: opis wizji stanu obszaru po przeprowadzeniu rewitalizacji; cele rewitalizacji oraz odpowiadające im kierunki działań służących eliminacji lub ograniczeniu negatywnych zjawisk, opis przedsięwzięć rewitalizacyjnych, w szczególności o charakterze społecznym oraz gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcjonalnym lub technicznym. Stwierdzono, iż wszystkie kontrolowane gminy posiadały gminne programy rewitalizacji⁵¹.

⁴⁵ Uchwała nr LXII/1789/2005 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 24 listopada 2005 r.

⁴⁶ Uchwała nr LXVI/1800/2018 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 10 maja 2018 r.

⁴⁷ Uchwała Nr LIV/3250/06 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 6 lipca 2006 r.

⁴⁸ Uchwała Nr LI/1193/18 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 15 lutego 2018 r.

⁴⁹ Uchwała Nr XLV/752/13 Rady Miasta Olsztyna z dnia 30 października 2013 r.

⁵⁰ Dz.U. z 2018 r. poz. 1398, ze zm.

⁵¹ W okresie objętym kontrolą we Wrocławiu i Krakowie nie obowiązywał gminny program rewitalizacji, w rozumieniu rozdziału 4 ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji. Na podstawie art. 52 ust. 1 tej ustawy, Rada Miejska Wrocławia uchwałą Nr XXIII/496/16 z dnia 21 kwietnia 2016 r. przyjęła jednak „Lokalny Program Rewitalizacji na lata 2016–2018”, zmieniony uchwałą Nr XLVIII/1123/17 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 23 listopada 2017 r. oraz Rada Miejska Krakowa Uchwałą Rady Miasta Krakowa uchwałą nr LIX/1288/16 z dnia 7 grudnia 2016 r. przyjęła Miejski Program Rewitalizacji Krakowa.

Przyjęte przez kontrolowane jednostki programy nie odnosiły się wprost do ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, czy też konieczności działań rewitalizacyjnych w tym zakresie, ale obejmowały swym zakresem obszary miast kluczowe ze względu na ich tożsamość kulturową i historyczną. Działania związane zaś z ochroną, rewitalizacją i użytkowaniem obiektów zabytkowych stanowiły część procesu obszarnego, czego wyrazem były sformułowane cele operacyjne i kierunki działań w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako elementu rehabilitacji obszarów objętych rewitalizacją.

Przykładowo, w Gminnym Programie Rewitalizacji Miasta Łodzi⁵² podkreślono rangę Strefy Wielkomiejskiej oraz – zbieżną z założeniami gminnego programu opieki nad zabytkami⁵³ – konieczność ratowania historycznych obszarów i budynków zabytkowych ze względu na zachowanie tożsamości i szacunek dla dziedzictwa kulturowego Łodzi.

Miejski Program Rewitalizacji Olsztyna 2020⁵⁴ zawierał odwołanie do „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Olsztyna na lata 2014–2017”, poprzez wskazanie jego głównego celu strategicznego – opieki nad zabytkami, tj. wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego Olsztyna w procesie jego rozwoju poprzez m.in. eksponowanie walorów dziedzictwa kulturowego oraz opiekę, ochronę i rewitalizację zabytków Olsztyna.

W ramach działań rewitalizacyjnych na terenie kontrolowanych jednostek samorządu terytorialnego przewidziano wykonanie remontów budynków, stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Przykłady zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego w gminnych programach rewitalizacji

W ramach realizacji dwóch projektów⁵⁵ dotyczących działań rewitalizacyjnych na terenie Białegostoku przewidziano m.in. wykonanie generalnych remontów budynków, stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości żydowskiej. W programie ujęto także projekty uzupełniające, w tym m.in. dotyczący adaptacji zabytkowego obiektu przy ul. Lipowej 41D na cele kultury (budynek po żydowskiej szkole religijnej Talmud Tora). Przedsięwzięcie ma być zrealizowane do końca 2023 r.

⁵² Przyjętą uchwałą Rady Miejskiej w Łodzi Nr XXXVI/916/16 z dnia 28 września 2016 r. i zmienioną uchwałą Nr LXXIII/1980/18 z dnia 5 lipca 2018 r.

⁵³ W obrębie obszaru rewitalizacji Łódź ma wyjątkową w skali kraju liczbę unikatowych, zabytkowych fabryk, pałaców, willi miejskich oraz kamienic, tworzących wyjątkowy charakter tego obszaru.

⁵⁴ Przyjętą uchwałą Rady Miasta Olsztyna Nr XXIV/345/16 z dnia 29 czerwca 2016 r.

⁵⁵ Przedsięwzięcie nr 1 – Przebudowa i zmiana sposobu użytkowania zabytkowego budynku przy ul. Sukiennej 5 na potrzeby placówki opiekuńczo – wychowawczej wraz z rozbudową budynku gospodarczego i nowym zagospodarowaniem terenu. Przedsięwzięcie nr 2 – Remont i modernizacja budynku przy ul. Ciepłej 4. Koszt opracowania dokumentacji projektowej wyniósł odpowiednio 108,2 tys. zł i 91,5 tys. zł. W wyniku postępowań przetargowych w dniach 22 października 2018 r. i 29 czerwca 2018 r. zawarto umowy z wykonawcami na realizację robót budowlanych o wartościach 3596,4 tys. zł i 3449,5 tys. zł. Termin zakończenia prac w obu obiektach upływa 18 czerwca 2020 r. i 10 grudnia 2019 r. Powyższe wydatki ponoszone były z budżetu miasta.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

W latach 2016–2019 (do czasu zakończenia kontroli) na terenie objętym Zintegrowanym Programem Rewitalizacji m.st. Warszawy do 2022 roku⁵⁶ Stołeczny Zarząd Rozbudowy Miasta wydatkował środki m.in. na następujące zadania inwestycyjne związane z zabytkami mniejszości narodowych: „Rewitalizacja i modernizacja budynku Teatru Baj przy ul. Jagiellońskiej 28 (wydatkowana kwota 7378,8 tys. zł), „Wstępne badanie oraz sporządzenie koniecznej dokumentacji dla potrzeb zachowania zabytkowego malarstwa ściennego w Modlitewni Muzeum Warszawskiej Pragi w 2017 r.” (10,8 tys. zł).

W Programie Rewitalizacji dla miasta Częstochowy na lata 2017–2023 wskazano jedną zakończoną inwestycję w zabytkową nieruchomość stanowiącą dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowej, tj. Dom Duchowieństwa Prawosławnego (tzw. Popówka) o wartości 2456,8 tys. zł.

Zgodnie z uchwałą Rady Miasta z dnia 12 października 2017 r. zmieniającą uchwałę w sprawie Programu Rewitalizacji dla Miasta Lublina⁵⁷, do przedsięwzięć rewitalizacyjnych dodano projekt „Rewitalizacja zabytkowego budynku dawnego Szpitala Żydowskiego oraz jego adaptacja w celu nadania mu nowych funkcji użytkowych, wraz z zagospodarowaniem terenu funkcjonalnie związanego z obiektem”.

Zdjęcie nr 3

Przykład rewitalizacji architektury przemysłowej w Łodzi. Brama przy ul. Targowej 46 będąca wejściem do fabryki Grohmana, wybudowana w 1896 r.

Źródło: www.lodz.pl.

Rejestr i ewidencja zabytków

Zgodnie z danymi NID do rejestru zabytków⁵⁸ na koniec pierwszego półroczia 2019 r. wpisanych było: 75 965 zabytków nieruchomych, 268 165 zabytków ruchomych, 7796 zabytków archeologicznych.

⁵⁶ Załącznik do uchwały nr XVII/367/2015 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 17 września 2015 r. w sprawie przyjęcia Zintegrowanego Programu Rewitalizacji miasta stołecznego Warszawy do 2022 r., zmieniona uchwałą nr XXXIII/809/2016 Rady Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 25 sierpnia 2016 r. zmieniającą uchwałę w sprawie przyjęcia Zintegrowanego Programu Rewitalizacji miasta stołecznego Warszawy do 2022 r.

⁵⁷ Uchwała Rady Miasta Lublin nr 735/XXIX/2017 z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie Programu Rewitalizacji dla Lublina na lata 2017–2023, zmieniona uchwałą Rady Miasta Lublin nr 868/XXXIII/2017 z dnia 12 października 2017 r.

⁵⁸ W badanym okresie NID gromadził decyzje o wpisie do rejestru zabytków z terenu całego kraju, przekazywane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, zgodnie z § 4 ust. 2 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz

W prowadzonej przez GKZ krajowej ewidencji zabytków, którą gromadzi i zarządza Narodowy Instytut Dziedzictwa, nie wyodrębnia się zabytków według kryterium pochodzenia narodowego. To samo dotyczy zabytków niewpisanych do rejestru, z tym że przy zabytkach sakralnych i cmentarzach pomocna w ustaleniu pochodzenia narodowego może być wpisywana do karty ewidencyjnej, zgodnie z wytycznymi NID z 2011 r.⁵⁹, informacja o przynależności wyznaniowej obecnej i dawnej.

Na koniec pierwszego półrocza 2019 r. zbiór krajowej ewidencji zabytków tworzyły w kolejnych latach zbiory 1 132 588 kart ewidencyjnych, w tym: dla zabytków nieruchomych – 158 686 kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa, 9164 dokumentacje zabytkowej zieleni, 25 639 kart ewidencyjnych cmentarzy zabytkowych; dla zabytków ruchomych – 406 944 karty ewidencyjne sztuki i rzemiosła artystycznego, 34 881 kart ruchomych zabytków techniki; dla zabytków archeologicznych – 497 274 karty ewidencyjne dla 464 436 stanowisk.

W ośmiu spośród objętych kontrolą dziewięciu urzędów miast⁶⁰ prezydenci utworzyli wyspecjalizowane komórki (biura miejskich konserwatorów zabytków lub stanowiska ds. ochrony zabytków), zajmujące się ochroną i opieką nad zabytkami.

Skontrolowane gminy prowadziły ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych, zgodnie z art. 22 ust. 4 i 5 ustawy o ochronie zabytków. Nieprawidłowości stwierdzono w Urzędzie Miasta Częstochowy, w którym gminną ewidencję zabytków prowadzono niezgodnie z art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków (tj. dla zabytków ujętych w ewidencji nie prowadzono kart adresowych).

Nierzetelne prowadzenie wojewódzkiej ewidencji zabytków NIK stwierdziła w dwóch spośród dziewięciu objętych kontrolą wojewódzkich urzędów ochrony zabytków. W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu nie założono kart ewidencyjnych dla siedmiu obiektów wpisanych do rejestru, nie dokonano aktualizacji zapisów w czterech kartach ewidencyjnych, sporządzono 11 kart ewidencyjnych na nieodpowiednim wzorze, oraz nie przekazywano na bieżąco sporządzonych kart ewidencyjnych do Generalnego Konserwatora Zabytków (średni czas od sporządzenia do przekazania wyniósł 236 dni). Inne nieprawidłowości, dotyczące prowadzenia rejestru zabytków, polegały na nieogłaszaniu w wojewódzkim dzienniku urzędowym informacji o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru zabytków, ponadto część postępowań administracyjnych o wpis do rejestru zabytków prowadzono z naruszeniem terminów określonych w art. 35 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego⁶¹ i zasad wynikających z art. 36 tej ustawy. W Wojewódzkim Urzędzie

krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661). W przypadku rejestru zabytków dokumenty przekazywane przez konserwatorów do NID przesyłane były z opóźnieniem, w związku z tym liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków nie jest równa liczbie wydanych decyzji przez konserwatorów w danym roku. Dla zabytków nieruchomych i zabytków archeologicznych bazą referencyjną, z której pochodzą informacje, jest baza Geomedia Professional.

⁵⁹ Dostępne na www.nid.pl.

⁶⁰ W Białymstoku, w Krakowie, w Lublinie, w Łodzi, w Olsztynie, w Rzeszowie, w Warszawie, we Wrocławiu.

⁶¹ Dz. U. z 2018 r. poz. 2096, ze zm.

Ochrony Zabytków w Katowicach występowały natomiast opóźnienia w dokonywaniu wpisów do rejestru zabytków. Stwierdzone nieprawidłowości dotyczyły głównie sposobu prowadzenia ewidencji i rejestrów, i nie miały wpływu na skuteczność działań skontrolowanych jednostek w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

Pomimo że organy prowadzące gminne ewidencje zabytków nie są zobowiązane do szczególnego ewidencjonowania obiektów stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych, a we wzorze karty adresowej nie figuruje pozycja „przynależność do mniejszości narodowej”, miejskie służby zajmujące się ochroną i opieką nad zabytkami zgromadziły wiedzę o zabytkach stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Zasób materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

W toku kontroli nie zawsze było możliwe wyodrębnienie zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. Minister podkreślił, że zasób materialnego dziedzictwa kulturowego znajdujący się na obszarze obecnej Rzeczypospolitej Polskiej jest traktowany jako wspólne dziedzictwo, tym samym zarówno przepisy prawne, jak i przygotowywane programy, nie wyróżniają ani nie dyskryminują dziedzictwa żadnego z narodów zamieszkujących w przeszłości i obecnie tereny Rzeczypospolitej Polskiej. Taka polityka wobec dziedzictwa materialnego mniejszości narodowych znalazła potwierdzenie w trakcie kontroli prowadzonych w jednostkach samorządu terytorialnego oraz w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków. Jednostki te prowadziły odpowiednio rejestr zabytków i wojewódzką ewidencję zabytków oraz gminną ewidencję zabytków, nie wyróżniając, jako odrębnej kategorii, zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. O ochronie decydował zbiór wartości artystycznych, historycznych i naukowych określanych indywidualnie dla każdego obiektu.

Opinia jednostek kontrolowanych na temat utrudnień w wyodrębnieniu zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

Stołeczny Konserwator Zabytków wskazał, iż utrudnieniem w wyodrębnieniu zabytków związanych z mniejszościami narodowymi, jest przerwanie ciągłości funkcjonowania wielu obiektów (w związku ze zniszczeniami w trakcie II wojny światowej) oraz późniejszej przynależności odbudowanych obiektów w ramach kompleksowego, państwowego programu. Istotnym problemem jest także wielokulturowość, przenikanie się i brak możliwości przypisania dziedzictwa określonej mniejszości narodowej. Problem ten uwidacznia się szczególnie w przypadku budynków przemysłowych, wchodzących w skład majątku przedwojennych spółek⁶².

Miejski Konserwator Zabytków w Łodzi wskazał, że trudno jest używać określenia „mniejszości narodowe” w brzmieniu współczesnym, w odniesieniu do mieszkańców historycznej Łodzi wielkoprzemysłowej, ponieważ to Niemcy, Żydzi i Polacy współtworzyli i rozwijali miasto. (...) Działania w sferze kultural-

⁶² Np. w gminnej ewidencji zabytków m.st. Warszawy, ujęte są budynki zespołu zabudowań d. Zakładów Mechanicznych Akcyjnego Towarzystwa Przemysłowego Lilpop, Rau i Loewenstein. Zespół ten związany jest z rozwojem w Warszawie odlewnictwa żeliwa i metali kolorowych, jaki został zapoczątkowany w 1822 r. przez braci Evans (Anglików), którzy założyli na Nowym Mieście a później przy ul. Świętojskiej swój zakład przemysłowy. W 1854 r. udziały w firmie zakupił inż. Stanisław Lilpop (Polak) i warszawski finansista Wilhelm Rau (Niemiec). W 1873 r. spółkę przekształcono w Akcyjne Towarzystwo Przemysłowe Zakładów Mechanicznych i Górniczych Lilpop, Rau i Lowenstein, które zakupiło w 1904 r. w drodze publicznej licytacji zabudowania fabryczne na Woli po zbankrutowanej spółce Towarzystwo Akcyjne August Repphan i spółka.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

nej, gospodarczej i każdej innej nie wskazują, że zachodzi w Łodzi przesłanka posiadania świadomości własnej historycznej wspólnoty narodowej i ukierunkowania na jej wyrażanie i ochronę oraz utożsamiania się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Zastępca Prezydenta Rzeszowa wyjaśnił, iż mając na względzie uwarunkowania historyczne, na które składa się m.in. dewastacja miasta oraz eksterminacja ludności żydowskiej w okresie II wojny światowej, jak również fakt, że po wojnie w Rzeszowie nie odrodziła się gmina żydowska, rozpatrywanie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych jest szczególnie skomplikowane (...).

Miejski Konserwator Zabytków w Lublinie wyjaśnił, że wskazanie ww. zabytków jako zabytków mniejszości narodowych byłoby problematyczne ze względu na niejednoznaczny charakter, np. obiekty sakralne kościołów wschodnich (prawosławne i unickie), jak też zabytki lubelskich ewangelików, mają liczne związki z przedstawicielami narodowości polskiej. Zauważył, że zabytki stanowiące dziedzictwo kulturalne mniejszości narodowej nigdy nie były traktowane jako wydzielona grupa zabytków – przeciwnie, z punktu widzenia złożonego i zróżnicowanego (co jest istotną wartością) dziedzictwa miasta Lublina, zawsze były traktowane jako integralna części jego krajobrazu i jego dziedzictwa.

Sekretarz Województwa Dolnośląskiego wyjaśnił m.in., że wszystkie zabytki podlegające ustawowej ochronie traktowane są równorzędnie, bez względu na to, przez kogo zostały wytworzone.

Wicemarszałek Zarządu Województwa Łódzkiego wyjaśnił, że brak pełnej wiedzy o zabytkach mniejszości narodowych wynikał m.in. z faktu, że realizując zadania ustawowe wobec obiektów zabytkowych województwa łódzkiego, Urząd podejmował działania mające na celu ochronę materialnego dziedzictwa kulturowego ogółem, biorąc pod uwagę znaczenie poszczególnych zabytków dla zachowania wielokulturowego dziedzictwa województwa.

Zdjęcie nr 4

Krajobraz miejskiej architektury przemysłowej, tzw. Biała Fabryka w Łodzi

Źródło: www.lodz.pl

Pomimo trudności, na potrzeby kontroli wyodrębniono (wskazano) zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Wyniki kwerend wykonanych przez WKZ i miasta na potrzeby kontroli NIK wskazały, iż w wojewódzkich ewidencjach zabytków ujęto 141,8 tys. zabytków, w tym 30,7 tys. zabytków stanowiących dziedzictwo mniejszości narodowych (tj. 22% wszystkich); w rejestrach zabytków dziewięciu województw figurowało 44,1 tys. obiektów, w tym 14,3 tys. zabytków mniejszości (32%); w gminnej ewidencji zabytków dziewięciu miast znajdowało się 37,4 tys. obiektów, w tym zabytków mniejszości 13 tys. (35%). Urzędy marszałkowskie nie gromadziły wiedzy o znajdujących się na ich terenie zabytkach, pozyskiwały ją w razie potrzeby od WKZ.

5.2. Potrzeby w zakresie materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Szacowanie potrzeb
w zakresie
ochrony zabytków

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta szacowały potrzeby w zakresie ochrony ogółu zabytków, nie wyodrębniając zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Opracowane programy opieki nad zabytkami, gminne strategie rozwoju i programy rewitalizacji uwzględniały ochronę i opiekę nad materialnym dziedzictwem kulturowym znajdującym się na ich terenie, niezależnie od jego pochodzenia historycznego.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nie wyróżniały jako priorytetowych zadań związanych z ochroną zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Realizowany w latach 2016-2019 program Ministra „Ochrona zabytków” (w 2016 r. jako priorytet programu pn. „Dziedzictwo kulturowe”), służący zachowaniu obiektów materialnego dziedzictwa kulturowego, obejmował swym zakresem wszystkie zabytki, bez względu na ich pochodzenie i był dostępny dla wszystkich właścicieli lub posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków, w tym również zabytków związanych z dziedzictwem mniejszości narodowych, którzy mogli ubiegać się o dotacje. Zgodnie z regulaminami konkursów ogłaszanych w ramach ww. programu Ministra przy ocenie brano pod uwagę, w szczególności: stan zachowania zabytku, czas powstania i wartość zabytku, podtrzymanie i rozpowszechnianie polskiej tradycji narodowej i państwowej oraz wzmacnianie tożsamości regionalnej i lokalnej, społeczne funkcje obiektu, a także kryteria organizacyjne, jak np. budżet zadania.

Powyższe znalazło również potwierdzenie w innych kontrolowanych jednostkach, gdyż żadna z nich nie szacowała potrzeb odrębnie w zakresie zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. Badane jednostki samorządu terytorialnego nie prowadziły odrębnych analiz potrzeb, szczególnie finansowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego miast. Próby szacowania potrzeb podejmowano przy okazji opracowania gminnych programów opieki nad zabytkami, a także w ramach przygotowań do gminnych programów rewitalizacji, czy też innych dokumentów strategicznych.

Przykład

W latach 2016–2018 Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego przeprowadził diagnozę dotyczącą stanu ochrony zabytków znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego. W ramach tej diagnozy, wśród 305 podmiotów (275 gmin i 30 powiatów) w 2016 r. zostały przeprowadzone badania ankietowe dotyczące ochrony i zachowania materialnego dziedzictwa regionu (opracowanie programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków, określenie zasobów w gminnych ewidencjach zabytków, w tym spisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków) oraz polityki gminy/powiatu w zakresie opieki nad zabytkami (m.in. opracowania lokalnych programów rewitalizacji, ochrony obszarów zabytkowych, tworzenia parków kulturowych). Wyniki przeprowadzonych badań zostały przedstawione Zarządowi Województwa Mazowieckiego 8 listopada 2016 r. W wynikach z tych badań nie odniesiono się do kwestii zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. We wnioskach z przeprowadzonych badań nie sformułowano wniosków dotyczących ochrony tychże zabytków. Urząd Marszałkowski na etapie opracowywania diagnozy do programu opieki nad zabytkami województwa mazowieckiego na lata 2018–2021 zwracał się do Narodowego Instytutu Dziedzictwa z prośbą o przekazanie wszelkich danych dotyczących stanu zachowania zabytków w województwie. Zakres badań został również skonsultowany z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Również na podstawie danych z przeprowadzonej ankiety nie było możliwe określenie skali potrzeb w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Efektem przeprowadzonej diagnozy było powołanie przez Marszałka Województwa Mazowieckiego w dniu 14 sierpnia 2017 r. Zespołu ds. Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2017–2020. W skład tego zespołu powołano m.in. przedstawicieli Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Polskiej Akademii Nauk, Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Politechniki Warszawskiej. 13 listopada 2018 r. uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego został przyjęty „Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018–2021”⁶³. W części dotyczącej rekomendacji strategicznych przyjęto m.in. następujące zagadnienia:

- skoncentrować się na kształtowaniu właściwej świadomości i postaw w odniesieniu do dziedzictwa;
- bardzo starannie zaplanować i zoptymalizować system wsparcia dla działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Środki publiczne powinny być kierowane w trybach konkursowych do tych właścicieli nieruchomości bądź dysponentów obiektów, w przypadku których jest osiągnięta wymierna korzyść publiczna, w tym – zasób zabytkowy jest właściwie udostępniony mieszkańcom regionu;
- zadbać o rozbudowanie zasobów wiedzy fachowej o dziedzictwie.

Skontrolowanych dziewięć miast w celu ustalenia potrzeb w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych współpracowało m.in. z przedstawicielami mniejszości narodowych, głównie mniejszości żydowskiej. Analiza potrzeb była dokonywana na etapie oceny wniosków o dofinansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy zabytkach. Analiza zagadnień i potrzeb związanych z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych nie została wydzielona z dokonywanej przez m.st. Warszawa analizy tematyki ochrony i opieki nad wszystkimi

⁶³ Uchwała Nr 174/18 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 13 listopada 2018 r. (Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 11075).

zabytkami. W celu diagnozy potrzeb w obszarze opieki nad zabytkami przeprowadzono analizy SWOT (dla projektu programu opieki nad zabytkami na lata 2010–2014 oraz projektu programu opieki nad zabytkami na lata 2019–2023), wskazujące na mocne i słabe strony Warszawy oraz szanse i zagrożenia, będące uwarunkowaniami zewnętrznymi.

5.3. Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków, samorządy województw oraz miasta realizowały skuteczne działania na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

Zgodnie z art. 4 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań, mających m.in. na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Programy Ministra

Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego w 2016 r. realizowana była w ramach programu Ministra „Dziedzictwo kulturowe” – priorytet Ochrona zabytków, a od 2017 r. w ramach programu „Ochrona zabytków”. W latach 2016–2019 (do 30 kwietnia 2019 r.) dofinansowano 1809⁶⁴ projektów dotyczących ochrony zabytków, w tym 12 dotyczących zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, na łączną kwotę 371 719,1 tys. zł⁶⁵ z budżetu państwa. Kwota udzielonych i wykorzystanych dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych wyniosła w latach 2016–2018 odpowiednio: 700 tys. zł, 600 tys. zł, 670 tys. zł, co stanowiło w łącznej kwocie dotacji celowych odpowiednio: 0,75%, 0,54%, 0,47%.

Szczegółowym badaniem kontrolnym objęto pięć z ośmiu (1620 tys. zł z 1970 tys. zł) rozliczonych dotacji, udzielonych na zabytki stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych, których zadania realizowane były w latach 2016–2018 w ramach programu Ministra „Ochrona zabytków” oraz trzy wnioski z czterech przyznanych w 2019 r. na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że wnioski na dofinansowanie zadań realizowanych przez beneficjentów zostały złożone w trybie i na zasadach określonych w regulaminie programu i zgodnie z wytycznymi do programów Ministra. Wydatki wykazane w sprawozdaniach z realizacji umów spełniały kryteria kwalifikowalności. Zadania objęte dofinansowaniem zostały zrealizowane w zakresie i terminach określonych w umowach. W ramach wydatkowa-

⁶⁴ W 2016 r. – 479, w 2017 r. – 579, w 2018 r. – 661, w 2019 r. (według stanu na 3 czerwca 2019 r.) Minister pozytywnie rozpatrzył 534, z tego podpisano 90 umów o dofinansowanie (do dnia zakończenia kontroli w MKiDN).

⁶⁵ W tym w 2016 r. 93 819,9 tys. zł, w 2017 r. 111 302,2 tys. zł, w 2018 r. 142 343,7 tys. zł, w 2019 r. 24 253,3 tys. zł.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

nych środków na zadania przy zabytkach stanowiących dziedzictwo mniejszości narodowych osiągnięto zakładane cele i rezultaty opisane we wnioskach o dofinansowanie. Stwierdzono jeden przypadek zatwierdzenia raportu końcowego z realizacji zadania pn. „Łódź, ul. Ogrodowa 43 – Stary Cmentarz – kaplica grobowa rodziny Karola Scheiblera (1888 r.) II etap konserwacji fasad nawy głównej – (rozpoczęcie prac przy elewacji zachodniej)” na podstawie niewłaściwej faktury. W trakcie kontroli beneficjent dotacji przedłożył wyjaśnienia oraz właściwą fakturę 6 czerwca 2019 r.

Narodowy Instytut Dziedzictwa realizował programy społeczne w zakresie edukacji na rzecz ochrony i opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym. W prowadzonych działaniach edukacyjnych w ramach takich projektów, jak: „Wspólnie dla dziedzictwa” (wcześniej „Wolontariat dla Dziedzictwa”) czy „Europejskie Dni Dziedzictwa” realizowano przedsięwzięcia związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Głównym celem programu „Wolontariat dla dziedzictwa” oraz „Wspólnie dla dziedzictwa” w latach 2016–2019 było upowszechnianie dziedzictwa kulturowego oraz budowanie społecznego zaangażowania w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem. Wybór projektów nie był dokonywany w oparciu o kryterium dotyczące zachowania dziedzictwa kulturalnego mniejszości narodowych, lecz zachowania ogółu dziedzictwa kulturowego. W latach 2016–2019 na realizację programu „Wolontariat dla dziedzictwa” oraz „Wspólnie dla dziedzictwa” wydatkowano:

- 880,7 tys. zł w 2016 r., zawarto 40 umów, w ramach których dofinansowano siedem projektów dotyczących mniejszości narodowych na kwotę 167,7 tys. zł;
- 895,8 tys. zł w 2017 r., zawarto 39 umów, w ramach których dofinansowano osiem projektów dotyczących mniejszości narodowych na kwotę 196,1 tys. zł;
- 969 tys. zł w 2018 r., zrealizowano 69 projektów, w ramach których dofinansowano cztery projekty dotyczące mniejszości narodowych na kwotę 84,6 tys. zł.

Na zadanie w 2019 r. przeznaczono 1 000 tys. zł, w ramach naboru pozytywnie zaopiniowano 164 wniosków, w tym siedem projektów dotyczących mniejszości narodowych na kwotę 160 tys. zł.

Instytut w latach 2016–2019 prowadził, w imieniu Generalnego Konserwatora Zabytków, procedurę konkursową dla ogłaszanego przez Ministra konkursu „Zabytek Zadbane”.

Na materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych składają się także zabytki ruchome, zaś upowszechnianiem wiedzy o nich zajmuje się Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Jest on również instytucją zarządzającą dwóch programów Ministra: „Wspieranie działań muzealnych” i „Kolekcje muzealne”. W latach 2016–2018 w ramach Programu „Wspieranie działań muzealnych” udzielono 236 dofinansowań (na ogólną kwotę 6109,7 tys. zł), w tym osiem dofinansowań na zadania związane z dziedzictwem mniejszości narodowych (na kwotę 1052,1 tys. zł tj. 17,2% ogólnej kwoty). W badanym okresie w regulaminach przyznawania dofinansowania, jak i zarządzeniach w sprawie wytycznych do programów Ministra, nie było zapisów o preferencjach co do podmiotów ubiegających się

Programy realizowane
przez NID

Programy realizowane
przez NIMOZ

o przyznanie dofinansowania. NIMOZ pełnił funkcję instytucji pośredniczącej we wdrażaniu programu Heritage Plus i projektu Joint Heritage European Programme 2 (JHEP2) oraz prowadził konkurs na Wydarzenie Muzealne Roku „Sybilla”, zgodnie z § 7 pkt 6 i 8 statutu NIMOZ. W latach 2016–2018 jury nagrodiło 10 projektów dotyczących dziedzictwa materialnego mniejszości narodowych. Przyznano trzy nagrody Sybilla⁶⁶ i siedem wyróżnień. W ramach działalności wydawniczej NIMOZ, upowszechniając wiedzę o materialnym dziedzictwie kulturowym mniejszości narodowych, zamieścił w latach 2016–2019 na łamach rocznika naukowego „Muzealnictwo” cztery publikacje dotyczące zabytków mniejszości narodowych.

Na interaktywnym portalu internetowym Instytut zamieścił w ramach projektu edukacyjnego „Historia – Poszukaj”⁶⁷, 47 artykułów poświęconych dziedzictwu mniejszości narodowych, a w zakładce „Aktualności” 11 informacji na temat wystaw związanych z tym dziedzictwem.

NIMOZ uczestniczy także w projekcie multimedialnym „Historia: Zobacz”. W ramach projektu w 2018 r. powstało 10 lekcji e-learningowych (w tym m.in. „Jak zostać królem perkalu w Łodzi? Historia Białej Fabryki”, „Gdzie mieszkała Żydówka z pomarańczami? O Warszawie w drugiej połowie XIX wieku”).

Park Mużakowski

Narodowy Instytut Dziedzictwa w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego opiekuje się polską częścią Parku Mużakowskiego, położonego na granicy Polski i Niemiec. Park jest największym zabytkowym parkiem krajobrazowym w Europie, uznanym za pomnik historii i miejsce światowego dziedzictwa UNESCO. Obszar ten poprzez wpis na listę UNESCO stał się dziedzictwem społeczności międzynarodowej, jednocześnie dziedzictwem niemieckiej mniejszości narodowej i lokalnej społeczności Polaków zamieszkującej te tereny. W Instytucie stworzono jeden specjalistyczny ośrodek tj.: Ośrodek ds. Światowego Dziedzictwa, powołany⁶⁸ w związku z powierzeniem przez Ministra prowadzenia Ośrodka w zakresie realizacji Konwencji UNESCO⁶⁹. W badanym okresie (do 30 kwietnia 2019 r.) Minister przekazał NID łącznie kwotę 3071,4 tys. zł z przeznaczeniem na realizację programu prac pielęgnacyjnych i konserwatorskich w Parku Mużakowskim w Łęknicy.

Środki na cmentarz żydowski przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie

W dniu 8 grudnia 2017 r. Sejm RP przyjął ustawę o dotacji dla Fundacji Dziedzictwa Kulturowego przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego. Minister zrealizował obowiązki określone w ustawie o dotacji, zawierając 22 grudnia 2017 r. umowę nr 102/DF-V/2017 z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego z siedzibą w Warszawie. Wykonując przedmiot umowy Minister udzielił Fundacji z budżetu państwa na zadanie pn. „Uzupełnienie kapi-

⁶⁶ Dla Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN za wystawę „Frank Stella i synagogi dawnej Polski” (2016 r.); dla Muzeum Warszawy za projekt „Skąd się biorą warszawiacy? Migracje do Warszawy w XIV–XXI wieku” (2016 r.) i dla Muzeum Narodowego w Krakowie za wystawę „Twarzą w Twarz. Sztuka w Auschwitz. W 70. rocznicę utworzenia Muzeum na terenie byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady” (współorganizatorem projektu było Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau).

⁶⁷ Realizowanego w ramach Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa”.

⁶⁸ Zarządzenie nr 10/2015 dyrektora NID z dnia 18 lutego 2015 r. w sprawie powołania Ośrodka ds. Światowego Dziedzictwa.

⁶⁹ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego (Dz. U. Nr 32, poz. 190, załącznik). Polska ratyfikowała Konwencję 6 maja 1976 r., a 29 czerwca 1976 r. złożyła dokument ratyfikacji w UNESCO. W Polsce Konwencja weszła w życie z dniem 29 września 1976 r.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

tału wieczystego Fundacji Dziedzictwa Kulturowego” dotację w kwocie 100 000 tys. zł. Umowa została zawarta przez prawidłowo reprezentowane strony i zawierała wszystkie elementy wymagane na podstawie przepisów ustawy o dotacji. Wyплаты środków dotacji MKiDN dokonało zgodnie z umową i ustawą o dotacji jednorazowo w dniu 22 grudnia 2017 r.

Zgodnie z umową, Fundacja przeznaczyła dotację w całości na uzupełnienie swojego kapitału wieczystego i nie naruszając postanowień umownych, przechowywała środki dotacji okresowo na lokacie bankowej (od 27 grudnia 2017 r. do 12 marca 2018 r.), zaś w dniach 13–15 marca 2018 r. zainwestowała je w całości w fundusz inwestycyjny. Na koniec roku 2018 FDK z zainwestowanego kapitału pochodzącego z dotacji MKiDN osiągnęła dochód w wysokości 1264,7 tys. zł, z czego do końca 2018 r. wydatkowała łącznie 299,9 tys. zł (23,7% uzyskanego dochodu). Zgodnie z zawartą umową pełne wydatkowanie dochodu osiągniętego w 2018 r. powinno nastąpić do końca 2019 r. Wydatki poniesione w 2018 r. były zgodne z warunkami umowy i dotyczyły nie koszty renowacji 23 obiektów i prac porządkowych na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie, w łącznej kwocie 197,1 tys. zł (15,6% dochodu z kapitału wieczystego z dotacji) oraz koszty administracyjne w wysokości 102,8 tys. zł (8,1% dochodu z kapitału wieczystego z dotacji). W 2019 r. (do 15 czerwca) wydatkowano 178 tys. zł. na prace porządkowe i opracowanie kosztorysu oraz 35,2 tys. zł kosztów administracyjnych⁷⁰. Biorąc powyższe pod uwagę, w latach 2018–2019 (do 15 czerwca) Fundacja Dziedzictwa Kulturowego wydatkowała łącznie 513 tys. zł, tj. 40,6% osiągniętego dochodu.

Zdjęcia 5–6

Nagrobek Adama i Balbiny (z Brabanderów) Eizenbett na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej 29/51 w Warszawie, obiekt przed i po konserwacji

Źródło: akta kontroli NIK.

W Ministerstwie podejmowano działania nadzorcze nad realizacją umowy przez Fundację, polegające na analizie sprawozdania rocznego za rok 2018 z załącznikami, według procedury wprowadzonej zarządzeniem Ministra

⁷⁰ Informacja uzyskana na podstawie art. 29 ust. 1 pkt 2 lit. f ustawy z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli (Dz. U. z 2019 r. poz. 489, ze zm.); dalej ustawa o NIK.

Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 sierpnia 2018 r. w sprawie oceny sprawozdania Fundacji Dziedzictwa Kulturowego o zagospodarowaniu dotacji oraz dochodów z inwestowania części kapitału wieczystego⁷¹, oraz pozyskiwaniu dodatkowych dokumentów i wyjaśnień od Fundacji Dziedzictwa Kulturowego. Pracownicy Ministerstwa przeprowadzili również kontrolę efektów zrealizowanych prac konserwatorskich i porządkowych w miejscu ich prowadzenia, dokonując oględzin 25 kwietnia 2019 r. NIK stwierdziła, że przy ocenie sprawozdania Fundacji Dziedzictwa Kulturowego z realizacji umowy w 2018 r. MKiDN nie analizowano dokumentów źródłowych dotyczących wydatków poniesionych w ramach kosztów administracyjnych zadania, poprzestając na danych zawartych w sprawozdaniu. Zdaniem NIK, choć umowa nie zobowiązywała pracowników MKiDN do analizy dokumentów źródłowych w zakresie kosztów administracyjnych, należy jednak wskazać, że koszty administracyjne wymienione w § 1 ust. 6 pkt 7 przedmiotowej umowy mogą stanowić nawet 15% osiągniętych dochodów z kapitału dotacji w wysokości 100 000 tys. zł, a zatem zasadność ich wydatkowania i kwalifikowalność do kosztów administracyjnych wymaga rzetelnej, opartej na dokumentach, analizy MKiDN.

Ponadto MKiDN analizując sprawozdanie wraz z dodatkową dokumentacją, oceniło je jako zgodne z umową, „kompletne i w pełni poprawne pod względem merytorycznym i formalnorachunkowym”, pomimo błędnego – niezgodnego z okazanymi fakturami – wykazania w nim 46 płatności poniesionych z dochodu z części kapitału wieczystego pochodzącego z dotacji.

Przyczyną błędnej weryfikacji sprawozdania Fundacji Dziedzictwa Kulturowego było włączenie niekompletnej dokumentacji do systemu EZD⁷², w którym prowadzone są sprawy w MKiDN. Sprawozdanie zostało skorygowane przez Fundację 4 czerwca 2019 r. (RPW/31455/2019), tj. już po przedłożeniu oceny Ministrowi w dniu 28 maja 2019 r.

W ocenie NIK oparcie analizy sprawozdania na niepełnej weryfikacji przedłożonych dokumentów świadczy o jej nierzetelności. Departament Ochrony Zabytków wprawdzie żądał od Fundacji dodatkowych dokumentów, jednakże nie wykorzystywał ich do weryfikacji danych zawartych w sprawozdaniu Fundacji Dziedzictwa Kulturowego. Stwierdzona nieprawidłowość nie miała wpływu na zgodne z przeznaczeniem wykorzystanie środków na podstawie umowy nr 102/DF-V/2017.

⁷¹ Dz. Urz. MKiDN poz. 56.

⁷² EZD – skrót od „Elektroniczne Zarządzanie Dokumentacją”.

Zdjęcia 7–8

Nagrobek Józefa Poznańskiego na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej 29/51 w Warszawie, obiekt przed i po konserwacji

Źródło: akta kontroli NIK.

W umowie z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego nie zostały zawarte postanowienia dotyczące uprawnień Ministra w przypadku nienależytego wykonywania umowy przez Fundację oraz wystąpienia okoliczności uniemożliwiających realizację umowy, za które Fundacja ponosi odpowiedzialność. Przepisy umowy nie zobowiązywały również Fundacji do informowania o dofinansowaniu prac restauratorskich ze środków MKiDN w materiałach reklamowych i informacyjnych.

Minister wyjaśnił, że w przypadku wystąpienia okoliczności uniemożliwiających realizację umowy, znajdują zastosowanie zasady ogólne wynikające z ustawy o dotacji, w myśl których zwrotowi do budżetu państwa podlega część dotacji, która została wykorzystana niezgodnie z przeznaczeniem, pobrana nienależnie lub w nadmiernej wysokości, lub niezgodnie z przepisami ustawy. W ocenie NIK, powołane przez kontrolowanego przepisy ustawy oraz zawarta z Fundacją umowa zabezpieczają interes Skarbu Państwa w ograniczonym zakresie⁷³, a ustawa ani umowa nie przewidują sposobów zabezpieczenia się przed działaniami Fundacji, które nie powodują wykorzystania powierzonych jej środków publicznych niezgodnie

Niepełna ochrona
interesów Skarbu
Państwa w umowie
z Fundacją Dziedzictwa
Kulturowego

⁷³ Poprzez: a) obowiązek zwrotu środków – w przypadkach wykorzystania niezgodnie z przeznaczeniem, pobrania nienależnie lub w nadmiernej wysokości oraz wykorzystania niezgodnie z przepisami ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o dotacji dla FDK przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego – części dotacji przekazanej na kapitał wieczysty (§ 7 ust. 2 zd. 1 umowy); b) obowiązek zwrotu środków – w przypadkach wykorzystania niezgodnie z przeznaczeniem, pobrania nienależnie lub w nadmiernej wysokości oraz wykorzystania niezgodnie z przepisami ustawy o dotacji – dochodów z inwestowania części kapitału wieczystego pochodzącej z dotacji (§ 7 ust. 2 zd. 2 umowy); c) obowiązek zwrotu – w przypadku podjęcia uchwały o zmianie przeznaczenia kapitału wieczystego Fundacji, likwidacji Fundacji lub osiągnięcia celów umowy (§ 7 ust. 3 zd. 1 umowy); d) obowiązek zwrotu – niewykorzystanej części dochodów z inwestowania kapitału wieczystego (§ 7 ust. 3 zd. 2 umowy); e) możliwość rozwiązania umowy za porozumieniem stron – w przypadku wystąpienia okoliczności, które uniemożliwiają wykonywanie umowy, za które żadna ze stron nie ponosi odpowiedzialności (§ 8 ust. 1 umowy).

z przeznaczeniem, ale mogą udaremnić realizację celu umowy, jak również utrudnić lub uniemożliwić Ministrowi sprawowanie nadzoru nad realizacją umowy.

Zakres regulacji umowy, zgodnie z art. 5 ust. 2 ustawy o dotacji nie jest ograniczony przez ustawodawcę, gdyż zawarty tam katalog postanowień umownych, jest katalogiem otwartym, a zatem możliwe jest zawarcie w umowie dodatkowych postanowień, sankcjonujących działania beneficjenta narażające interes MKiDN i mobilizujących Fundację Dziedzictwa Kulturowego do jak najlepszej realizacji zobowiązań niepieniężnych wynikających z umowy, jak w szczególności prawidłowe wykonywanie prac konserwatorskich na cmentarzu żydowskim w Warszawie. W obecnym stanie prawnym, Ministerstwo nawet rzetelnie realizując obowiązki nadzorcze, stwierdziwszy istotne wady prac realizowanych przez Fundację Dziedzictwa Kulturowego, nie ma możliwości stanowczego wpływania na działalność Fundacji ani uzyskania stosownej rekompensaty za działania beneficjenta niezgodne z treścią i celem umowy nr 102/DF-V/2017. NIK zauważa ponadto, iż wskazany powyżej przepis ustawy o dotacji umożliwia zobowiązanie beneficjenta do informowania, iż dany projekt został sfinansowany ze środków uzyskanych z inwestowania kapitału pochodzącego z dotacji MKiDN.

W związku z wynikami kontroli NIK Minister zadeklarował, że przedstawi Fundacji propozycje dodatkowych zapisów w umowie w celu lepszego zabezpieczenia interesu Skarbu Państwa.

Cmentarze żydowskie

Minister powierzył w latach 2018–2019 NID realizację „Programu oznakowania cmentarzy żydowskich na terenie Rzeczypospolitej Polskiej”. Weryfikacja terenowa cmentarzy przeprowadzona przez NID objęła 1206 obiektów, a koszt programu w roku 2018 wynosił 163,3 tys. zł i ok. 200 tys. zł (zaangażowanie na rok 2019). Ponadto 21 grudnia 2018 r. GKZ, w porozumieniu ze Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP i Naczelnym Rabinem Polski w sprawie standardów zachowania i upamiętnienia cmentarzy żydowskich na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, określił 12 zasad działania służb konserwatorskich, gmin i zarządców cmentarzy, a także wszelkich podmiotów działających na rzecz ochrony dziedzictwa polsko-żydowskiego.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

W czerwcu 2019 r., w związku z nieprzystąpieniem przez właściciela drewnianej bożnicy w Wiśniowej⁷⁴ do prac budowlanych objętych wydanym postanowieniem konserwatorskim, Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków przeprowadziła kontrolę ww. budynku. W wyniku kontroli wydano zalecenia: wykonania w terminie do 30 listopada 2019 r. doraźnego zabezpieczenia dachu, wymiany rynien i rur spustowych, podstemplowania uszkodzonych stropów i przeprowadzenia kompleksowego remontu budynku bożnicy do 31 grudnia 2020 r. oraz poinformowano, że brak realizacji zaleceń konserwatorskich w wyznaczonym terminie skutkuje nałożeniem administracyjnej kary pieniężnej.

W wyniku 13 z 21 kontroli dotyczących zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków stwierdził nieprawidłowości lub zgłosił uwagi, dotyczące stanu zachowania zabytku, np. spękania tynków, zagrzybienie, skorodowane pokrycie dachowe, porośnięte mchem (zaniedbane) nagrobki. W 12 przypadkach skutkowało to wydaniem zaleceń pokontrolnych. W jednej z 21 zbadanych spraw, niezgodnie z art. 40 ustawy o ochronie zabytków, nie wydano zaleceń pokontrolnych, mimo że kontrola wykazała nieprawidłowości dotyczące stanu zachowania zabytku⁷⁵ (m.in. spękanie cokołu i gzymsów, ubytki w cegle, pęknięcia ścian na przestrzał, prześwity w pokryciu dachowym). Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków wyjaśnił, że było to spowodowane „dużą ilością obowiązków służbowych pracownika, która uniemożliwiała mu poświęcenie czasu na bieżącą redakcję ich treści”.

NIK zwraca uwagę, że od przeprowadzenia kontroli minął rok, a brak zaleceń Podlaskiego WKZ może powodować niepodjęcie przez kontrolowanego działań zmierzających do usunięcia nieprawidłowości. W konsekwencji stan zabytku może ulec pogorszeniu.

Zdjęcie nr 9

Fragment muru getta warszawskiego przy ul. Siennej 53 w Warszawie, wpisany do rejestru zabytków przez Mazowieckiego Konserwatora Zabytków w 2018 r.

Źródło: fot. Danuta Bolikowska/NIK.

⁷⁴ Budynek bożnicy ma unikatowy charakter i reprezentuje jeden z nielicznych przykładów drewnianych bożnic zachowanych na terenie Polski.

⁷⁵ Domu staromiejskiego w Tykocinie.

Art. 74 ust. 1 pkt 2 ustawy o ochronie zabytków przewiduje możliwość udzielenia dotacji przez wojewódzkich konserwatorów zabytków na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Wszyscy objęci badaniem wojewódzcy konserwatorzy zabytków finansowali lub współfinansowali prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych na terenie swojej właściwości, m.in. poprzez udzielanie dotacji celowych lub refundacji wydatków na ten cel. W badanym okresie wojewódzcy konserwatorzy zabytków dofinansowali prace przy zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych w łącznej kwocie 19 911,7 tys. zł, co stanowiło 15% środków przeznaczonych na dofinansowanie prac przy wszystkich zabytkach.

W badanych siedmiu urzędach obsługujących wojewódzkich konserwatorów zabytków wybór wniosków o dofinansowanie odbywał się w oparciu o obowiązujące regulaminy, zaś w dwóch⁷⁶ w oparciu o zasady określone w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków⁷⁷. Analiza dokumentacji związanej z wyborem projektów do dofinansowania wykazała, iż przy ocenie wniosków kierowano się następującymi kryteriami: wartości historycznej, artystycznej lub naukowej zabytku, stanu zachowania zabytku uzasadniającego przeprowadzenie wnioskowanych prac, stopnia zaangażowania finansowego właściciela lub posiadacza zabytku przy realizacji prac lub robót objętych wnioskiem, publicznej dostępności zabytku po przeprowadzonych pracach.

Dotacje
na dofinansowanie
prac przy zabytkach
mniejszości narodowych

Przykłady stosowania kryteriów ocen wniosków o dofinansowanie

Białystok

W niektórych przypadkach w protokołach z posiedzeń komisji oceniającej wnioski z lat 2016–2018 zamieszczano szerszy opis zabytku, proponowanego do przyznania dofinansowania, z którego wynikało, że komisja kierowała się stanem zachowania jego zachowania, wartością historyczną oraz faktem kontynuacji prac. Np. *Pałac Biskupi pochodzi z okresu międzywojennego. Wnioskodawca w ostatnim pięcioleciu przeprowadził szereg prac przywracających prawidłowy stan zachowania. Remont elewacji jest ostatnim etapem prac przywracających stan zachowania. Stan techniczny tynków zagraża osobom postronnym w otoczeniu obiektu; Stan zachowania przedmiotowej rzeźby przedstawiony w programie prac konserwatorskich wskazuje na konieczność przeprowadzenia jej konserwacji w trybie pilnym. Z uwagi na stan zachowania oraz wyjątkowość rzeźby istnieje podstawa do zastosowania art. 78 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków przy udzielaniu dotacji.*

⁷⁶ Dotyczy w 2016 r. Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu oraz w latach 2016–2019 Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.

⁷⁷ Dz. U. z 2014 r. poz. 399. Akt ten został uchylony z dniem 26 maja 2017 r. i zastąpiony rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytkach wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz na konserwację, restaurację i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674) obowiązującym od dnia 2 września 2017 r.

Wrocław

Dolnośląska Wojewódzka Konserwator Zabytków (...) wskazała, że w 2016 r. stosowano następujące kryteria oceny wniosków: ocena wartości zabytku, ocena stanu zachowania zabytku, możliwość zrealizowania zadania (możliwość dokonania montażu środków finansowych z innymi źródłami finansowania). Przyznawano dotację na realizację prac przy zabytkach o dużej wartości artystycznej, historycznej i naukowej, których stan zachowania wskazywał na zagrożenie dla zachowania substancji zabytku. W niektórych wypadkach dodatkowym kryterium była możliwość zrealizowania zadania przy udziale środków z innych dotacji. (...) W latach 2017–2018 wnioski oceniane były w oparciu o następujące kryteria: wartość zabytku, umiejscowienie obiektu na liście UNESCO, pomników historii lub w ich obrębie, stan zachowania zabytku, celowość realizacji zadania – kontynuacja prac konserwatorskich oraz stopień zaangażowania finansowego wnioskodawcy i starania o uzyskanie dotacji u innych podmiotów. Na 2019 r. nie określono kryterium związanego ze stopniem zaangażowania finansowego wnioskodawcy i starania o uzyskanie dotacji u innych podmiotów, ale dodano kryterium związane z zagospodarowaniem zabytku nieużytkowanego.

Wśród przyczyn nieprzyznania dofinansowania wskazywano, iż: zabytek „nie wymaga pilnej konserwacji”, otrzymanie środków finansowych z innych środków, co „umożliwi kontynuację prac”, zabytek nie posiada „wybitnej wartości artystycznej”. Poza „brakiem środków” innymi powodami nieprzyznania dotacji były następujące przesłanki: obiekt „wykazuje typowe uszkodzenia, nie wymaga pilnej interwencji konserwatorskiej”, „wzięto pod uwagę dobry stan zachowania obiektu w stosunku do innych wnioskowanych zabytków”, „stan zachowania obiektów nie jest alarmujący”, „zadanie uzyskało dofinansowanie z dwóch źródeł”, „obiekt nie wykazuje zagrożenia w zakresie planowanych prac”.

Stwierdzone w sześciu spośród dziewięciu objętych kontrolą wojewódzkich urzędów ochrony zabytków nieprawidłowości w zakresie udzielania dotacji dotyczyły: ujmowania w wewnętrznych regulaminach udzielania dotacji nadmiernych wymagań dokumentacyjnych wobec wnioskodawców⁷⁸, nieprzejrzystych kryteriów oceny wniosków⁷⁹, nieuzasadnionego odrzucenia dwóch wniosków z przyczyn formalnych i niepoinformowania o tym wnioskodawców⁸⁰, niepoinformowaniu Ministra o udzielonych dotacjach⁸¹. Stwierdzone nieprawidłowości były jednostkowe i nie miały wpływu na ocenę udzielania dotacji przez wojewódzkich konserwatorów zabytków na dofinansowanie prac konserwatorskich.

Zawiadomienia do organów ścigania

W kontrolowanym okresie pięciu⁸² spośród dziewięciu kontrolowanych wojewódzkich konserwatorów zabytków podjęło działania, o których mowa w art. 41 ustawy o ochronie zabytków, w związku z powzięciem podejrzenia o możliwości popełnienia przestępstwa, którego przedmiotem

⁷⁸ Małopolski i Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁷⁹ Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁸⁰ Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁸¹ Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

⁸² Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków: Dolnośląski, Łódzki, Podkarpacki, Śląski, Warmińsko-Mazurski złożyli do organów ścigania łącznie 66 zawiadomień.

były zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. W pozostałych przypadkach w okresie objętym kontrolą wojewódzcy konserwatorzy zabytków nie kierowali takich zawiadomień.

Przykłady

W okresie objętym kontrolą Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków, zgodnie z art. 41 ustawy o ochronie zabytków, złożył 13 zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa oraz siedem o podejrzeniu popełnienia wykroczenia, których przedmiotem były zabytki stanowiące materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, z czego odpowiednio po dwa w 2016 r., sześć i cztery w 2017 r., pięć i jedno w 2018 r. oraz dwa zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa w 2019 r. (do 3 lipca). Dotyczyły one m.in. zniszczenia zabytków wskutek aktów wandalizmu, prowadzenia prac przy zabytkach bez pozwolenia WKZ, nielegalnej rozbiórki zabytku, kradzieży, nielegalnego zamieszczania reklam i zadaszeń na zabytku, niezabezpieczenia przed niszczeniem, niewykonania zaleceń pokontrolnych.

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków zgodnie z art. 41 ustawy o ochronie zabytków kierował siedmiokrotnie do prokuratury zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa lub wykroczenia⁸³, w tym m.in. pismem z dnia 29 maja 2019 r. zawiadomił o podejrzeniu popełnienia przestępstwa z art. 108 ust. 1 ww. ustawy. Zawiadomienie dotyczyło zabytku będącego dziedzictwem kulturowym mniejszości niemieckiej⁸⁴. Do dnia zakończenia kontroli nie uzyskano informacji o stanie sprawy.

Dolnośląska Wojewódzki Konserwator Zabytków w badanym okresie złożyła łącznie 41 zawiadomień⁸⁵, w tym w 2016 r. – 10, w 2017 r. – 14, w 2018 r. – 10, w 2019 r. (do kwietnia) – 7. Podstawą zawiadomień były w szczególności: uszkodzenie i dewastacja (pożar) zabytku, niezabezpieczenie budynku przed uszkodzeniem, kradzież elementów zabytkowych, wycinka drzew bez pozwolenia, niewykonanie zaleceń pokontrolnych. W dziewięciu sprawach posiadał on informacje o umorzeniu postępowania, w dwóch sprawach odmówiono wszczęcia dochodzenia wskutek braku znamion czynu zabronionego, w kolejnych dziewięciu sprawach organy ścigania skierowały sprawy do sądu (w jednym przypadku dysponowano informacją o nałożeniu kary grzywny). W pozostałych przypadkach nie posiadano informacji odnośnie do stanu sprawy.

5.3.2. Działania samorządów

Zgodnie z art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny (wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego) posiada ta jednostka. JST lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Dotacja ta może być udzielona przez: ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dzie-

Finansowanie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych przez JST

⁸³ W 2016 r. dwa, w 2018 r. jedno, w 2019 r. cztery.

⁸⁴ Zawiadomienie o zniszczeniu cmentarza ewangelickiego w Czarnym Lesie w Gminie Mykanów.

⁸⁵ Do Prokuratury, na Policję.

dzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której jest dysponentem; wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. JST może także ubiegać się o środki z UE na ten cel.

Kontrolowane miasta sprawując opiekę nad zabytkami, w tym stanowiącymi dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych i będącymi w ich zarządzie, finansowały prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane oraz ponosiły koszty ich bieżącego utrzymania i ochrony.

W badanym okresie na odbudowę, utrzymanie i zabezpieczenie zabytków kontrolowane miasta wydatkowały łącznie 918 889,1 tys. zł, tj. 1% wszystkich wydatków w tym okresie. Wydatki na rzecz zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych wyniosły łącznie 472 459,9 tys. zł, co stanowiło ponad połowę środków na odbudowę, utrzymanie i zabezpieczenie zabytków ogółem.

Na utrzymanie zabytków mniejszości narodowych miasta wydatkowały w badanym okresie nie tylko środki własne, ale również ubiegały się o środki z innych źródeł, m.in. u Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz u marszałków województw. W wyniku tych działań kontrolowane jednostki otrzymały środki w wysokości 325 189,10 tys. zł z przeznaczeniem na prace remontowe przy obiektach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych:

- Wrocław otrzymywał środki zewnętrzne na realizację zadań związanych z ochroną zabytków, w tym powstałych przed 1945 r.⁸⁶ Ze środków pozostających w dyspozycji Zarządu Województwa Dolnośląskiego (Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Dolnośląskiego na lata 2014–2020) uzyskano dofinansowanie w 2017 r. w wysokości: 23 747,6 tys. zł, w 2018 r. w wysokości: 26 121,3 tys. zł i w 2019 r.⁸⁷ w wysokości: 722,5 tys. zł. W 2017 r. Województwo Dolnośląskie dofinansowało również zadania związane z renowacją Stadionu Olimpijskiego we Wrocławiu dotacją w wysokości 5000,0 tys. zł. Ponadto w okresie objętym kontrolą miasto korzystało z dofinansowania ze środków: Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko – dotacje w łącznej wysokości 15 119,8 tys. zł przyznane w 2017 r. oraz Dolnośląskiej Instytucji Pośredniczącej – dotacja w wysokości 6506,5 tys. zł przyznana w 2017 r. W 2016 r. miasto wnioskowało do Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej o przyznanie dofinansowania zadania pn. „Zagospodarowanie przestrzeni publicznych na historycznym osiedlu WUWA we Wrocławiu” w kwocie 1457,3 tys. zł. W 2017 r. wnioskowano do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Zarządu Województwa Dolnośląskiego (Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Dolnośląskiego na lata 2014–2020) o przyznanie dofinansowania dwóch zadań

⁸⁶ Dofinansowanie dotyczyło następujących inwestycji: Parku Szczytnickiego, kamienic przy ul. Biskupa Tomasza, obiektu przy ul. Semaforowej, obszaru Przedmieścia Oławskiego i pojedynczych obiektów z tego terenu, a także budynku Liceum Ogólnokształcącego nr XVII, budynków dawnego zespołu szkół ludowych, budynków zespołu szkolno-przedszkolnego oraz budynku Pałacu Królewskiego.

⁸⁷ Do dnia zakończenia czynności kontrolnych, tj. do 31 lipca 2019 r.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

w łącznej kwocie 9984,4 tys. zł. Wskazane wnioski spełniły kryteria, lecz kwoty przeznaczone na dofinansowanie projektów w konkursach były niewystarczające dla przyznania dotacji⁸⁸. W 2019 r. miasto wystąpiło do Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego o dofinansowanie zadania pn. „Rewitalizacja budynku kawiarenki nad fosą przy skrzyżowaniu ul. Podwale i ul. Kołłątaja we Wrocławiu – etap I” (budynek dawnej pijalni mleka i stacji zaworów) w wysokości 200,0 tys. zł. Dofinansowanie nie zostało jednak przyznane (nie podano powodów).

- Łódź wnioskowała o środki z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020 (m.in. 23 128,2 tys. zł z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na modernizację Muzeum Miasta Łodzi oraz Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi), z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014–2020, m.in.: 129 610,3 tys. zł w ramach projektów „Rewitalizacja Obszarowa Centrum Łodzi”, 35 956,9 tys. zł w ramach projektu „Szlakiem Architektury Włókienniczej. Rewitalizacja Księżego Młyna”, 26 651,8 tys. zł w ramach projektu „Rewitalizacja przestrzeni miejskiej przy ul. Moniuszki 3, 5 i Tuwima 10 (Program Nowe Centrum Łodzi)”, 19 849,1 tys. zł w ramach projektu „Zagospodarowanie obiektów pofabrycznych i kompleksu pałacowego Steinertów”.
- Olsztyn, na realizację siedmiu zadań przy zabytkach mniejszości narodowych stanowiących jego własność, otrzymał łącznie dofinansowanie w kwocie 12 775,1 tys. zł, z czego do dnia 8 lipca 2019 r. wykorzystano 8575,7 tys. zł. W okresie tym nie wystąpiły przypadki odrzucenia wniosku miasta o dofinansowanie.

Zdjęcie nr 10

Szlak architektury włókienniczej w Łodzi. Księży Młyn to osiedle przyfabryczne zbudowane w XIX w. przez Karola Scheiblera. Obok fabryk powstały tam domy dla robotników, sklepy, szkoła, szpital, remiza strażacka, stacja kolejowa, zespół pałacowy i park.

Źródło: www.lodz.pl.

⁸⁸ Powodem nieprzyznania dofinansowania był brak środków.

Dotacje na zabytki

Zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale⁸⁹. Dotacja ta może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

W latach 2016–2019 (do czasu zakończenia kontroli) kontrolowane miasta udzieliły dotacji na ochronę zabytków związanych z materialnym dziedzictwem mniejszości narodowych na łączną kwotę 31 555,5 tys. zł.

Przepis art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie stanowi dla organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego upoważnienie do ustalenia zasad udzielenia dotacji celowej. W latach 2016–2019 w kontrolowanych miastach uchwałami rad miejskich przyjęto zasady i tryb udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. W dokumentach tych określano wymogi formalne udzielania dotacji, zasady oraz tryb postępowania przy ocenie wniosków o udzielenie dotacji, a także oraz wzory dokumentów. Jednym z elementów określonych w regulaminach przyznania dotacji były także kryteria rozpatrywania wniosków o przyznanie dotacji. Przykłady kryteriów związanych z udzielaniem dotacji.

Łódź

Zasady i tryb udzielania tych dotacji, określone były w regulaminach stanowiących załączniki do uchwał Rady Miejskiej w Łodzi⁹⁰, a zawarte w nich kryteria rozpatrywania wniosków o przyznanie dotacji przez Komisję obejmowały w szczególności:

- stan zachowania zabytku (konieczność zapewnienia ochrony substancji zabytkowej),
- dostępność zabytku dla ogółu społeczności lokalnej i turystów,
- promowanie dziedzictwa kulturowego i historycznego Łodzi,
- wysokość zaangażowanych finansowych środków własnych wnioskodawcy,
- kontynuację prac.

Wrocław

Zgodnie z § 1 ust. uchwały Nr LIV/3242/06 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 6 lipca 2006 r. w sprawie przyjęcia zasad i trybu udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków niestanowiącym wyłącznej własności Gminy Wrocław⁹¹ z budżetu Wrocławia mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych

⁸⁹ W okresie od 1 stycznia 2016 r. do 8 września 2017 r. dotacja ta mogła być udzielona tylko na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Zmiana wprowadzona na podstawie art. 1 pkt. 10 ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1595) dała możliwość udzielania dotacji na zabytki znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

⁹⁰ Uchwały nr LXXII/1383/06 z dnia 12 lipca 2006 r., zmienionej uchwałą nr LXXIII/1415/06 z dnia 30 sierpnia 2006 r. oraz uchwały nr LIV/1304/17 z dnia 5 lipca 2017 r.

⁹¹ Dz. Urz. Woj. Doln. z 2008 r. Nr 137, poz. 1650, ze zm.

przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, jeżeli spełnione są łącznie następujące warunki: [1] obiekt znajduje się w złym stanie technicznym; [2] obiekt posiada dla Wrocławia istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe, w szczególności dla promowania kultury oraz historii miasta i wzbogaca jego ofertę turystyczną i kulturalną; [3] obiekt położony jest w zwartej pierzejowej zabudowie pierwotnie mieszkaniowej.

Olsztyn

Miasto Olsztyn wspierało finansowo prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach stanowiących własność innych podmiotów, udzielając im dotacji celowych na podstawie uchwał Rady Miasta⁹². Określono w nich zasady przyznawania dotacji w tym m.in.: (...) dokonywanie oceny wniosków przez komisję konkursową w oparciu o kryteria dotyczące m.in.: znaczenia historycznego, artystycznego i naukowego zabytku, wpływu prac na poprawę wizerunku miasta Olsztyna i promocję jego dziedzictwa kulturowego, a także na zachowanie wartości zabytku.

Spośród dziewięciu skontrolowanych miast dwa⁹³ z nich nie udzieliły w latach 2017–2019 żadnej dotacji na zabytek stanowiący dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Przyczyną był brak wniosków o dotację dla ww. zabytków, udzielenie dotacji na zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych w latach wcześniejszych, bądź niespełnienie warunków formalnych.

Szczegółowym badaniem objęto próbę dotacji udzielonych na prace przy zabytkach mniejszości narodowych (dobranej celowo według najwyższych kwot) na łączną kwotę 13 356,3 tys. zł. Kryteria wyboru projektów były zgodne z celami, założeniami i zasadami określonymi w uchwałach podjętych na podstawie art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków. Wyboru kontrolowanych projektów dokonano w sposób zgodny z prawem i założeniami programów. W umowach (w ramach badanej próby) zawarte zostały postanowienia wymagane zgodnie z obowiązującym prawem oraz założeniami programu. Płatności (w ramach objętych kontrolą umów) były realizowane zgodnie z ich postanowieniami. Uzyskane efekty dotacji przyczyniły się do zachowania dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

Niemniej jednak stwierdzono nieprawidłowości dotyczące procesu udzielania dotacji:

- 1) w przypadku zbadanych trzech dotacji wypłacanych przez miasto Olsztyn⁹⁴ (spośród siedmiu wypłaconych beneficjentom – 43%), środki przekazano z przekroczeniem terminów wynikających z zawartych umów. Opóźnienia w wypłacie środków wyniosły odpowiednio: trzy, cztery i 40 dni;

⁹² Uchwała nr XXVIII/507 z 31 października 2012 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie miasta Olsztyna oraz uchwała nr XLII/776/17 z 29 listopada 2017 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, usytuowanym na terenie miasta Olsztyna wraz z wykonującym ją zarządzeniem nr 18 Prezydenta Olsztyna z dnia 8 stycznia 2018 r.

⁹³ Częstochowa, Lublin.

⁹⁴ Dotyczy dotacji przyznanych na podstawie umów: nr 9/2017 zawartą 11 lipca 2017 r. ze wspólnotą mieszkaniową nieruchomości przy ul. Kopernika 36, nr 12/2018 zawartą 11 czerwca 2018 r. ze wspólnotą mieszkaniową nieruchomości przy ul. Mazurskiej 2 oraz nr 14/2018 zawartą 12 czerwca 2018 r. ze wspólnotą mieszkaniową nieruchomości przy ul. Mrongowiusza 10AB.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

- 2) w Łodzi spośród 16 wypłaconych transz dotacji, dwie⁹⁵ przekazało z naruszeniem terminu (14 dni), po upływie odpowiednio 15 i 18 dni od daty zatwierdzenia przez Miejskiego Konserwatora Zabytków w Łodzi przedłożonych dokumentów. Opóźnienie w wypłacie transz uzasadniano nieobecnością pracownika ds. finansowych i trudnościami w zorganizowaniu jego zastępstwa z powodu wymaganej fachowej wiedzy;
- 3) Urząd Miasta Wrocławia nie informował Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, ani organów Województwa Dolnośląskiego o dotacjach, których udzielał w okresie objętym kontrolą, co było niezgodne z art. 82 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków⁹⁶.

Stałym elementem budżetu miast były dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, bez wyodrębniania zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Zdjęcia nr 11–12

Efekt prac renowacyjnych i konserwatorskich – detale architektoniczne kamienicy przy ul. Krasińskiego 21–23 we Wrocławiu. Do remontu dachu, który kosztował około 650 tys. zł dofinansowanie wyniosło 70%, a do rewitalizacji elewacji, której remont wyniósł ponad 1,4 mln zł, miasto i konserwator zabytków udzielili dofinansowania w wysokości 85%.

Źródło: fot. Krzysztof Smyk, Gmina Wrocław.

⁹⁵ Dotyczy pierwszej transzy dotacji w wysokości 162,1 tys. zł. wypłaconej na podstawie umowy 6/MKZ/2016 w dniu 22 sierpnia 2016 r. zamiast do 18 sierpnia 2016 r. oraz drugiej transzy dotacji w wysokości 150 tys. z wypłaconej na podstawie umowy 8/2017/BMKZ w dniu 3 listopada 2017 r. zamiast do 2 listopada 2017 r.

⁹⁶ Zgodnie z tym przepisem organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Nadrzędną ideą i zasadą przyznawanych dotacji dla właścicieli obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków jest wsparcie podejmowanych przez nich działań na rzecz ratowania i odnawiania zabytków, jednak nie wyręczanie i zwalnianie ich z ustawowych obowiązków wynikających z przepisów prawa. Środki przeznaczane w budżetach miast na dofinansowanie prac przy zabytkach są niewystarczające. Niemniej jednak wsparcie to ma także na celu zaktywizowanie właścicieli zabytków w pozyskiwaniu środków na ich remonty z różnych instytucji. Mają oni również możliwość skorzystania z wdrożonych przez miasto strategicznych i priorytetowych działań rewitalizacyjnych.

Inne formy wsparcia

Przykłady

Łódź

W badanym okresie m.in. przyznawano dotacje:

- 1) na roboty budowlane polegające na remoncie lub przebudowie oraz na prace konserwatorskie i restauratorskie nieruchomości położonych na obszarze Specjalnej Strefy Rewitalizacji (w latach 2018–2019 przyznano 32 dotacje na łączną kwotę 3710 tys. zł⁹⁷, w tym 2728 tys. zł na prace przy nieruchomościach będących zabytkami mniejszości narodowych);
- 2) w ramach programu „Wsparcie realizacji zadania publicznego w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego”, m.in. na:
 - przygotowanie projektu wniosku o wpis łódzkiego cmentarza żydowskiego przy ul. Brackiej w Łodzi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (dla Fundacji Monumentum Iudaicum Lodzense⁹⁸);
 - na organizację koncertów, festiwali, wystaw, wycieczek, wykładów i projektów edukacyjnych (w tym dla: Stowarzyszenia Promocji Kultury im. A. Tansmana w Łodzi⁹⁹, Fundacji Kultury i Biznesu¹⁰⁰, Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Łodzi¹⁰¹, Fundacji 2035¹⁰², Fundacji Pole Kreacji¹⁰³ oraz Fundacji Monumentum Iudaicum Lodzense¹⁰⁴), na inwentaryzację i zdiagnozowanie stanu elementów małej architektury, instalacji artystycznych, rzeźb o istotnym dla dziedzictwa miejskiego znaczeniu na obszarze Specjalnej Strefy Rewitalizacyjnej (Stowarzyszenie Nowa Kultura i Edukacja¹⁰⁵).

⁹⁷ W 2018 r. udzielono 19 dotacji na łączną kwotę 2000 tys. zł (w tym 1495 tys. zł dla 11 beneficjentów na prace przy nieruchomościach będących zabytkami mniejszości narodowych), przekazana 14 beneficjentom kwota wyniosła 1746,2 tys. zł, a rozliczona 1663,5 tys. zł, zaś w 2019 r. – 13 dotacji na łączną kwotę 1710 tys. zł (w tym 1233 tys. zł dla dziewięciu beneficjentów na prace przy zabytkach mniejszości narodowych).

⁹⁸ Środki przekazano w transzach: kwotę 180 tys. zł w 2015 r. i 100 tys. zł w 2016 r., po zaakceptowaniu rozliczenia częściowego I transzy.

⁹⁹ 286 tys. zł w 2016 r. na organizację wydarzenia Tansman Festival (w sześciu spotkaniach udział wzięło 2500 uczestników).

¹⁰⁰ 176,5 tys. zł w 2017 r. na organizację V Rubinstein Piano Festival (zorganizowano m.in.: dwa koncerty symfoniczne, 11 recitali fortepianowych, pięć wystaw, dwa kursy mistrzowskie, dwa wykłady, a także koncert kameralny, seminarium, spotkanie; udział wzięło łącznie 12 000 uczestników).

¹⁰¹ M.in. na organizację koncertów pt. „Niedziela z muzyką u św. Mateusza” – 18 tys. zł w 2018 r. (siedem koncertów łącznie dla 3500 widzów) i 10 tys. zł w 2019 r.

¹⁰² 35 tys. zł w 2019 r. na projekt „Bogactwo łódzkiego dziedzictwa” zakładający cykliczne wycieczki (6) i wykłady (5) poświęcone architekturze miasta oraz rozpoznawanie, zinwentaryzowanie i popularyzację łódzkiej rzeźby plenerowej (i innego typu artefaktów przestrzennych o charakterze artystycznym) oraz tzw. małej architektury (np. kapliczki, fontanny, altany) na terenie Strefy Wielkomiejskiej.

¹⁰³ 14 tys. zł w 2019 r. na projekt „Korzenie – historia Łodzi opowiedziana zdjęciami z rodzinnych albumów”.

¹⁰⁴ 4,9 tys. zł w 2019 r. na wystawę „Nieznani Łódzianie”.

¹⁰⁵ 30 tys. zł w 2019 r. na projekt „Tyle piękna wokół. Łódzkie rzeźby i obiekty w przestrzeni miejskiej Łodzi”.

Wrocław

W okresie objętym kontrolą obowiązywały wieloletnie i roczne programy współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi uchwalane na podstawie ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie¹⁰⁶. Program współpracy na lata 2013–2017¹⁰⁷ przewidywał jako zadanie priorytetowe m.in. wspieranie działań na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych, poprzez integrację i edukację kulturową. Program ten przewidywał także współpracę w zakresie ochrony zabytków poprzez edukację kulturową i wspieranie tożsamości mniejszości narodowych i etnicznych. W programie współpracy na lata 2018–2022¹⁰⁸ również wskazano m.in. na działalność na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz działalność w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, jako na priorytetowe obszary współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi. Tożsame regulacje zawierały programy współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi na lata: 2016¹⁰⁹, 2017¹¹⁰, 2018¹¹¹ i 2019¹¹².

W sprawozdaniach z realizacji programów współpracy za lata 2016–2018 Prezydent Wrocławia wskazywał, że działania w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego we Wrocławiu były realizowane poprzez udzielanie dotacji na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlano-remontowych. Działania dotyczyły zabytków nieruchomych (remonty elewacji, dachów, wnętrz) i ruchomych (portale, epitafia, witraże, rzeźby, malarstwo), w tym zabytków techniki, jednostkowo wpisanych do rejestru zabytków. Do każdego zadania objętego umową dotacyjną sporządzona została powykonawcza dokumentacja konserwatorska. W kolejnych latach na dotacje na ochronę zabytków powstałych przed końcem II wojny światowej przeznaczono: w 2016 r. – 6650,0 tys. zł, w 2017 r. – 7734,1 tys. zł, w 2018 r. – 6195,8 tys. zł, w 2019 r. – 4545,0 tys. zł. Wsparcie otrzymały głównie osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania – na prace związane z zabytkami o charakterze sakralnym: w 2016 r. były to 44 na 51 dotacji, w 2017 r. – 51 na 63 dotacje, w 2018 r. – 30 na 37 dotacji, w 2019 r. – 20 na 24 dotacje. Wszystkie obiekty sakralne dotowane z powyższego źródła stanowiły dziedzictwo mniejszości narodowych pochodzące sprzed 1945 r.

¹⁰⁶ Dz.U. z 2019 r. poz. 688, ze zm.

¹⁰⁷ Uchwała Nr XLII/981/13 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 18 kwietnia 2013 r. w sprawie wieloletniego programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w latach 2013–2017.

¹⁰⁸ Uchwała Nr XLVII/1095/17 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 19 października 2017 r. w sprawie „Wieloletniego programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w latach 2018–2022”.

¹⁰⁹ Uchwała Nr XVII/309/15 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 15 października 2015 r. w sprawie Programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w roku 2016.

¹¹⁰ Uchwała Nr XXXI/635/16 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 20 października 2016 r. w sprawie Programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w 2017 r.

¹¹¹ Uchwała Nr XLVII/1096/17 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 19 października 2017 r. w sprawie „Programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w 2018 r.”.

¹¹² Uchwała Nr LIX/1376/18 Rady Miejskiej Wrocławia z dnia 5 lipca 2018 r. w sprawie „Programu współpracy Miasta Wrocławia z organizacjami pozarządowymi w 2019 r.”.

Dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków mógł udzielić także marszałek województwa, zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków.

Dotacje udzielane
przez marszałków
województw

W latach 2016–2019 (do czasu zakończenia kontroli) spośród skontrolowanych dziewięciu urzędów marszałkowskich dotacji nie planowały i nie przekazywały dwa. Marszałek Województwa Lubelskiego nie udzielił ich w badanym okresie w ogóle, zaś Marszałek Województwa Mazowieckiego nie udzielił ich w latach 2016–2017, oraz do 25 lipca 2019 r. Pełniący obowiązki Dyrektora Departamentu Kultury, Edukacji i Dziedzictwa Narodowego w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Lubelskiego wyjaśnił, że sytuacja finansowa Województwa Lubelskiego nie pozwalała na planowanie środków finansowych na realizację zadań związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami; według p.o. Dyrektora, nie są to działania obowiązkowe. Priorytetowo traktowano zadania własne województwa wynikające z art. 71 ust. 2 i art. 72 ustawy o ochronie zabytków.

Łączna pula środków przyznanych przez skontrolowanych marszałków województw na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków wyniosła 97 112,8 tys. zł, w tym na zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych 20 596,4 tys. zł. Dotacji udzielano w oparciu o regulaminy, w których – podobnie jak w miejskich regulaminach udzielania dotacji – kryteria odnosiły się do wartości historycznej zabytku, jego stanu zachowania i znaczenia dla regionu. Nie wyodrębniano osobnej kategorii, czy kryterium dla zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

Przykłady

Z budżetu **województwa podkarpackiego** mogły być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac lub robót przy zabytku ruchomym lub nieruchomym, jeżeli spełniał on łącznie następujące kryteria, tj. znajduje się na terenie województwa, udostępniany jest publicznie do celów niekomercyjnych i nie jest wyłączony do użytku prywatnego, posiada istotne znaczenie historyczne, sakralne, artystyczne lub kulturowe oraz jest wpisany do rejestru zabytków.

Zgodnie z uchwałami **Sejmiku Województwa Śląskiego**¹¹³ w sprawie zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauracyjne lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków przy wyborze projektów stosowano następujące kryteria: zgodność z celami konkursu, znaczenie zabytku dla dziedzictwa kulturowego, dostępność zabytku, stan zachowania zabytku, realność wykonania prac w roku kalendarzowym, wysokość środków własnych, kontynuowanie rozpoczętych prac, zgodność z gminnym, powiatowym i wojewódzkim programem opieki nad zabytkami.

W latach 2016–2018 wnioski o przyznanie dotacji rozpatrywano w oparciu o takie kryteria, jak: znaczenie zabytku dla **województwa łódzkiego**, konieczność prac z uwagi na zachowanie zabytku, dostępność zabytku na potrzeby społeczne, turystyczne i kulturalne, zaangażowanie finansowe wnioskodawcy, zaangażowanie w pozyskiwaniu innych źródeł finansowych, kontynuacja prac

¹¹³ Uchwała nr III/30/5/2008 z dnia 19 listopada 2008 r. (Dz. Urz. Woj. Śląskiego Nr 291, poz. 4587) oraz uchwała nr V/27/4/2016 z dnia 19 września 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śląskiego, poz. 4783).

przy zabytku, zgodność wniosku z priorytetem na dany rok, wpis obiektu do gminnej ewidencji zabytków, lokalizacja na terenie objętym miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. W 2019 r. z uwagi na zmianę regulaminu udzielania dotacji, punktowane kryteria rozpatrywania wniosków o przyznanie dotacji obejmowały w szczególności: znaczenie zabytku dla województwa, konieczność prac z uwagi na zachowanie zabytku, zaangażowanie finansowe wnioskodawcy, zaangażowanie w pozyskiwaniu innych źródeł finansowych oraz kontynuacja prac przy zabytku.

Szczegółowym badaniem objęto próbę dotacji udzielonych na prace przy zabytkach mniejszości narodowych (dobrej celowo według najwyższych kwot) na łączną kwotę 2540,7 tys. zł. Kryteria wyboru projektów były zgodne z celami, założeniami i zasadami określonymi w uchwałach podjętych na podstawie art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków. Wyboru kontrolowanych projektów dokonano w sposób zgodny z prawem i założeniami programów. W umowach (w ramach badanej próby) zawarte zostały postanowienia zgodnie z obowiązującym prawem oraz założeniami programu. Płatności (w ramach objętych kontrolą umów) były realizowane zgodnie z ich postanowieniami. Uzyskane efekty dotacji przyczyniły się do zachowania dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

Stwierdzono nieprawidłowość dotyczącą procesu udzielania dotacji:

- Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego rozpatrzył pozytywnie wniosek beneficjenta, któremu Województwo Dolnośląskie udzieliło dotacji¹¹⁴ w wysokości 90 tys. zł, pomimo że wpłynął on po terminie wyznaczonym do składania wniosków. Zgodnie bowiem z § 8 ust. 2 uchwały w sprawie udzielania dotacji¹¹⁵, wnioski należało składać do dnia 31 stycznia, rozpoczynając od każdego roku kalendarzowego, a o dacie złożenia wniosku decydowała data wpływu do departamentu właściwego do spraw kultury Urzędu Marszałkowego Województwa Dolnośląskiego. Wniosek dotyczący konserwacji i restauracji dekoracji sgraffitowej i malarskiej ścian Hali Spacerowej w Uzdrowisku Szczawno-Jedlina S.A. w Szczawnie-Zdroju wpłynął do Departamentu Spraw Społecznych Urzędu 1 lutego 2016 r., tj. dzień po wskazanym wyżej terminie. W związku z tym wniosek powinien być pozostawiony bez rozpatrzenia, stosownie do § 8 ust. 4 ww. uchwały.

Sekretarz Województwa wyjaśnił, że ww. wniosek wpłynął 1 lutego 2016 r. i był rozpatrywany przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego, ponieważ dzień 31 stycznia 2016 r. przypadał w niedzielę, czyli dzień, w którym Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego nie jest czynny i zastosowane zostały przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego. NIK wskazuje, że w ramach dyspozycji art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków, organ stanowiący samorządu województwa określił w uchwale zasady udzielania dotacji, w tym termin i miejsce złożenia wniosku oraz

¹¹⁴ Umowa z dnia 28 czerwca 2016 r., nr DS.-K/195/2016 (Z-91/16), zawarta w imieniu Województwa Dolnośląskiego przez Członka Zarządu Województwa Dolnośląskiego i Dyrektora Departamentu Spraw Społecznych.

¹¹⁵ Uchwała nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego (Dz. Urz. Woj. Dol. poz. 4500, ze zm.)

sposób jego rozpatrywania. Przy rozpatrywaniu wniosków o udzielenie dotacji nie mają zastosowania przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego (art. 79 ustawy o ochronie zabytków). W uchwale Sejmik Województwa Dolnośląskiego nie uregulował kwestii liczenia terminu przypadającego na dzień uznany ustawowo za wolny od pracy lub na sobotę, ani nie odwołał się w tym zakresie do przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego.

W badanym okresie pięć spośród dziewięciu kontrolowanych urzędów marszałkowskich wydało łącznie 37 456,7 tys. zł na zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, będące w ich zarządzie.

Przykład

W latach 2016–2019 (do 30 kwietnia) na zadania związane z odbudową utrzymaniem i zabezpieczeniem zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych **Samorząd Województwa Podlaskiego** wydatkował 2 759,7 tys. zł. Stanowiło to, 25,5% wydatków województwa na ochronę zabytków i 0,11% ogółu jego wydatków¹¹⁶. Część z tych środków (953,0 tys. zł) stanowiło wkład własny województwa do wydatków sfinansowanych ze środków zewnętrznych, w tym:

- w 2016 r. Muzeum Podlaskie w Białymstoku¹¹⁷ w ramach programu Wspieranie działań muzealnych wydatkowało pozyskane od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 117,8 tys. zł (przy wkładzie własnym województwa 50,9 tys. zł). Środki te wykorzystano na rekonstrukcję wnętrza Sali wielkiej Synagogi w Tykocinie,
- ze środków europejskich w latach 2017–2018 wydatkowano kolejno 458,2 tys. zł i 992,3 tys. zł, razem 1 450,5 tys. zł (przy wkładzie własnym województwa 902,1 tys. zł). Środki te wykorzystano w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego, Osi priorytetowej VIII. Infrastruktura dla usług użyteczności publicznej, Działania 8.3. Ochrona Dziedzictwa Kulturowego. Zrealizowano trzy projekty: Prace konserwatorskie budynków wpisanych do rejestru zabytków Synagoga i Dom Talmudyczny w Tykocinie (kwota 1353,7 tys. zł), Rozbudowa Podlaskiego Muzeum Kultury Ludowej w celu zachowania dziedzictwa kulturowego – podniesienia atrakcji turystycznej regionu (kwota 65,9 tys. zł), w ramach którego odbudowano stodołę z Redut; Restauracja obiektów zespołu pałacowo-parkowego wraz z konserwacją muzealiów Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu (kwota 30,9 tys. zł), w ramach którego dokonano konserwacji dachu chaty ze wsi Saki.

W latach 2016–2019 w badanych urzędach marszałkowskich nie organizowano konkursów ze środków budżetu UE dedykowanych zabytkom stanowiącym dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Łącznie ze środków tych sfinansowano projekty dotyczące zabytków mniejszości narodowych o wartości 60 153,41 tys. zł.

Finansowanie zadań własnych przez samorząd województwa w zakresie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Środki unijne na dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

¹¹⁶ Tj. w kolejnych latach 11,5%, 16,7%, 37,5% i 91,8% wydatków na ochronę zabytków oraz 0,06%, 0,13%, 0,23% i 0,01% ogółu wydatków Województwa.

¹¹⁷ Muzeum w Tykocinie.

Zdjęcie nr 13

Cerkiew św. Archaniola Michała w Turzańsku – obiekt UNESCO (prawosławna diecezja przemysko-gorlicka, województwo podkarpackie), remontowany w ramach projektu pn. „Wschodniosłowiańskie dziedzictwo kulturowe – konserwacja, renowacja i digitalizacja drewnianych cerkwi i ich wyposażenia w Małopolsce, na Podkarpaciu, Lubelszczyźnie i Podlasiu”, dofinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, działanie 8.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury, Oś priorytetowa VIII. Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury POIS 2014–2020.

Źródło: fot. Barbara Lew/NIK.

W Białymstoku w latach 2016–2019 żaden z programów ani żadne z wchodzących w jego skład działań lub poddziałań nie był dedykowany wyłącznie zabytkom mniejszości narodowych, niemniej w ramach dwóch działań Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego i dwóch poddziałań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 dofinansowywano projekty dotyczące tego typu obiektów. W ramach RPOWP, działania 8.3. Ochrona Dziedzictwa Kulturowego, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych dotyczyły trzy projekty, na które w latach 2016–2018 wypłacono dofinansowanie w kwocie 1450,5 tys. zł. Natomiast w ramach RPOWP, działania 8.6. Inwestycje na rzecz rozwoju lokalnego w zakresie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, typ projektu 7. – Projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego, województwo w latach 2017–2018 przekazało dofinansowanie na zabytki mniejszości narodowych dwóm beneficjentom w kwotach kolejno 133,6 tys. zł i 94,1 tys. zł, razem 227,7 tys. zł. W ramach PROW, działania 7. Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich, poddziałania 7.6. Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej, w 2018 r. Województwo Podlaskie przyznało dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach mniejszości narodowych jednemu wnioskodawcy, wysokość pomocy określono na 151,7 tys. zł. Ponadto w ramach

PROW, działania 19. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER, poddziałania 19.2. Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność, w zakresie zachowania dziedzictwa lokalnego województwo w 2018 r. przyznało jednemu wnioskodawcy dofinansowanie na ochronę zabytku mniejszości narodowej, wysokość dofinansowania określono na 120 tys. zł. Ogółem w latach 2017–2019 województwo zleciło Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wypłacenie 22 beneficjentom w ramach tyluż projektów dotyczących ochrony dziedzictwa materialnego dofinansowanie w kwocie 2 277,2 tys. zł.

W latach 2016–2019 w Urzędzie Marszałkowskim w Łodzi nie organizowano w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego konkursów, dedykowanych bezpośrednio pracom konserwatorskim, restauratorskim lub robotom budowlanym przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Projekty takie mogły być pośrednio objęte wsparciem w działaniu VI.1.2. „Dziedzictwo kulturowe i infrastruktura kultury”, którego szczegółowym celem było zwiększenie wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych województwa łódzkiego dla rozwoju gospodarki turystycznej. W ramach ww. działania w badanym okresie ogłoszono dwa konkursy na prace przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków niezbędne do zachowania pełnionych przez nie funkcji kulturalnych lub do nadania im takich funkcji (typ 1), a także w obiektach instytucji kultury (w tym także na zakup wyposażenia), a zatem także przy zabytkach wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, gdy stanowią taki obiekt (typ 2). W wyniku konkursów udzielono wsparcia finansowego w kwocie, 6 738 tys. zł, tj. 13% kwoty ogółem, na rzecz dwóch zabytków¹¹⁸ stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. W wyniku zadań realizowanych w trybie pozakonkursowym (poddziałanie V.1.1 ZIT¹¹⁹) dofinansowanie w wysokości 63 129,7 tys. zł przyznano ośmiu projektom, w tym czterem na kwotę 24 838,4 tys. zł dotyczącym prac przy obiektach zabytkowych, z których jeden stanowił dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowej¹²⁰. W ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020¹²¹ dofinansowanie na zadania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego otrzymały dwa projekty, w tym jeden Samorządu Województwa Lubelskiego – Samodzielny

¹¹⁸ Umowa z dnia 9 grudnia 2016 r. z miastem Skierniewice na realizację zadania pn. „Remont i adaptacja budynku na potrzeby Muzeum Historycznego w Skierniewicach” (z aneksami) oraz umowa zawarta w dniu 27 lipca 2018 r. z Parafią Ewangelicko-Augsburską św. Piotra i św. Pawła w Pabianicach na zadanie pn. „Podniesienie standardów obiektu zabytkowego i poprawa dostępu do usług wraz z modernizacją i renowacją budynku Kaplicy Kindlerów przy cmentarzu ewangelickim w Pabianicach, jako elementu szlaku kulturowego” (z aneksami).

¹¹⁹ Zintegrowane Inwestycje Terytorialne – mechanizm, za pomocą którego partnerstwa JST, miast i obszarów powiązanych z nimi funkcjonalnie (miasto i samorządy znajdujące się w jego oddziaływaniu), na podstawie przyjętej wspólnie strategii, wdrażają wspólne przedsięwzięcia, łączące działania finansowane z EFRR i EFS.

¹²⁰ Umowa zawarta w dniu 26 kwietnia 2018 r. z Muzeum Kinematografii w Łodzi na kwotę 5070,8 tys. zł z przeznaczeniem na realizację zadania pn. „Zwiększenie dostępności dorobku polskiej kinematografii poprzez zachowanie zabytkowej infrastruktury Pałacu Scheiblera” (z aneksami).

¹²¹ Działanie 13.3. Rewitalizacja obszarów miejskich (konkurs nr RPLU. 13.03.00.-IZ.00-06-001/17) i Działanie 13.4. Rewitalizacja obszarów wiejskich (konkurs nr RPLU. 13.03.00.-IZ.00-06-002/17).

Publiczny Szpital Wojewódzki im. Jana Bożego w zakresie dofinansowania projektu „Centrum Wspierania Nowego Życia – Rewaloryzacja zabytkowego budynku dawnego Szpitala Żydowskiego oraz jego adaptacja w celu nadania mu nowych funkcji użytkowych wraz z zagospodarowaniem terenu funkcjonalnie związanego z obiektem” (wartość projektu 11 677,1 tys. zł, dofinansowanie 9004,6 tys. zł). Także gmina Tarnogród sfinansowała w ww. środkach realizację projektu „Rewitalizacja w Gminie Tarnogród”, obejmującą m.in. remont bożnicy w Tarnogrodzie (wartość projektu wynosiła 8013,3 tys. zł, dofinansowanie 5933,6 tys. zł). W badanym okresie Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego (Instytucja Zarządzająca) w ramach środków europejskich realizował 20 zadań w ramach konkursu: RPMP.06.01.01-IZ.00-12-021/16 w Poddziałaniu 6.1.1 Ochrona i opieka nad zabytkami – projekty mniejszej skali. Wśród nich wydatkowano środki na jeden projekt dotyczący dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, tj. projekt RPMP.06.01.0112-0152/16 na wniosek Komitetu Opieki Nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie pn. Renowacja zabytkowego cmentarza żydowskiego w Tarnowie – wartość projektu wynosiła 2993,7 tys. zł (wartość dofinansowania w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego: 2244,5 tys. zł; 2094,9 tys. zł z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i 149,6 tys. zł z budżetu państwa).

Finansowanie projektów związanych z ochroną zabytków na terenie województwa mazowieckiego zostało ujęte m.in. w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Mazowieckiego 2014–2020. W ramach ww. programu dofinansowanie związane z ochroną zabytków mogły uzyskać dwa typy projektów: „Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych” oraz „Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie”. W ramach realizacji działania 5.3 Dziedzictwo kulturowe na ochronę zabytków wydatkowano środki w wysokości łącznej 345 316,3 tys. zł, w tym ze środków Unii Europejskiej 187 227,0 tys. zł. Spośród 80 beneficjentów, którzy w ramach ww. typów projektów otrzymali dofinansowanie do ochrony zabytków, w przypadku jednego beneficjenta¹²² wydatkowano środki w kwocie 1996,4 tys. zł (w tym 1115,8 tys. zł ze środków Unii Europejskiej) na ochronę zabytku stanowiącego materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowej. W latach 2016–2019 (I półrocze) w ramach RPO WD zrealizowano jeden projekt związany z dziedzictwem mniejszości narodowych¹²³ w ramach działania 4.3. „Dziedzictwo kulturowe”. W ramach tego działania i naboru wybrano siedem projektów do dofinansowania w wysokości 13 845,4 tys. zł¹²⁴, w tym projekt dotyczący rewaloryzacji zespołu zabytkowych pomieszczeń Synagogi pod Białym Bocianem we Wrocławiu, stano-

¹²² „Restauracja zabytkowego budynku modlitewnego Bet-Hamidrasz w Makowie Mazowieckim pochodzącego z 1873 r. i przystosowanie na cele edukacyjne, kulturalne i turystyczne” – beneficjent miasto Maków Mazowiecki.

¹²³ Nabór ZIT WrOF nr RPDS.04.03.02-IZ.00-02-114/16.

¹²⁴ Uchwała nr 3525/V/14 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 21 marca 2017 r. w sprawie wyboru projektów w trybie konkursowym do dofinansowania ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego 2014-2020 dla Działania 4.3 Dziedzictwo kulturowe – Podziałanie 4.3.2 Dziedzictwo kulturowe – ZIT WrOF.

wiący dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Wartość tego projektu ogółem wyniosła 3913,8 tys. zł, natomiast wartość dofinansowania Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego 2914,7 tys. zł.

W okresie objętym kontrolą prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub do wojewódzkiej ewidencji zabytków dofinansowywano również (jako instytucja zarządzająca) ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020, oś priorytetowa IV. Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego, działanie 4.4. prace przy zabytkach stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowej ukraińskiej i żydowskiej. Dotyczyły one prac w dawnym budynku Żydowskiego Domu Kultury w Rzeszowie, budynku dawnej synagogi w Lesku, dawnej cerkwi greckokatolickiej w Surochowie oraz remontu cerkwi i dzwonnicy w Dachnowie. Dofinansowanie otrzymał także wniosek złożony przez gminę Cieszanów na realizację projektu pn. Remont cerkwi i dzwonnicy w Dachnowie wraz z przebudową ogrodzenia. Wartość projektu wyniosła 905,7 tys. zł, w tym 744,0 tys. zł stanowiło dofinansowanie ze środków europejskich, a efekty przyczyniły się do zachowania materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości ukraińskiej.

Zarząd Województwa Śląskiego w okresie objętym kontrolą w ramach Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego 2014–2020 przyznał dofinansowanie na prace konserwatorskie, roboty budowlane, dofinansowanie przy dwóch obiektach uznanych za dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych:

- Szlakiem Matki Ewy. Modernizacja zabytkowego budynku domu pomocy społecznej „Ostoja Pokoju” w Bytomiu na Centrum Aktywności Seniora, wniosek dotyczył zabytku stanowiącego dziedzictwo kultury mniejszości niemieckiej, kwota dofinansowania: 3309,8 tys. zł (całość ze środków EFRR),
- Rewitalizacja obiektu Łazienki III w Parku Zdrojowym, wniosek dotyczył zabytku stanowiącego dziedzictwo kultury mniejszości niemieckiej, kwota dofinansowania: 6594,5 tys. zł (w tym ze środków EFRR kwota 5900,3 tys. zł).

W okresie 2016–2019 (I kwartał) do sześciu¹²⁵ spośród 27 skontrolowanych urzędów miast, urzędów marszałkowskich i WKZ wpływały pisma, wnioski, skargi lub interpelacje od mieszkańców, JST, radnych i fundacji (łącznie 20 spraw), dotyczące obiektów stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, znajdujących się na obszarze właściwości skontrolowanych urzędów. W pięciu objętych kontrolą urzędach rozpatrywano sprawy terminowo, każdorazowo udzielając stosownych odpowiedzi, a skarżących powiadamiano o sposobie rozpatrzenia wnioskowanych spraw, wskazując także zakres działań, jakie zostaną podjęte przez właściwe organy. W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu stwierdzono, iż dwie skargi na działalność WKZ, w związku z bezczynnością tego organu nie zostały przekazane zgodnie z właściwością do ich

Skargi, wnioski,
interwencje

¹²⁵ Urzędy Miast w: Częstochowie, Krakowie, Warszawie, Wrocławiu oraz Mazowiecki Urząd Marszałkowski i Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

rozpatrzenia organowi wyższego stopnia tylko rozpatrzone przez WKZ, zaś w czterech na dziewięć badanych sprawach WKZ nie dochował miesięcznego terminu na załatwienie skargi oraz nie zawiadamiał w tych przypadkach z pouczeniem o prawie wniesienia zażalenia/ponaglenia.

Skargi dotyczące nieprawidłowego stanu technicznego lokali lub budynków stanowiących zabytki mniejszości narodowych wpływały do Rady Miejskiej Wrocławia. W okresie objętym kontrolą Rada rozpatrzyła siedem skarg, w każdym przypadku zawiadomiono wnoszącego skargę o sposobie jej rozpatrzenia. Kontrolowane jednostki podejmowały także inne działania, które były odpowiedzią na wnioski bądź interwencje związane z dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych.

Przykłady

Do **Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego** wpłynęło pismo od Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Warszawie, z prośbą o uczestnictwo w upamiętnieniu cmentarza żydowskiego w Ciechanowie poprzez jego ogrodzenie wraz z posadowieniem Sali Pamięci Mieszkańców Ciechanowa Wyznania Mojżeszowego. W tej sprawie z-ca dyrektora Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego spotkał się z Prezydentem Miasta Ciechanowa. W odpowiedzi udzielonej ww. Fundacji, Marszałek Województwa Mazowieckiego wskazał m.in., że nabór wniosków o dotacje zakończył się 13 marca 2019 r., zaś uzyskanie informacji o przyszłorocznym naborze wniosków możliwe będzie po uchwaleniu przez Sejmik Województwa Mazowieckiego budżetu na 2020 r.

Do **Prezydenta Miasta Krakowa** wpłynęły dwa pisma o charakterze interwencyjnym, dotyczące niedogodności, jakich doświadczają mieszkańcy ul. Podbrzezie (związanych z ruchem kołowym w tym rejonie, organizacją koncertów w synagodze Tempel, działalnością ogródków kawiarnianych) oraz dewastacji (nielegalne graffiti) obiektów zabytkowych domu przedpogrzebowego oraz fragmentu murów ogrodzeniowych, otaczających Nowy Cmentarz Żydowski przy ul. Miodowej.

W odpowiedzi na pismo mieszkańców ul. Podbrzezie poinformowano m.in., iż Straż Miejska podejmowała stosowne interwencje. Wzmoczone zostały też działania Komendy Miejskiej Policji w tym rejonie. W przypadku pisma dotyczącego dewastacji obiektów zabytkowych Nowego Cmentarza Żydowskiego poinformowano skarżącego, iż właścicielem nieruchomości jest Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie, na której spoczywa obowiązek utrzymania obiektów w należytym stanie. Służby podległe Prezydentowi podejmowały działania w takim zakresie, w jakim było to możliwe tj. z Przewodniczącym Gminy Wyznaniowej Żydowskiej kontaktowała się Straż Miejska i MKZ, przypominając o obowiązkach ciążących na właścicielu obiektów oraz deklarując chęć współpracy.

5.3.3. Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

Zgodnie z definicją zawartą w art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹²⁶, muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych

¹²⁶ Dz. U. z 2019 r. poz. 917, ze zm.

zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Muzea prowadzone lub współprowadzone przez JST gromadząc eksponaty, mają wiedzę o ich proveniencji i związkach z historią danej mniejszości narodowej, etnicznej lub religijnej. Na podstawie art. 29 ust. 1 pkt 2 lit. f ustawy o NIK wystąpiono do muzeów z zapytaniem, czy muzealia mniejszości narodowych stanowią wyodrębnione kolekcje, czy są prezentowane, czy i jakie środki przeznaczono na ich renowację, naprawę oraz czy zinwentaryzowano zabytki stanowiące dziedzictwo mniejszości, znajdujące się w muzeum. Posiadane w zasobach materialne zabytki mniejszości narodowych były prezentowane i poddawane renowacji oraz zostały zewidencjonowane na ogólnych zasadach. Na utrzymanie, konserwację i renowację zabytków ruchomych stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych wydatkowano w badanym okresie łącznie 17 422,4 tys. zł.

W związku z trudnościami w jednoznacznym przypisaniu zabytków do dziedzictwa konkretnej mniejszości narodowej nie wszystkie muzea wyszczególniły liczbę takich muzealiów. Muzealiów dotyczących dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych nie wykazały muzea prowadzone przez miasto Olsztyn. W trzech (spośród sześciu) placówkach muzealnych województwa śląskiego (Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej, Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze) nie dokonano identyfikacji zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, a ich dyrektorzy wyjaśnili, że w kartach inwentarzowych nie występują zapisy dotyczące narodowości wytwórcy, a ustalenie przynależności danego przedmiotu do dziedzictwa którejś z mniejszości narodowych wymaga długotrwałej kwerendy, która nie zawsze pozwoli na bezsporne ustalenia w tym zakresie.

W pozostałych muzeach, znajdujących się na obszarze właściwości terytorialnej samorządów¹²⁷ objętych kontrolą gromadzono i chroniono zabytki ruchome będące spuścizną wszystkich mniejszości narodowych.

Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych znajdują się lub będą gromadzone w przyszłości w trzech instytucjach, statutowo zajmujących się kulturą Żydów polskich, tj.: Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Muzeum Getta Warszawskiego – instytucji w organizacji i Żydowskim Instytucie Historycznym im. Emanuela Ringelbluma oraz w czterech muzeach organizowanych i współprowadzonych przez Ministra i JST. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN posiada w swym zasobie 6362 obiekty muzealne i 5701 obiektów depozytowych stanowiących dziedzictwo Żydów polskich (dzieła sztuki, rzemiosło artystyczne, archiwalia, przedmioty pamiątkowe dotyczące historii i kultury Żydów polskich oraz przedmioty kultu religijnego), niewyodrębnionych w kolekcjach (szerzej – opisie muzeów m.st. Warszawy). Zbiory Żydowskiego Instytutu Historycznego obejmują kolekcję dzieł sztuki liczącą 2060 pozycji inwentarzowych oraz 879 przedmiotów pamiątkowych i kolekcję judaików kulturowych domowych i synagogalnych, liczącą 764 pozycje inwentarzowe.

Utrudnione
wyodrębnienie
zabytków w muzeach

Muzea gromadzące
zabytki związane
z kulturą mniejszości
narodowych

¹²⁷ Z wyjątkiem Miasta Lublina, które nie prowadzi muzeów.

Muzeum Getta Warszawskiego jako instytucja w organizacji nie posiada jeszcze zbioru muzealiów i jest na etapie ich pozyskiwania i gromadzenia. Pozostałe cztery jednostki organizowane i współprowadzone przez Ministra dysponują zabytkami ruchomymi stanowiącymi dziedzictwo kulturowe mniejszości żydowskiej i ukraińskiej:

- 1) Muzeum Dom Rodzinny Ojca Świętego Jana Pawła II w Wadowicach – kolekcja „Społeczność żydowska Wadowic okresu międzywojennego (1918-1939) – 133 obiekty, stanowiące część ekspozycji stałej;
- 2) Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyśle – kolekcja 543 ikon na wystawie stałej „Credo na dwa głosy” prezentującej 156 obiektów stanowiących dziedzictwo mniejszości ukraińskiej;
- 3) Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego we Wrocławiu – kolekcja poświęcona kulturze, historii i religii mniejszości etnicznych i narodowych zamieszkujących na Dolnym Śląsku;
- 4) Muzeum Zamek w Łańcucie – kolekcja sztuki cerkiewnej, licząca 2500 zabytków ruchomych, w tym ok. 1000 ikon (XV–XX w.), rzeźba, rzemiosło artystyczne i zbiór starych druków cyrylickich – 250 woluminów; ok. 170 eksponatów związanych z szeroko rozumianą kulturą, religią i życiem codziennym społeczności żydowskiej.

Muzealia stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych znajdowały się we wszystkich trzech muzeach utworzonych przez Samorząd Województwa Podlaskiego. W Muzeum Historycznym w Białymstoku, będącym oddziałem Muzeum Podlaskiego, prezentowano 482 zabytki kultury żydowskiej, a także dwie dekoracje teatralne malarza białoruskiego J. Drozdowicza. Muzeum Ikon w Supraślu posiada 12 ikon głównie kościoła staroobrzędowców, i cztery inne ikony. Muzeum w Bielsku Podlaskim posiadało 19 obrazów białoruskich. Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu prezentowało m.in. ok. 900 eksponatów kultury białoruskiej (głównie tkaniny, narzędzia rolnicze i gospodarskie, garncarskie, tkackie i włókiennicze), ok. 300 eksponatów kultury żydowskiej.

Na terenie województwa śląskiego funkcjonuje sześć muzeów samorządowych, z których trzy (Muzeum Śląskie w Katowicach, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Muzeum Zamkowe w Pszczynie) zidentyfikowały w swoich zasobach 3126 zabytków ruchomych, będących materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych.

W Muzeum Częstochowskim znajdują się zabytki ruchome, stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości żydowskiej. Na wystawie „Żydzi Częstochowianie” udostępnionej w 2016 r. znajdowały się przedmioty wypożyczone od Światowego Związku Żydów Częstochowian i ich potomków. W okresie objętym kontrolą poddano konserwacji obraz Pereca Willenberga „Pejzaż zimowy”. Jego renowację przeprowadzono nieodpłatnie. Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych znajdowały się w kolekcjach trzech muzeów samorządowych gminy Kraków:

- Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie MOCAK: sześć dzieł artystów pochodzenia żydowskiego (cztery autorstwa Jonasza Sterna, dwa autorstwa Erny Rosenstein);
- Muzeum Fotografii w Krakowie: obiekty zakwalifikowane jako dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych zamieszkujących tereny

przedwojennej Rzeczypospolitej oraz tzw. „ziem odzyskanych” przed 1945 r. Były to przede wszystkim fotografie, wykonane przez zakłady fotograficzne prowadzone przez przedstawicieli mniejszości (Żydów, Ukraińców, Białorusinów, Niemców, Ormian), bądź fotografów nieprofesjonalnych (fotografie amatorskie), dokumentujących życie tych wspólnot, a także sprzęt fotograficzny pochodzący z wytwórni, których właściciele mogli należeć do mniejszości;

- Muzeum Historyczne Miasta Krakowa: w zbiorach znajdował się zespół zabytków judaistycznych, związanych z dziejami polskich Żydów, liczący 999 obiektów. Ponadto muzeum posiada zasób 159 archiwaliów i starodruków, a także książki i druki o tematyce żydowskiej z XIX i XX w. (ok. 2500). W skład judaików wchodziły zabytki związane z życiem religijnym, sztuką, kulturą materialną i obyczajem.

Województwo małopolskie w swoim rejestrze instytucji kultury posiadało 10 muzeów, z czego w pięciu jednostkach, znajdowały się zabytki ruchome, które można przypisać do kulturowego dziedzictwa mniejszości narodowych (nie wyszczególniono ich liczby): obiekty kultury materialnej mniejszości narodowych – niemieckiej, żydowskiej, słowackiej, ukraińskiej.

Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych w Łodzi znajdowały się we wszystkich pięciu muzeach miejskich, w tym tylko w trzech stanowiły część muzealiów. I tak:

- w zbiorach Muzeum Miasta Łodzi, przechowywanych w pałacu Izraela Poznańskiego, zebrane zostały liczne (ok. 1750 pozycji) przedmioty użytkowe i dokumenty związane z kultem religijnym, życiem codziennym i działalnością przedstawicieli mniejszości narodowych: żydowskiej, rosyjskiej/prawosławnej, niemieckiej, a także muzykalia i malarstwo (obrazy, ikony). Dodatkowo, w Muzeum Sportu i Turystyki (oddziale Muzeum Miasta Łodzi) znajdują się muzealia (dokumenty klubowe, numizmaty, puchary) związane z łódzkimi mniejszościami narodowymi i etnicznymi, głównie z niemieckimi i żydowskimi stowarzyszeniami sportowymi. Wśród pozyskanych w ostatnim czasie muzealiów znajdują się m.in.: trzy dzieła Samuela Hirszenberga (w 2017 r.), dwa dzieła Wincentego Braunera, dzieło Otto Pippla (w 2018 r.) oraz dzieło Maurycego Trębacza (w 2019 r.). Zbiory te prezentowane były w ramach ekspozycji stałych (dotyczących wybranych tematów z historii Łodzi i dziejów Rodziny Poznańskich oraz upamiętniających wybitnych Łódzian poprzez tzw. Panteon Wielkich Łódzian) i wystaw stałych i czasowych, w tym m.in.: „Wiele wyznań, jedno miasto” (w latach 2015–2016), „Dziedzictwo dwóch kultur” (w latach 2015–2016), „Bracia Hirszenbergowie – w poszukiwaniu Ziemi Obiecanej” (w latach 2015–2017), „Kolory Prawosławia – Polska” (w 2016 r.), „Na wspólnym podwórku – łódzki tygiel kultur i wyznań” (wystawa stała od 2017 r.) oraz „Ekspresje Wolności. Bunt i Jung Idysz – wystawa, której nie było” (w latach 2018–2019);
- w Centralnym Muzeum Włókiennictwa znajdują się m.in. próbniki i większe fragmenty tkanin odzieżowych i dekoracyjnych, dokumenty ikonograficzne, dokumenty z życia społecznego, fotografie i przedmioty związane z życiem codziennym i działalnością przedstawicieli mniejszości narodowych okręgu łódzkiego z okresu przed 1939 r. Zbiory te,

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

pochodzące głównie z fabryk założonych przez przedstawicieli mniejszości żydowskiej i niemieckiej, są zinwentaryzowane w kolekcji historii włókiennictwa i kolekcji tkaniny przemysłowej Działu Przemysłu Włókienniczego oraz w kolekcji Skansenu Łódzkiej Architektury Drewnianej Działu Kontekstów Kulturowych Włókiennictwa. Obiekty prezentowane były na wystawach w siedzibie muzeum: „Dawne Zakłady Ludwika Geyera 1828–2002” (w latach 2002–2017), „Pamięć utrwalona. Dary i nabytki Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi z lat 2003–2014” (w latach 2015–2016) oraz na wystawie „Dziedzictwo dwóch kultur” w Muzeum Miasta Pabianic (w 2016 r.). Wizerunki cyfrowe części obiektów prezentowane są od 2019 r. na portalu Digitex.cmwl.pl. Ponadto w depozycie muzeum znajdują się obiekty związane z życiem codziennym żydowskiej rodziny Goldbergów, zaprezentowanych w ramach wystawy „W kuchni Pani Goldbergowej” (w latach 2012–2017);

- w Muzeum Tradycji Niepodległościowych kolekcję związaną z mniejszością żydowską tworzy 229 obiektów zarejestrowanych pod hasłami „Judaica” oraz „Getto łódzkie”, w tym m.in. ulotki, obrazy, przedmioty związane z religią judaistyczną, przedmioty związane z funkcjonowaniem getta żydowskiego w Łodzi (dokumenty, karty obiadowe, bony i przekazy pocztowe, plany i obwieszczenia, monety i banknoty), a także fotografie wykonane na terenie getta łódzkiego, karty pocztowe wysłane z getta w 1941 i 1942 r. oraz kufer rodziny z Wiednia, deportowanej w październiku 1941 r. do getta łódzkiego (eksponowany na ekspozycji stałej w Oddziale Stacja Radegast w latach 2016–2019). Ponadto Muzeum posiada obiekty po mniejszości rosyjskiej i niemieckiej (fotografie, monety, banknoty, broń, mundury).

Zdjęcie nr 14

[Pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej 15 w Łodzi](#)

Źródło: www.lodz.pl

Ponadto nadzorowane przez Marszałka Województwa Łódzkiego Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi posiada znaczącą liczbę zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, w tym m.in.: strojów, biżuterii i tkanin ludowych (ponad 200 zabytków ukraińskich, sześć zabytków litewskich, pięć białoruskich), zabytków z działu gospodarstwa i przemysłu wiejskiego, w tym m.in. około 336 z nekropolii żydowskiej w Lutomiersku (kłódki i klucze), siedem z terenu Wileńszczyzny (m.in. warsztat tkacki, szczotka i trzepaczka do lnu); 20 z terenu Polesia i Wołynia, obecnie Białorusi i Ukrainy (m.in. kosze, jarzmo, kosz na ryby).

Zabytki ruchome, stanowiące dziedzictwo materialne mniejszości narodowych, posiadały w swoich zbiorach trzy spośród pięciu muzeów Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego:

- Muzeum Budownictwa Ludowego posiada obiekty pozyskane od rodzin deklarujących swoje pochodzenie jako ukraińskie i białoruskie. Były to m.in.: elementy strojów i wyposażenia domów, meble i sprzęt domowy, narzędzia i przyrządy używane w gospodarstwie, ikony oraz rzeźby;
- Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie posiadało zabytki ruchome ludności ukraińskiej i białoruskiej, niestanowiące wyodrębnionej kolekcji, do których należały tkaniny, elementy ubioru i przedmioty codziennego użytku, przywiezione na tereny Mazur przez ludność przybyłą po 1945 r. Prezentowano je na wystawie stałej pt. „Kultura materialna nowych mieszkańców Mazur”;
- w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie można wyodrębnić zabytki, które mają cechy kultury niemieckiej, litewskiej, ukraińskiej lub nawiązujące do tych i innych kultur narodów i mniejszości narodowych, np.: sprzęty gospodarstwa domowego, tkaniny, zabawki, mapy oraz dokumenty. W zbiorach znajdowały się zabytki dokumentujące losy mniejszości narodowych na terenie Warmii i Mazur zarówno przed, jak i po 1945 r., np. rozporządzenie wydane przez władze polskie po 1945 r., organizujące życie codzienne Niemców w Okręgu Mazurskim i następnie w województwie olsztyńskim.

Zabytki ruchome związane z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych zgromadzone zostały w dwóch muzeach prowadzonych przez Samorząd Województwa Lubelskiego:

- Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie posiada 29 680 muzealiów, w tym związanych z mniejszościami narodowymi (60 dotyczących dziedzictwa kulturowego mniejszości żydowskiej, 125 przedmiotów związanych z wyznaniem prawosławnym);
- Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym posiada 43 zabytki dziedzictwa kulturowego mniejszości żydowskiej, znajdujące się w zbiorach oddziału Muzeum Sztuki Złotniczej, będące obiektami kultowymi i obrzędowymi oraz trzy obiekty kultowe prawosławne. W Kamienicy Celejowskiej zgromadzono obrazy i rysunki artystów pochodzenia żydowskiego oraz osiem przedmiotów kultowych, które tworzą kolekcję prac artystów związanych z życiem artystycznym Kazimierza Dolnego.

Na terenie Rzeszowa świadectwem materialnego dziedzictwa mniejszości ukraińskiej zachowanym do czasów współczesnych jest dawny

zespół cerkiewny na Zalesiu, w którym znajdują się fragmenty dawnego wystroju (dwa ołtarze boczne), natomiast fragmenty ikonostasu znajdują się w Muzeum Diecezjalnym w Rzeszowie. Zabytki ruchome, stanowiące materialne dziedzictwo kulturowe czterech mniejszości narodowych (ukraińskiej, niemieckiej, słowackiej, żydowskiej) znajdują się w zbiorach ośmiu muzeów prowadzonych przez Samorząd Województwa Podkarpackiego:

- Muzeum Zamek w Łańcucie posiada ok. 2500 muzealiów związanych z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości ukraińskiej, w tym 1000 ikon, a także rzeźby, przedmioty rzemiosła artystycznego oraz liczący 250 woluminów zbiór starych druków cyrylickich;
- Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej dysponuje 23 muzealiami związanymi z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych, z tego 13 należy do pamiątek kultury mniejszości niemieckiej, dziewięć do mniejszości żydowskiej, a jeden do mniejszości ukraińskiej.
- Muzeum Podkarpackie w Krośnie – w jego zbiorach znajdują się 24 muzealia związane z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości żydowskiej;
- Muzeum Okręgowe w Rzeszowie posiada 228 eksponatów materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, z tego 170 związanych z kulturą mniejszości żydowskiej, 51 związanych z kulturą mniejszości ukraińskiej, a siedem muzealiów dotyczy kultury mniejszości słowackiej;
- Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyśle posiada w swoich zbiorach 3749 muzealiów związanych z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości ukraińskiej i 446 obiektów związanych z kulturą mniejszości żydowskiej;
- Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku gromadzi zbiory w oparciu o podział na grupy etnograficzne zamieszkujące południowo-wschodnią część Polski. W zasobach Muzeum znajdują się m.in. zbiory mniejszości ukraińskiej – 22 muzealia i zbiory mniejszości żydowskiej – 89 muzealiów;
- Muzeum Historyczne w Sanoku posiada 30 muzealiów związanych z materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości żydowskiej;
- Muzeum Polaków Ratujących Żydów Podczas II Wojny Światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej dysponuje trzema muzealiami związanymi z dziedzictwem kulturowym mniejszości żydowskiej.

Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych znajdowały się w dwóch muzeach prowadzonych przez miasto Wrocław. W Muzeum Miejskim Wrocławia zlokalizowane były cztery obiekty wykonane przez mniejszości narodowe z terenów wschodnich dawnej RP oraz 1573 obiekty wytworzone przez ludność zamieszkującą dawne niemieckie tereny włączone w 1945 r. do terytorium Polski. Ponadto w Muzeum Sztuki Medalierskiej (oddział Muzeum Miejskiego) znajdowało się 50 211 obiektów pogrupowanych w czterech działach¹²⁸, a także 1199 obiektów zakwalifikowanych jako pamiątki kresowe pochodzące z obszaru ziem wschodnich dawnej RP.

¹²⁸ Dział Medali Polskich (25 318 obiektów), Dział Medali Obcych (4433 obiekty), Dział Orderów i Odznaczeń (15 970 obiektów), Dział Dokumentacji (4 490 obiektów).

Zabytki ruchome stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych znajdowały się w pięciu muzeach prowadzonych przez Samorząd Województwa Dolnośląskiego, tj. m.in. w:

- Muzeum Narodowym we Wrocławiu znajduje się 80% zabytków powstałych przed 1945 r. związanych z narodowością niemiecką, żydowską, czeską i austriacką. Od 2016 r. zaprezentowano trzy ekspozycje poświęcone historii, kulturze i religii mniejszości narodowych i etnicznych, zamieszkujących na Dolnym Śląsku, tj.: Żydom, Romom i Ukraińcom;
- Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze posiadało 1311 zabytków ruchomych, z czego ok. 75% mogły stanowić zabytki dziedzictwa mniejszości narodowych, głównie niemieckojęzyczne. Udostępniane obiekty nie stanowiły osobnych kolekcji, lecz uzupełniały cztery wystawy stałe oraz pięć wystaw czasowych prezentowanych w latach 2016–2019;
- Muzeum Sportu i Turystyki w Karpaczu posiadało zabytki wytworzone przez ludność narodowości niemieckiej przed 1945 r., w postaci muzealiów (259 szt.), archiwaliów (890 szt.) oraz grafik (247 szt.). Zabytki nie stanowiły osobnej kolekcji, były prezentowane na stałych wystawach.

Muzeum Warszawy, prowadzone przez m.st. Warszawę, posiada w swoich zbiorach artefakty związane z następującymi mniejszościami narodowymi: żydowską – 82; litewską – jeden przedmiot kultu religijnego; białoruską – dwa artefakty, ukraińską – jeden artefakt. Zabytki te nie stanowią wyodrębnionej kolekcji.

Spośród 16 muzeów prowadzonych przez Samorząd Województwa Mazowieckiego w 13 (81,3%) znajdują się zabytki ruchome, stanowiące dziedzictwo mniejszości narodowych. Największą liczbę muzealiów wytworzonych przez mniejszości narodowe wykazało: Muzeum Regionalne w Siedlcach (935 szklanych negatywów wykonanych w atelier Adolfa Ganiewskiego (Goncwola), Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie (539 muzealiów, z których osiem dotyczy mniejszości żydowskiej, 37 mniejszości białoruskiej, 20 mniejszości litewskiej, dwa mniejszości ormiańskiej oraz 472 muzealia dotyczące kultury huculskiej). Muzeum Regionalne Płocku posiada w swoich zbiorach 328 zabytków, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie zbiór 207 obiektów stanowiących żydowskie dziedzictwo narodowe, a Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce ma 24 obiekty wytworzone przez ludność żydowską oraz przez mniejszość rosyjską. Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie posiada 48 zabytków ruchomych wytworzonych przez mniejszość żydowską, a Muzeum Niepodległości w Warszawie posiada 158 eksponatów związanych z kulturą żydowską. W trzech muzeach (Muzeum Regionalne w Siedlcach, Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie i Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie) zabytki te stanowią wyodrębnione kolekcje.

5.3.4 Szlaki kulturowe i tematyczne

Polska – kraj z bogatą tradycją wielokulturowości i wielowyznaniowości, chroni i promuje dziedzictwo kulturowe, będące spuścizną mieszkańców zamieszkujących terytorium obecnej RP, m.in. tworząc szlaki kulturowe, prowadzące po najciekawszych czy charakterystycznych dla danego regionu zabytkach. Działania samorządów województw i miast w celu tworzenia turystycznych szlaków kulturowych prowadzone były z myślą o ich udostępnianiu szerokiemu gronu odbiorców, bez względu na wyznanie czy narodowość. Takie szlaki prezentują obiekty zabytkowe, świadczące o różnorodności wielowiekowego dziedzictwa kulturowego Polski, składającego się na wspólne dziedzictwo europejskie.

Na terenie siedmiu¹²⁹ (spośród dziewięciu objętych kontrolą) samorządów województw i sześciu¹³⁰ (z dziewięciu) miast, samorządy (samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami) tworzyły szlaki kulturowe, lub tematyczne szlaki turystyczne, pośrednio lub bezpośrednio promujące zachowane na ich obszarze materialne dziedzictwo kulturowe siedmiu mniejszości narodowych. Obejmowały one głównie zabytki architektury sakralnej drewnianej i murowanej, cmentarze, założenia pałacowe oraz architekturę mieszkalną i przemysłową. Przykładowo, szlaki tematyczne, prezentujące np. architekturę pofabryczną powstawały głównie w województwach i miastach, które w XIX w. i na początku XX w. były ośrodkami przemysłu: w województwie śląskim – wytyczono Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego (jednym z elementów jest Kopalnia Węgla Kamiennego Guido, którą w Zabrze w 1855 r. założył Guido hrabia Henckel von Donnersmarck), w Białymstoku – ośrodku przemysłu włókienniczego – „Szlak białostockich fabrykantów”, a w wielokulturowej Łodzi – „Szlak Zabytków Techniki”. Szlaki poświęcone zabytkom związanym z mniejszością żydowską powstawały tam, gdzie zachowało się najwięcej takich zabytków. Na obszarze Białegostoku powstało sześć tematycznych szlaków turystycznych, obejmujących dziedzictwo mniejszości narodowych: „Szlak białostockich świątyń”, „Szlak białostockich fabrykantów”, „Szlak architektury drewnianej”, „Szlak Esperanto i wielu kultur”, „Szlak Bojar” i „Szlak Dziedzictwa Żydowskiego w Białymstoku”. Na szlaku tym są obiekty będące spuścizną mniejszości narodowych, np. Zakłady Nowika, Pałacyk Cytronów, Haschacha, Pałac Beckera, Pałacyk Tryllingów, Pałac Krusensternów, Lubomirskich oraz Dwór fabrykanta Weltera. W województwie podlaskim funkcjonuje też szlak kulturowy „Drzewo i sacrum”, obejmujący głównie miejscowości w powiatach hajnowskim i bielskim, zamieszkałe w dużej części przez mniejszość białoruską. Na terenie województwa śląskiego funkcjonowało pięć szlaków kulturowych: Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego; Szlak Księżąt Pszczyńskich (obejmuje obiekty z terenu Pszczyzny i okolic związane z rodzinami Promnitz oraz Hochberg-Pless); Zielona Pętla (obejmuje pałace myśliwskie z okolic Kalet związane z rodziną Donnersmarck); Szlak kultury żydowskiej (obejmuje miejsca i zachowane ślady materialne społeczności żydowskiej

¹²⁹ Dotyczy województw: Lubelskiego, Łódzkiego, Małopolskiego, Podlaskiego, Podkarpackiego, Śląskiego, Warmińsko-Mazurskiego funkcjonowały szlaki kulturowe lub tematyczne szlaki turystyczne.

¹³⁰ Dotyczy Miast: Białystok, Kraków, Lublin, Łódź, Warszawa, Wrocław.

na terenie Żarek); Szlak właścicieli miasta Żywca (obejmuje m.in. pamiątki po rodzinie Habsburgów); Szlak Matki Ewy (obejmuje pięć obiektów w Bytomiu związanych z życiem Ewy von Thiele-Winckler).

Samorząd Województwa Małopolskiego utworzył tematyczne szlaki kulturowe, promujące wielokulturowe oraz wieloreligijne dziedzictwo Małopolski, tj.: „Szlak Architektury Drewnianej”, „Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej” i „Szlak Kultury Wołoskiej”. Urząd Miasta Krakowa wytyczył jeden szlak kulturowy: „Trasa Zabytków Żydowskich w dzielnicy Kazimierz”¹³¹, obejmujący 10 obiektów: Centrum Kultury Żydowskiej, synagogi Tempel, Kupa, Izaaka, Wysoką Synagogę, ul. Szeroką z trzema żydowskimi świątyniami, w tym Starą Synagogą Alte Schul, Synagogę Remuh, historyczny kirkut – cmentarz żydowski¹³², synagogę Poppera oraz Nowy Cmentarz Żydowski.

W 2019 r. Miejski Konserwator Zabytków w Łodzi rozpoczął prace nad realizacją projektu „Ścieżka Kulturowa Czterech Wyznań”, w ramach którego ma powstać szlak turystyczny uwzględniający istotne dla społeczności łódzkiej do 1939 r. obiekty sakralne w ramach czterech religii dominujących w strukturze społecznej Łodzi przełomu XIX i XX wieku (katolicyzm, ewangelizm, protestantyzm i wyznanie mojżeszowe). Na 2019 r. zaplanowano wydanie folderu z mapą szlaku i oznaczeniem 39 obiektów, w tym zniszczonych w 1939 r. łódzkich synagog. Wytyczony na terenie województwa łódzkiego szlak „Osady Braci Czeskich” włączono w system szlaków rowerowych. Samorząd województwa organizował także spacer „Śladami Łodzi żydowskiej”, „Trakt Wielu Kultur” oraz szlakiem piotrkowskich świątyń prawosławnych i zwiedzanie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Piotrkowie Trybunalskim.

Na terenie województwa lubelskiego przebiegają trasy 23 szlaków kulturowych, w tym siedem szlaków obejmujących obiekty zabytkowe będące dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych: „Szlak Pamięci Żydów Lubelskich”, „Szlak Znanych Postaci” obejmujący m.in. nieistniejący dom „Widzącego z Lublina”, „Szlak Wielokulturowy”, „Szlak Nadbużański”, „Szlak Przenikania Kultur”, „Szlak Pamiątek Kultury Żydowskiej” – m.in. zabytkowe synagogi i cmentarze w Kazimierzu Dolnym, Lublinie, Łęcznej, Włodawie, Izbicy, Zamościu, Szczepieszynie, Biłgoraju, a także miejsca martyrologii (Lublin, Bełzec, Sobibór); „Szlak Cerkiewny” łączący osiem zabytkowych cerkwi.

¹³¹ Trasa jest oznakowana w terenie oraz opisana na miejskiej stronie internetowej https://www.krakow.pl/odwiedz_krakow/1284,artykuł,trasa_zabytkow_zydowskich.html.

¹³² Znajduje się tu grób Rabbiego Mosesa Isserlesa (zm. w 1572 r.), stanowiący cel pielgrzymek Żydów z całego świata.

Zdjęcie nr 15

Drewniana cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu na Podkarpaciu, z początku XVII w. Wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, znajduje się na podkarpackim rowerowym „Szlaku Ikon”.

Źródło: fot. Barbara Lew/NIK.

Instytucje kultury
zajmujące się
dziedzictwem kulturowym
mniejszości narodowych

Przez województwo podkarpackie przebiegają dwa szlaki kulturowe, tj. „Szlak Chasydzki”¹³³ i „Szlak Architektury Drewnianej”. Na Szlaku Architektury Drewnianej znajduje się 127 obiektów architektury drewnianej (najczęściej cerkwie), w tym m.in. dwa zabytki stanowiące dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowej ukraińskiej, tj. greckokatolicka cerkiew pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu i zespół cerkiewny pw. św. Paraskewy w Radrużu, które wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

W celu popularyzowania dorobku różnych kultur, promowania wielokulturowego i wieloetnicznego dziedzictwa lokalnego w Łodzi i Lublinie utworzono instytucje kultury, których zadaniem jest m.in. budowanie i podtrzymywanie dialogu międzykulturowego.

W Łodzi w 2014 r. utworzone zostało Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi¹³⁴. Centrum realizuje projekty upamiętniające łódzką społeczność żydowską, tworzy kolekcje związane z historią getta łódzkiego (Litzmannstadt Getto), prowadzi działania na rzecz upamiętnienia Ocalałych i Sprawiedliwych oraz ich rodzin. W ramach działalności edukacyjnej Centrum Dialogu organizuje wydarzenia wielokulturowe (np. Dni Kultury niemieckiej, polskiej, żydowskiej, rosyjskiej, romskiej), realizuje działania na rzecz upamiętnienia Ocalałych i Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata i ich rodzin, a także spacer, wykłady otwarte, wystawy, koncerty czy przedstawienia.

¹³³ Utworzony przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Polsce, przebiega także przez województwo lubelskie, a jego partnerami jest 21 JST z Podkarpacia.

¹³⁴ Miejska instytucja kultury utworzona uchwałą nr LXXXI 11/1754/14 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 9 kwietnia 2014 r.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

W 1998 r. w Lublinie została utworzona działająca na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i edukacji samorządowa instytucja kultury Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”. Ośrodek realizował programy służące promocji i ochronie dziedzictwa mniejszości narodowych m.in.: Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci. „Akcja „Reinhardt” – w kręgu Zagłady”, „Rewitalizacja miejsca pamięci Umschlagplatz w Lublinie”; Dziedzictwo kulturowe. Miejsca pamięci narodowej. „Lublin. Pamięć zagłady. Stworzenie trwałego upamiętnienia na terenie miejsca pamięci Umschlagplatz w Lublinie”. Najciekawsze zabytki Lublina promuje pięć tematycznych szlaków turystycznych.

Miasto Stołeczne Warszawa popularyzowało efekty uzyskane dzięki dotacjom udzielanym na prace konserwatorskie przy zabytkach. Dla mieszkańców organizowano wycieczki szlakiem odrestaurowanych zabytków, w tym zabytków będących dziedzictwem mniejszości narodowych. Zwiedzanie ułatwiały wydawane od 2018 r. ilustrowane broszury „Warszawskie konserwacje”, zawierające m.in. prezentację efektów prac konserwatorskich. Na terenie Wrocławia wytyczono ścieżkę kulturową pn. „Dzielnica wzajemnego szacunku czterech wyznań”, gdzie znajdują się kościoły: prawosławny, ewangelicki, rzymskokatolicki oraz synagoga, pochodzące sprzed II wojny światowej. Samorząd Województwa Dolnośląskiego nie wytyczył szlaku kulturowego służącego promocji i ochronie dziedzictwa mniejszości narodowych.

Popularyzacja
dziedzictwa kulturowego
mniejszości narodowych

Zdjęcia nr 16–17

Efekt prac konserwatorskich we wnętrzu kaplicy grobowej Hermana Junga na cmentarzu ewangelicko-augsburskim przy ul. Młynarskiej w Warszawie, dofinansowanych przez Miasto st. Warszawa (kwota dofinansowania w 2017 r. – 280 tys. zł, tj. 66,5% kosztów całkowitych). Informację o kaplicy zamieszczono w II edycji przewodnika „Warszawskie Konserwacje” (2018 r.).

Źródło: akta kontroli NIK.

5.4. Współpraca przy ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego wypracowano standardy komunikowania się organów ochrony zabytków ze społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną. Umożliwiono organizacjom mniejszości narodowych udział w uzgodnieniach projektu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz gminnych i wojewódzkich programów opieki nad zabytkami.

Kontrolowane jednostki skutecznie współpracowały przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, a także współpracowały z przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych oraz zarządcami budynków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.

5.4.1. Współpraca międzynarodowa

Współpraca w celu
ochrony dziedzictwa
UNESCO

Jednym z kluczowych celów UNESCO, zgodnie z Konwencją przyjętą w Paryżu 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji¹³⁵ jest ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego. Jednak ochrona ta nie może odbywać się bez współpracy wszystkich zainteresowanych.

Współpracę międzynarodową w imieniu Ministra prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa, który min. opiekował się polską częścią Parku Mużakowskiego, położonego na granicy Polski i Niemiec. Program rewitalizacji Parku Mużakowskiego realizowany jest od 1989 r. we współpracy z zarządcą niemieckiej części parku¹³⁶ oraz z samorządem Łęknicy. NID współpracuje także z Międzynarodową Radą Konserwatorską¹³⁷, która wspiera program, wydaje zalecenia i opinie dotyczące ochrony parku i prowadzonych na jego terenie prac konserwatorskich. W skład Rady wchodzi eksperci z Anglii, Czech, Niemiec i Polski oraz przewodniczący Konwentu Pücklera. Współpraca NID z zarządcą niemieckiej części parku dotyczy zagadnień bieżącej pielęgnacji, konserwacji oraz działań promocyjnych i edukacyjnych obiektu np. poprzez wspólne doroczne organizowanie dwóch wydarzeń kulturalnych w parku oraz transgraniczny program aktywizacji bezrobotnej młodzieży.

Współpraca NID i GKZ
z innymi podmiotami
podczas realizacji
programu identyfikacji
cmentarzy żydowskich

Przy realizacji programu upamiętnienia dziedzictwa żydowskiego znajdującego się na terytorium Polski, obejmującego identyfikację i oznakowanie oraz opracowanie standardów zachowania i upamiętnienia cmentarzy żydowskich NID współpracował ze Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Gminą Wyznaniową Żydowską w Warszawie, Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego oraz z działającą przy gminach żydowskich Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy Żydowskich. W programie obok wojewódzkich konserwatorów zabytków, współpracowały także Muzeum

¹³⁵ Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190.

¹³⁶ Obecnie: Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau”, będąca placówką Saksońskiego Ministerstwa Finansów.

¹³⁷ Powołana przez instytucje zarządzające Parkiem Mużakowskim w 2005 r. Do udziału w Radzie włączony został w 2010 r. zarządca Parku Branitz – państwowa fundacja „Stiftung Museum Park und Schloss Branitz”.

Historii Żydów Polskich POLIN oraz Żydowski Instytut Historyczny. NID zawarł porozumienia o współpracy przy oznakowaniu cmentarzy żydowskich z Gminą Wyznaniową Żydowską w Warszawie i Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Instytut współpracował z zarządcą cmentarza żydowskiego w Łodzi¹³⁸ w zakresie przeanalizowania możliwości i szans wpisania cmentarza na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wstępna propozycja kandydatury cmentarza, która wpłynęła do NID, została zaprezentowana na posiedzeniu Komitetu ds. światowego dziedzictwa kulturowego w Polsce¹³⁹ dnia 15 grudnia 2015 r. Komitet podjął uchwałę, w której rekomendował rozszerzenie przesłanej propozycji o elementy, które w sposób możliwie pełny będą reprezentowały odrębność kultury żydowskiej na ziemiach polskich oraz fakt współistnienia społeczności Żydów i Polaków na przestrzeni wieków, jako wspólne wielokulturowe dziedzictwo Łodzi. Zarządca cmentarza żydowskiego w Łodzi opracował kolejny roboczy projekt wniosku.

W latach 2015–2018 NIMOZ podejmował współpracę w obszarze ochrony materialnej dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych z instytucjami międzynarodowymi: ICOM – International Council of Museums (Międzynarodową Radą Muzeów) oraz NEMO (Network of European Museum Organisations) – siecią zrzeszającą stowarzyszenia muzealne. Instytucje te podkreślają w swojej działalności i dokumentach m.in. wagę ochrony dziedzictwa mniejszości narodowych.

NIMOZ w działaniach międzynarodowych

Współpraca NIMOZ z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego polegała na realizacji powierzonych zadań. W ramach projektu JHEP2 Instytut jako koordynator współpracował z MKiDN przy organizacji międzynarodowej konferencji naukowej „Badanie roli dziedzictwa kulturowego w budowaniu (narodowej) tożsamości w sytuacjach pokonfliktowych”. W trzech dyskusjach panelowych: „Rzecz o autentyzmie, czyli – o istocie miejsc pamięci”, „Rzecz o potrzebie badawczej refleksji, czyli – nauka w miejscach pamięci”, „Tożsamość i edukacja, czyli – społeczeństwo po konflikcie” uczestniczyli przedstawiciele Wielkiej Brytanii, Niemiec, Słowacji, Holandii, Litwy, Stanów Zjednoczonych.

W okresie objętym kontrolą Mazowiecki WKZ w zakresie opieki nad zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych współpracował z Ambasadą Federacji Rosyjskiej w Rzeczypospolitej Polskiej. Dolnośląski WKZ współpracował z Niemiecko-Polską Fundacją Ochrony Zabytków Kultury w zakresie planowania i realizacji działań konserwatorskich wspieranych ze środków niemieckich na terenie Dolnego Śląska. Współpracowano także w ramach grupy złożonej z wojewódzkich konserwatorów zabytków w Szczecinie, Wrocławiu i Zielonej Górze, z konserwatorami niemieckimi z Brandenburgii, Saksonii i Meklemburgii w sprawie wspólnych problemów związanych z zagospodarowaniem obiektów rezydencjonalnych. Wynikiem współpracy było opracowanie wystawy pt.:

Współpraca międzynarodowa wojewódzkich konserwatorów zabytków

¹³⁸ Cmentarz żydowski w Łodzi jest własnością Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łodzi. Działania konserwatorskie, naukowe, edukacyjne i popularyzatorskie sprawuje fundacja Monumentum Iudaicum Lodzense założona przez Urząd Miasta Łodzi oraz Związek Byłych Łodzian w Izraelu. Fundacja jest autorem wstępnego wniosku o wpis cmentarza na listę informacyjną.

¹³⁹ Organ pomocniczy MKiDN.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

„Zabytkowe rezydencje w krajobrazie przygranicznych regionów Polski i Niemiec”, która została nagrodzona medalem Targów Lipskich w 2016 r. i była prezentowana do 2019 r. po obu stronach granicy.

Współpraca międzynarodowa miast

Współpraca międzynarodowa miała również miejsce na poziomie samorządu. W okresie objętym kontrolą Białystok realizował wspólne działania w zakresie opieki nad cmentarzem żydowskim we współpracy międzynarodowej.

Dobra praktyka współpracy międzynarodowej w Białymstoku

Rokrocznie w sierpniu młodzież z Polski, Niemiec, Izraela, Stanów Zjednoczonych oraz wielu innych krajów Europy (m.in. z Francji, Ukrainy, Białorusi, Anglii, Belgii i in.) przyjeżdża do Białegostoku i odnawia macewy na terenie kirkutu przy ul. Wschodniej. W pracach uczestniczy m.in. Heidi Szpek, profesor z Uniwersytetu w Waszyngtonie, autorka monografii cmentarza. Akcję organizuje Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael i niemiecka ASF Akcja Pokuty Służby dla Pokoju. W spotkaniach z wolontariuszami uczestniczył Miejski Konserwator Zabytków. Kolejne działania zaplanowano na sierpień 2019 roku. Koordynatorem wszystkich działań jest Lucy Lisowska, która od wielu lat z ramienia Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie opiekuje się cmentarzem i organizuje wolontariuszy do pracy. Kirkut przy ul. Wschodniej założono około 1890 r. Na terenie około 10 ha znajduje się ponad 6 tysięcy macew.

5.4.2. Współpraca organów ochrony zabytków z samorządem

Współpraca WKZ z miastami

Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie art. 96 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości. W latach 2016–2019 pięciu¹⁴⁰ spośród dziewięciu skontrolowanych WKZ realizowało porozumienia zawarte przez wojewodów z JST w przedmiocie wykonywania przez te samorządy niektórych zadań z zakresu właściwości WKZ.

Przykład

W okresie objętym kontrolą **Mazowiecki WKZ** w zakresie opieki nad zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych współpracował z sześcioma jednostkami samorządu terytorialnego (Miasto Stołeczne Warszawa, gmina Sochocin, miasto Maków Mazowiecki, miasto Żelechów, miasto Węgrów, powiat sochaczewski), oraz z zarejestrowanymi w Polsce związkami wyznaniowymi, fundacjami, Ambasadą Federacji Rosyjskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, a także z osobami prywatnymi. (...) Współpraca dotyczyła trzech zabytków mniejszości rosyjskiej, obejmujących dwa cmentarze (w Bolęcinie i Kleszewie) i jeden grobowiec (grobowiec Mułły w Sochaczewie) oraz siedmiu cmentarzy żydowskich (w Płońsku, Broku, Mogielnicy, Siedlcach, Mogielnicy oraz w Warszawie na Woli i Bródnie), sześciu synagog (w Radzanowie, Raciążu, Makowie Mazowieckim, Ciepeliowie, Przysusze, Kosowie Lackim), łaźni rytualnej (w Żelechowie) i domu rabina (w Węgrowie).

Współpraca WKZ z samorządami województw

Urzędy marszałkowskie współpracowały z podmiotami chroniącymi zabytki, w tym wojewódzkimi konserwatorami zabytków oraz z jednostkami samorządu terytorialnego. Współpraca polegała w szczególności na przed-

¹⁴⁰ Dolnośląski, Mazowiecki, Podkarpacki, Podlaski, Warmińsko-Mazurski.

kładaniu przez marszałków województw do opinii WKZ projektów wojewódzkich programów opieki nad zabytkami, udziale przedstawicieli WKZ w komisjach opiniujących wnioski o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Współpraca z JST polegała głównie na analizie informacji nadsyłanych przez JST do raportów z realizacji wojewódzkich programów ochrony zabytków i współdziałaniu przy organizacji projektów popularyzujących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. W ramach tej współpracy nie rozróżniano w sposób szczególny zabytków będących dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych.

Przykłady

Samorząd Województwa Lubelskiego współpracował z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz jednostkami samorządu terytorialnego (m.in. z gminami Tarnogród, Włodawa i Łomazy oraz miastami Zamość i Lublin) w zakresie dotyczącym ochrony wielokulturowego dziedzictwa narodowego. W trakcie opiniowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2015-2018 uzgadniano z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków zgodność założeń z celami i kierunkami Krajowego Programu Ochrony Zabytków. W ramach realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2015-2018 gminy i powiaty w ankietach przedstawiały informacje dotyczące działań kulturowych związanych z ochroną zabytków i edukacją oraz współdziałaniem samorządów różnych szczebli z lokalnymi społecznościami i instytucjami kultury.

Przy opracowywaniu programów ochrony zabytków na lata 2014–2017 i na lata 2018–2021 **Samorząd Województwa Podkarpackiego** współpracował m.in. z Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz z Podkarpackim WKZ, pozyskując dane liczbowe o zabytkach z Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID oraz z Wydziału ds. Rejestru i Dokumentacji Zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu. Do Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków kierowano zaproszenia do udziału w corocznych pracach komisji powoływanej przez Zarząd Województwa w celu oceny merytorycznej wniosków o dotacje celowe na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków oraz zwracano się o zajęcie merytorycznego stanowiska w razie wątpliwości występujących podczas analizy dokumentacji dołączonej do sprawozdań końcowych składanych przez beneficjentów z wykonania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku.

Samorząd Województwa Śląskiego współpracował z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz z jednostkami samorządu terytorialnego m.in. poprzez wypełnianie przez wszystkie gminy i powiaty na terenie województwa śląskiego co dwa lata specjalnych ankiet w ramach monitoringu realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 99 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków przy wojewódzkim konserwatorze zabytków powinna działać Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniodawczy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Członków rady powołuje i odwołuje WKZ, po uzyskaniu pozytywnej opinii GKZ. NIK ustaliła, że przy dwóch¹⁴¹ wojewódzkich konserwatorach zabytków (spośród dziewięciu objętych kontrolą) taka rada

Niewielki zakres współpracy WKZ z wojewódzkimi radami ochrony zabytków

¹⁴¹ Dolnośląskim i Podkarpackim.

nie działała, w tym przy jednym WKZ¹⁴² rada nie działała od 20 lipca 2017 r. do dnia zakończenia kontroli. W latach 2016–2019 kwestie związane z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowej były przedmiotem obrad wojewódzkich rad sporadycznie (w Łodzi i Warszawie).

W latach 2016–2019 (czerwiec) zagadnienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami mniejszości narodowych nie były przedmiotem obrad Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków działającej przy Małopolskim i Lubelskim WKZ. Warmińsko-Mazurski WKZ także nie zasięgał opinii Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków. Zastępca WKZ wyjaśnił, że nie zasięgano takich opinii bowiem nie było potrzeb w tym zakresie. Natomiast Łódzki WKZ prowadził współpracę z Wojewódzką Radą Ochrony Zabytków, m.in. w zakresie opiniowania projektu koncepcji elewacji skrzydła wschodniego Pałacu Poznańskiego, a także koncepcji architektoniczno-konserwatorskiej willi P. Hazenklewera w Łodzi wraz z budową hotelu i części restauracyjnej.

Przykład

Działania Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków przy Mazowieckim WKZ

Na posiedzeniach w dniach: 14 listopada 2016 r., 9 marca 2018 r. i 6 lipca 2018 r. Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków omawiała m.in. sprawę objęcia prawną ochroną konserwatorską części budynku Białego Domu znajdującego się w pobliżu synagogi Nożyków, zlokalizowanego przy ul. Twardej 6 w Warszawie. Ocena znaczenia budynku przy ul. Twardej 6 w Warszawie dla społeczności żydowskiej dokonana została przez Żydowski Instytut Historyczny w osobnej opinii, Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków oceniła natomiast wartość historyczną i artystyczną obiektu oraz zakres wpisu do rejestru zabytków. Na posiedzeniu 9 marca 2018 r. dyskutowana była m.in. kwestia metody konserwacji malowideł dawnej cerkwi w Gostyninie, które utraciły swój pierwotny kontekst i były przechowywane na strychu budynku mieszkalnego.

5.4.3. Współpraca z organizacjami mniejszości narodowych oraz zarządcami zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych

Umożliwienie
współpracy organizacjom
mniejszości narodowych
przez Ministra

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego zapewnił warunki niezbędne do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określając je w „Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017”. Minister umożliwiał organizacjom mniejszości narodowych czynny udział w uzgodnieniach projektu krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz zgłaszanie uwag do projektu programu na kolejne lata. Ponadto GKZ w zakresie ochrony zabytków, w tym również zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych współpracował z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, a także kierował wytyczne i instrukcje do wojewódzkich konserwatorów zabytków. W wyniku potrzeb zgłaszanych przez mniejszość żydowską sformułowano instrukcję dla wojewódzkich konserwatorów zabytków dotyczącą pełnej inwentaryzacji cmentarzy żydowskich i objęcia ich ewentualną ochroną prawną. Współpracowano także z organami ochrony zabytków i jednostkami samorządu terytorialnego.

¹⁴² Dolnośląskim.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

Podmioty realizujące zadania związane z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych na szczeblu wojewódzkim i gminnym współpracowały ze sobą oraz w mniejszym zakresie z organizacjami mniejszości narodowych. Wynikało to m.in. z nieznacznego zainteresowania problematyką ochrony zabytków przedstawicieli mniejszości narodowych, z wyjątkiem mniejszości żydowskiej, która prowadziła aktywne działania w celu ochrony cmentarzy.

Z ewaluacji *Krajowego programu 2014–2017* wynika, że pomimo przyjęcia *Kodeksu dobrych praktyk komunikacji społecznej dla organów ochrony zabytków*, zaangażowanie organizacji pozarządowych w realizację zadań zawartych w programie było niewielkie. Współpraca skontrolowanych dziewięciu wojewódzkich urzędów ochrony zabytków z organizacjami mniejszości narodowych i jednostkami samorządu terytorialnego polegała przede wszystkim na przyznawaniu dotacji na prace konserwatorskie i remontowe przy zabytkach (co opisano w pkt. 5.3 informacji o wynikach kontroli). Współpracowano także, w mniejszym zakresie, ze społecznymi opiekunami zabytków oraz z organami opiniodawczymi w zakresie ochrony zabytków – wojewódzkimi radami ochrony zabytków.

W okresie objętym kontrolą wojewódzcy konserwatorzy zabytków współpracowali z właścicielami, posiadaczami i zarządcami zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, głównie poprzez przekazywanie co roku dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Zainteresowanym podmiotom udzielali zaleceń konserwatorskich oraz udostępniali do wglądu posiadaną dokumentację zabytków. Łódzki Wojewódzki Konserwator Zabytków spotykał się z właścicielami lub posiadaczami zabytków mniejszości narodowych i omawiał m.in. kwestie dotyczące właściwego sprawowania pieczy właścicielskiej, współpracował z Komisją rabiniczną ds. cmentarzy żydowskich i z Gminą Wyznaniową Żydowską (m.in. w sprawie cmentarza żydowskiego w Łęczycy oraz koncepcji miejskiego planu zagospodarowania przestrzennego dla części Łodzi obejmującej rejon Starego Cmentarza w Łodzi), a także z przedstawicielami muzeów w województwie łódzkim oraz jednostek samorządu terytorialnego. Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków poinformował, że próby współpracy z organizacjami zrzeszającymi przedstawicieli mniejszości narodowych najczęściej pozostawały bez ich odpowiedzi lub dotyczyły tylko przyznania dotacji na prace przy zabytkach.

Współpraca WKZ z właścicielami lub posiadaczami zabytków mniejszości narodowych

Przykłady

Lubelski WKZ

Współpraca Lubelskiego WKZ z zarządcami zabytków mniejszości narodowych polegała m.in. na: przekazaniu wykazu spraw prowadzonych przed Komisją Regulacyjną do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich do: Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Komisji Rabinicznej do Spraw Cmentarzy oraz Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Warszawie oraz w Krakowie, z prośbą o informowanie Lubelski WKZ o rozstrzygnięciach dotyczących cmentarzy żydowskich na terenie województwa lubelskiego; przesłaniu stanowiska Komisji Rabinicznej w sprawach wpisu do rejestru zabytków cmentarzy żydowskich w Kraśnicy i w Bełżycach

do Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego; wyjaśnieniu ze Starostą Lubelskim stanu własnościowego cmentarza żydowskiego w Bełżycach, w kontekście jego wpisu do rejestru zabytków; przesłaniu do właściwych urzędów gmin zaktualizowanych i zweryfikowanych kart cmentarzy opracowanych przez Stowarzyszenie „Studnia Pamięci” dla cmentarzy w Lublinie (ul. Kalinowszczyzna), Piaskach, Kraśniczynie, Krasnymstawie – w celu wykorzystania informacji z kart do uzupełnienia gminnych ewidencji zabytków.

Podkarpacki WKZ

Wojewódzki Konserwator Zabytków współpracowała z właścicielami zabytków będących własnością organizacji mniejszości narodowych: Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego w Warszawie, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie, Stowarzyszenia Ratowania Cerkwi w Baligrodzie, Stowarzyszenia Królik Wołoski, a także użytkownikami zabytków, w tym samorządami.

Zalecenia konserwatorskie

W okresie objętym kontrolą wszyscy skontrolowani WKZ wydawali właścicielom lub posiadaczom zabytków, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, zalecenia konserwatorskie. Oprócz wydawania zaleceń współpraca **Małopolskiego** WKZ miała charakter wzajemnych konsultacji, służyła wymianie doświadczeń i informacji historycznych w celu jak najlepszego przeprowadzenia prac konserwatorskich. Najczęściej była prowadzona na etapie opracowywania projektów i programów prac konserwatorskich. Polegała także na działaniach zmierzających do uregulowania stanu własnościowego cmentarzy i synagog. Małopolski WKZ występował także do właściwych Gmin Wyznaniowych Żydowskich oraz do Komisji Regulacyjnej ds. Gmin Wyznaniowych Żydowskich, a także do Komisji Rabinicznej ds. Cmentarzy o przyspieszenie postępowań rewindykacyjnych np. w wypadku cmentarza żydowskiego w Andrychowie (2016 r.) i cmentarza żydowskiego w Krościenku nad Dunajcem (2018 r.). Wnioski Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pozostały bez odpowiedzi. Podobna sytuacja miała miejsce po poinformowaniu Gminy Żydowskiej w Bielsku-Białej o złym stanie technicznym cmentarza żydowskiego w Andrychowie.

Nieodpłatne udostępnianie do wglądu dokumentacji zabytku

W okresie objętym kontrolą WKZ współpracowali z właścicielami lub posiadaczami zabytków, bez różnicowania na zabytki stanowiące materialne dziedzictwo narodowe lub mniejszości narodowych, udostępniając do wglądu posiadaną dokumentację zabytków.

Przykład

Małopolski WKZ, zgodnie z art. 25 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków udostępniał karty ewidencyjne oraz dokumentację konserwatorską dotyczącą wpisanych do rejestru zabytków obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych. Ww. materiały udostępniano w celach naukowych np. studentom lub konserwatorom dzieł sztuki w celu prawidłowego opracowania programów prac konserwatorskich oraz samym właścicielom. W 2016 r. z archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków korzystało 440 osób, w 2017 r. 366 osób, w 2018 r. 315 osób, w 2019 r. (do 30 kwietnia)

105 osób. Jak wskazał Małopolski WKZ podanie, ile z tych wniosków dotyczyło obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych nie jest możliwe, ponieważ taka statystyka nie była prowadzona.

Współpraca samorządów województwa z organizacjami reprezentującymi mniejszości narodowe odbywała się co do zasady w związku z udzielaniem dotacji i ogłaszaniem naborów w ramach rozdziału środków z budżetu UE. Organizacje mniejszości narodowych nie zgłaszały potrzeb w zakresie współpracy z samorządem wojewódzkim związanej z ochroną dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

W latach 2016–2019, w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego współpracował z dwoma podmiotami¹⁴³ przy realizacji jednostkowych projektów (na podstawie złożonych wniosków o przyznanie dotacji).

Najaktywniejsza współpraca z właścicielami/posiadaczami zabytków i organizacjami mniejszości narodowych prowadzona była na poziomie gminy.

Współpraca ta miała różny charakter: począwszy od informacji o możliwości uzyskania dofinansowania na prace przy zabytkach stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, wspólne przedsięwzięcia czy też prace prowadzone przy miejscach pamięci. Przykładowo, w **Warszawie** przy takich miejscach jak: Pomnik Umschlagplatz, Kopiec Mordechaja Anielewicza, Kamień Pamięci Rady Pomocy Żydom, Pomnik Willy'ego Brandta, Pomnik Bohaterów Getta, Płyta Szmula Zygielbojma, Pomnik upamiętniający przebieg muru Getta Warszawskiego, Trakt Pamięci Męczeństwa Żydów 1940–1943 – prace były wykonywane w porozumieniu z Żydowskim Instytutem Historycznym oraz współautorami pomników.

Częstochowa współpracowała z organizacją mniejszości żydowskiej – Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym Żydów w Polsce – Oddziałem w Częstochowie. Ponadto jednostki oświatowe miasta uczestniczyły w realizacji następujących projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych m.in.: w programie „Zachować Pamięć. Historia i kultura dwóch narodów”, który był prowadzony pod patronatem Ośrodka Rozwoju Edukacji w Warszawie i Instytutu Yad Vashem w Jerozolimie, akcja „We Remember” organizowanej w ramach Międzynarodowego Dnia Pamięci Ofiar Holocaustu; programie porządkowania Cmentarza Żydowskiego pod patronem Prezydenta Miasta Częstochowy; projekcie historycznym z okazji rocznicy zawarcia Unii Lubelskiej – „Częstochowa jako miasto kresowe”; programie „Europejskie Dni Dziedzictwa”; projekcie edukacyjnym „Moja mała ojczyzna miejscem wielu kultur”, w ramach którego uczniowie zdobywali wiedzę dotyczącą mniejszości narodowych i etnicznych żyjących w Częstochowie oraz ich wkładu w dorobek kulturowy miasta.

Miejski Konserwator Zabytków w Lublinie w celu określenia odpowiednich rozwiązań dla ochrony cmentarza prowadził współpracę z Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy. Współpraca ta polegała m.in. na przekazaniu informacji Naczelnemu Rabinowi Polski o prowadzonym postępowaniu mającym na celu wydanie decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego na działce położonej w sąsiedztwie cmentarza żydowskiego oraz uzyskaniu informacji o braku sprzeciwu wobec zamierzenia budowlanego pod warunkiem, że inwestor nie będzie realizował prac budowlanych

Współpraca samorządu województwa z przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych

Współpraca gmin z organizacjami mniejszości narodowych

¹⁴³ Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie, Komitet Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie.

na skarpie stanowiącej historyczny cmentarz żydowski, a w przypadku projektowania zieleni w tym miejscu uzyska opinię Komisji Rabinistycznej ds. Cmentarzy. We współpracy z Gminą Żydowską w Warszawie przeprowadzono wizję lokalną na terenie cmentarza żydowskiego przy ul. Kalinowszczyzna, w trakcie której zapoznano się ze stanem zachowania muru cmentarza i określono tryb dalszego postępowania. Dostrzeżone w trakcie wizji lokalnej problemy znalazły się w Programie Badań Architektonicznych Zabytkowego Muru Starego Cmentarza w Lublinie, na którego realizację w listopadzie 2018 r. MKZ wydał stosowne pozwolenie.

W badanym okresie **Łódź** systematycznie współpracowała z funkcjonującymi na terenie województwa właścicielami/posiadaczami zabytków oraz przedstawicielami mniejszości narodowych i związków wyznaniowych (w tym z Katedralną Parafią Prawosławną św. Aleksandra Newskiego w Łodzi, Parafią Ewangelicko-Augsburską św. Mateusza w Łodzi, Fundacją Monumentum Iudaicum Lodzense z siedzibą w Łodzi oraz Fundacją Na Rzecz Ratowania Kaplicy Karola Scheiblera z siedzibą w Łodzi), m.in. poprzez udzielanie wsparcia finansowego prowadzonych remontów i prac konserwatorsko-rewitalizacyjnych. Centrum Dialogu im. Marka Edelmana sprawowało opiekę nad Pomnikiem Ofiar Łódzkiego Getta, którego właścicielem jest Gmina Wyznaniowa Żydowska w Łodzi. Ponadto w ramach współpracy Łodzi z Gminą Wyznaniową Żydowską organizowano cykliczne uroczystości i imprezy promujące lokalne zachowanie dziedzictwa tradycji i kultury Żydów, np. coroczne obchody Rocznicy Likwidacji Litmannstadt Getto lub rocznicowe spotkania na Stacji Radegast. Wyznaniowa Gmina Żydowska współpracowała również z Centrum Dialogu im. Marka Edelmana oraz miejskimi muzeami, np. podczas organizowania tematycznych wystaw i koncertów w Muzeum Miasta Łodzi oraz festiwali i spotkań w Muzeum Włókiennictwa.

Współpracę z organizacjami mniejszości narodowych prowadziły również instytucje kultury Łodzi. Centrum Kultury Młodych podejmowało działania skupiające się na ochronie niematerialnego dziedzictwa mniejszości narodowych we współpracy ze Stowarzyszeniem „Białoruski Dom” oraz Stowarzyszeniem Społeczno-Kulturalnym Ethnos. Widzewskie Domy Kultury nawiązały kontakt z działającym w Łodzi Stowarzyszeniem „Białoruski Dom”, dzięki tej współpracy zorganizowano m.in. Białoruski Listopad – podczas tego wydarzenia wystąpił czterogłosowy amatorski chór „Cantus Cordis” z Mińska na Białorusi.

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

Zdjęcie nr 18

Ulica Piotrkowska w Łodzi, która ze względu na unikatową zabudowę została w całości wpisana do rejestru zabytków

Źródło: www.lodz.pl.

Olsztyn współpracował z Fundacją „Borussia” z Olsztyna. Fundacja ta dzierżawiła od Fundacji Dziedzictwa Żydowskiego w Warszawie budynek dawnego żydowskiego domu przedpogrzebowego „Bet Tahara”. W budynku tym fundacja prowadziła Centrum Dialogu Międzykulturowego – Dom Mendelsohna. W ramach współpracy Olsztyn w 2016 r. sfinansowało w kwocie 10,6 tys. zł wydanie publikacji książkowej Wspólnoty Kulturowej „Borussia” pt. „Od Bet Tahary do Domu Mendelsohna”, którą poświęcono m.in. historii domu przedpogrzebowego, przeprowadzonym w nim pracom konserwatorskim oraz nowej funkcji związanej z działalnością Centrum Dialogu Międzykulturowego i edukacją w zakresie wielokulturowej historii Olsztyna. Urząd Miejski we **Wrocławiu** nie współdziałał bezpośrednio z organizacjami reprezentującymi mniejszości narodowe w zakresie ustalenia potrzeb i celów z zakresu ochrony ich dziedzictwa materialnego. Jak wskazał Sekretarz Miasta, brak współpracy z ww. podmiotami wynikał z niezgłaszania zapotrzebowania w tym zakresie ze strony właścicieli lub posiadaczy zabytków oraz społecznego opiekuna zabytków. W badanym okresie prowadzona była jedynie korespondencja z Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym Żydów w Polsce, dotycząca zabytkowego budynku przy ul. Menniczej 1–3 oraz budynku dawnego Teatru Kameralnego we Wrocławiu.

Najwyższa Izba Kontroli zwraca uwagę, że Urząd nie udzielał bieżących odpowiedzi na pisma Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce z 12 marca 2019 r. i z 13 maja 2019 r. Odpowiedź została udzielona dopiero w toku kontroli NIK. Nie podejmowano także szerszego współdziałania z innymi organami administracji publicznej odpowiedzialnymi za ochronę zabytków, ani z właścicielami i posiadaczami zabytków położonych we Wrocławiu. Niemniej, mimo braku takiej współpracy, zadania z zakresu ochrony zabytków będących materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych były realizowane. Ponadto w ramach realizacji

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

programów współpracy z organizacjami pozarządowymi, przyznawano środki na ochronę zabytków będących kulturowym dziedzictwem mniejszości narodowych.

Popularyzacja wiedzy
o materialnym
dziedzictwie kulturowym
mniejszości narodowych

Miasto Stołeczne Warszawa realizowało m.in. następujące projekty dotyczące dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych: Dom Spotkań z Historią przygotował publikację i wystawę „Biografie ulic. O żydowskich ulicach Warszawy od narodzin po Zagładę”, publikację i cykl spotkań „Warszawa zapamiętana. Dwudziestolecie międzywojenne”; Teatr Żydowski – wystawę spektakl „Okno na Waliców”, cykl spotkań „Zichronjes” (wspomnienia). Równocześnie BK dotowało m.in. następujące działania: projekt „Ormiańskie Stare Powązki” na kwotę 30 tys. zł (Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich) – mający na celu zabezpieczenie i ochronę pamiątek funeralnych po Ormianach warszawskich; projekt „Dźwięki miasta – miasto dźwięków. Zatarte ślady żydowskiej Warszawy” na kwotę 35 tys. zł (Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce); Festiwal Kultury Żydowskiej „Warszawa Singera” 2018–2019 na kwotę 1250 tys. zł (Fundacja Shalom); projekt „Wielka Synagoga przywraca pamięć” na kwotę 44 tys. zł (Stowarzyszenie Przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii) – multimedialny pokaz rekonstrukcji Wielkiej Synagogi. Stołeczny Konserwator Zabytków popularyzował wiedzę o warszawskim getcie, dystrybuując mapę „Mur getta 1940–1943. Upamiętnienie”, opracowaną we współpracy m.in. z MKiDN. Z okazji jubileuszu 500 lat reformacji, 240-lecia położenia kamienia węgielnego kościoła św. Trójcy i 210-lecia śmierci Simona Gottlieba Zuga (projektanta kościoła) w 2017 r. został wydany przez Parafię Ewangelicko-Augsburską Świętej Trójcy w Warszawie album „Ewangelicki kościół Świętej Trójcy w Warszawie” – projekt był współfinansowany przez m.st. Warszawę.

Konsultacje społeczne
w zakresie programów
dotyczących ochrony
zabytków i opieki
nad zabytkami

Prezydenci miast przedkładali do konsultacji społecznych projekty gminnych programów ochrony zabytków.

Na etapie opracowywania gminnego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, **Białystok** współpracował z właścicielami lub posiadaczami zabytków, w tym z przedstawicielami dwóch mniejszości narodowych – żydowskiej i białoruskiej. Z mniejszością żydowską poruszane zagadnienia dotyczyły granic cmentarzy żydowskich, zapisów ochronnych cmentarzy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, prac restauratorskich prowadzonych na terenie cmentarza przy ul. Wschodniej, macew odkrywanych podczas prowadzonych robót budowlanych na terenie miasta, a także utworzenia w Białymstoku muzeum poświęconego historii lokalnej społeczności żydowskiej. W spotkaniach z MKZ uczestniczyli rabin, przedstawiciele Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie (GWŻ) oraz p. Lucy Lisowska – białostoczanka, Prezes Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael. Przedstawiciele gminy żydowskiej uczestniczyli czynnie w sesjach Rady Miasta, zabierając głos m.in. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części osiedli Centrum i Przydworcowe w Białymstoku (rejon ulicy Młynowej i Cieszyńskiej). Współpraca miasta z mniejszością żydowską ma charakter stały. W porozumieniu z przedstawicielem GWŻ w Warszawie zabezpieczane są odkrywane na terenie miasta macewy (np. z ul. Jesiennej

i ul. Bema), prowadzone są badania archeologiczne w granicach dawnego getta (modernizacja ulicy Czystej w Białymstoku), projektowane jest zagospodarowanie placu Moniuszki, obejmującego częściowo teren dawnego cmentarza żydowskiego, ustalane są miejsca nasadzeń na terenie miejsca pamięci przy ul. Żabiej/ plac Mordechaja Tenenbauma.

W przypadku Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Zarządu Głównego w Białymstoku (jedyna mniejszość narodowa będąca posiadaczem zabytku w Białymstoku) prowadzona współpraca dotyczyła uzgodnienia zakresu prac budowlanych przy zabytku (w 2017 r. zakończono prace polegające na wykonaniu schodów wewnętrznych). Obecnie dzięki od lat prowadzonym pracom, zabytkowa kamienica przy ul. Warszawskiej 11 znajduje się w dobrym stanie technicznym.

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we **Wrocławiu** współpracował z co najmniej 58 fundacjami, stowarzyszeniami, towarzystwami i klubami na rzecz ochrony zabytków, szeroko rozumianego dziedzictwa i krajo-
brazu kulturowego, które jednak skupiają się na statutowej działalności i – zdaniem WKZ – nie były zainteresowane np. pełnieniem roli społecznego opiekuna zabytków. Współpraca wiązała się m.in. z zachowaniem terenów krajobrazowo cennych, historycznych linii kolejowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą oraz innych architektonicznych obiektów zabytkowych, z popieraniem starań o środki finansowe Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz z udzielaniem dotacji przez WKZ.

Śląski WKZ współpracował z jednostkami samorządu terytorialnego, powiatowymi faktycznymi inspektorami nadzoru budowlanego, organizacjami (m.in. ze Stowarzyszeniem Historycznym Żydów Miasta Częstochowy, Fundacją Pamięć i Odnova w Częstochowie, Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego oraz właścicielami (lub posiadaczami) zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. Współpraca dotyczyła m.in. weryfikacji stanu technicznego zniszczonych zabytkowych obiektów budowlanych (m.in. pałaców w Rudniku, Szonowicach, Sławikowie i Łubowicach (zabytku mniejszości niemieckiej), obiektu Domu Pomocy Społecznej w Raciborzu, budynku byłej synagogi w Wielowsi i domu przedpogrzebowego w Gliwicach – zabytków mniejszości żydowskiej), wzajemnej wymiany informacji na temat tych obiektów, wydawania opinii konserwatorskich i opiniowania dokumentacji inwestycyjnej (m.in. pałacu w Sławikowie – zabytku mniejszości niemieckiej i budynku łaźni rytualnych w Częstochowie zabytku mniejszości żydowskiej) oraz przekazywania zaleceń dotyczących treści opracowywanych przez gminy studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, odnoszących się m.in. do zabezpieczenia badań nad zabytkami w formie wprowadzenia nadzoru archeologicznego.

Łódzki WKZ w związku ze zwalczaniem przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom prowadził współpracę z Komendą Wojewódzką Policji w Łodzi, a także – w zakresie ochrony konserwatorskiej – z kierownictwem Państwowej Straży Pożarnej.

W wyniku współpracy z innymi podmiotami, **Samorząd Województwa Łódzkiego** współorganizował szereg wydarzeń dotyczących dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa mniejszości narodowych. W skład komisji

Współpraca WKZ
z innymi podmiotami

Współpraca samorządu
województwa z innymi
podmiotami

oceniającej składane wnioski wchodził, poza pracownikami urzędu marszałkowskiego, także przedstawiciele m.in. Towarzystwa Przyjaciół Łodzi, Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków czy terenowego oddziału NID. W badanym okresie Samorząd Województwa Łódzkiego podejmował współpracę dotyczącą wsparcia różnego rodzaju inicjatyw z zakresu kultury, sztuki, ochrony dziedzictwa kulturowego m.in. w oparciu o przepisy ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, gdzie podmiotami uprawnionymi do wzięcia udziału w takim konkursie były organizacje pozarządowe. W ramach przeprowadzonego konkursu Zarząd Województwa udzielił w 2016 r. dotacji w kwocie 25 tys. zł Fundacji Monumentum Iudaicum Lodzense na dofinansowanie zadania pn. „Dziedzictwo Żydów łódzkich – żydowskie brzmienia Łodzi”. Przedmiotem dotacji było wydanie dwóch płyt, w tym jednej z siedmioma modlitwami i drugiej z dwunastoma tradycyjnymi pieśniami żydowskimi, w łącznym nakładzie 1500 egzemplarzy.

Urząd Marszałkowski **Województwa Małopolskiego** podejmował współpracę z organizacjami reprezentującymi mniejszości narodowe. Przykładowe przedsięwzięcia to: Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Poznać i zrozumieć. Czesi, Polacy, Słowacy, Węgrzy w Europie Środkowej”; VI Międzynarodowy Festiwal Teatru Ukraińskiego „Wschód–Zachód”; Festiwal Witkacego 2018”, „Dni Kultury Żydowskiej”.

W latach 2016-2019 **Samorząd Województwa Podlaskiego**, uwzględniając potrzeby organizacji mniejszości narodowych współpracował z następującymi organizacjami: Białoruskim Towarzystwem Historycznym, Stowarzyszeniem Muzeum i Ośrodek Kultury Białoruskiej w Hajnówce, Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach z siedzibą w Bielsku Podlaskim. W 2019 r. sfinalizowano też zakup od Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego przez Muzeum Podlaskie dwóch prospektów teatralnych namalowanych przez malarza białoruskiego J. Drozdowicza. W zakresie innym niż ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego DK współpracował też z organizacjami innych mniejszości narodowych, w tym Związkiem Ukraińców Podlasia, Centrum Edukacji Polska–Izrael i Rosyjskim Stowarzyszeniem Kulturalno-Oświatowym w Białymstoku.

5.4.4. Współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków

Niedoceniana rola społecznych opiekunów zabytków

Zgodnie z art. 102 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków społeczni opiekunowie zabytków powinni podejmować działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniać wiedzę o zabytkach. Istotne jest współdziałanie w tym zakresie z wojewódzkim konserwatorem zabytków i starostą. Współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków miała różny charakter i częstotliwość, a także różne formy, m.in. dotyczyła zawiadomień o złym stanie zabytków lub trwających robotach powodujących zniszczenie obiektów, zgłaszanych drogą telefoniczną lub mailową.

W okresie objętym kontrolą Śląski WKZ współpracował na bieżąco z jednym społecznym opiekunem zabytków spośród działających na terenie województwa śląskiego od 1978 r. Wśród społecznych opiekunów zabyt-

WAŻNIEJSZE WYNIKI KONTROLI

ków ustanowionych dla terenu gminy Kraśnik aktywnie działał jeden opiekun, który współpracował z Lubelskim WKZ poprzez informowanie o ewentualnych zagrożeniach dla zabytków.

Przykłady działań społecznych opiekunów zabytków dotyczących zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych

Województwo lubelskie

Na podstawie informacji przekazanej do Lubelskiego WKZ 8 października 2018 r. przez społecznego opiekuna zabytków ustalono, że na terenie cmentarza żydowskiego w miejscowości Góry (gmina Kraśnik), znajdowały się paleniska i wysypiska śmieci, co mogło świadczyć o możliwości znieważania miejsca spoczynku zmarłych. Lubelski WKZ zawnioskował do komendanta Komendy Powiatowej Policji w Kraśniku o prowadzenie częstszych patroli na tym terenie. 19 października 2018 r. dokonano oględzin, podczas których stwierdzono zaniedbanie cmentarza, za wyjątkiem jego części na której posadowiono odnowiony pomnik, nie potwierdzono jednak jego dewastacji. Kontynuacją działań w zakresie ochrony tego cmentarza było zgromadzenie przez Lubelskiego WKZ materiału dowodowego do wszczęcia z urzędu postępowania w sprawie objęcia cmentarza ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. 27 maja 2019 r. wszczęto z urzędu postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków.

Województwo małopolskie

W przypadku cmentarza żydowskiego w Trzebini Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków od lat współpracuje ze społecznym opiekunem zabytków, który wobec nieuregulowanego stanu własnościowego jest jedynym opiekunem obiektu. W ramach tej współpracy podejmowano w 2016 r. – wspólnie z gminą Trzebinia oraz Wydziałem Rewaloryzacji i Dziedzictwa Narodowego Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie – działania zmierzające do rekonstrukcji zbiorowej mogiły żołnierzy z I wojny światowej pochodzenia żydowskiego. Ponadto w latach 2017–2018 w ramach współdziałania ze społecznym opiekunem zabytków nawiązano współpracę z Zakładem Karnym w Trzebini przy prowadzeniu prac porządkowych, bieżącym remoncie cmentarza i wykonaniu tablicy upamiętniającej więźniów żydowskich.

Województwo łódzkie

WKZ współpracował ze społecznymi opiekunami zabytków w celu ochrony zabytków, w tym dziedzictwa kulturalnego mniejszości narodowych. Prowadzono m.in. szkolenia dla lokalnych opiekunów zabytków w miejscu ich działania. Łódzki WKZ objął także patronatem zorganizowany przez lokalnego społecznego opiekuna zabytków konkurs wiedzy o zabytkach ziemi wieluńskiej.

Województwo podkarpackie

Jak wyjaśniła Podkarpacka WKZ, (...) współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków jest dosyć ściśła. Spośród nich na rzecz zabytków mniejszości narodowych aktywnie działa szczególnie jedna osoba z Nowego Żmigrodu. Inicjuje prace konserwatorskie, pozyskuje fundusze i załatwia formalności związane z pozwoleniami konserwatorskimi na renowację zabytkowych nagrobków i budowli na terenie cmentarzy. Za swoją działalność społeczny opiekun uhonorowany został odznaką „Za opiekę nad zabytkami”, Austriackim Czarnym Krzyżem i dyplomem w programie „Chroniąc pamięć”.

6. ZAŁĄCZNIKI

6.1. Metodyka kontroli i informacje dodatkowe

Pytanie definiujące cel główny kontroli

Celem głównym kontroli było udzielenie odpowiedzi na pytanie: czy działania podjęte przez właściwe podmioty na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych były prawidłowe?

Pytania definiujące cele szczegółowe kontroli

Założono, że badania kontrolne umożliwią udzielenie odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

- 1) Czy właściwe podmioty rzetelnie określiły potrzeby i podjęły skuteczne działania na rzecz ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych?
- 2) Czy właściwe podmioty skutecznie współpracowały ze sobą przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych?

Zakres podmiotowy

Kontrolą objęto 30 jednostek, w tym: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, dziewięć urzędów marszałkowskich województw (dolnośląskiego, lubelskiego, łódzkiego, małopolskiego, mazowieckiego, podlaskiego, podkarpackiego, śląskiego, warmińsko-mazurskiego), dziewięciu właściwych miejscowo wojewódzkich konserwatorów zabytków (dolnośląski, lubelski, łódzki, małopolski, mazowiecki, podlaski, podkarpacki, śląski, warmińsko-mazurski) oraz dziewięć urzędów miast na prawach powiatu (Częstochowa, Białystok, Kraków, Lublin, Łódź, Olsztyn, Rzeszów, Warszawa, Wrocław).

Kryteria kontroli

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowym Instytucie Dziedzictwa, Narodowym Instytucie Muzealnictwa i Ochrony Zabytków oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków kontrole przeprowadzono na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy o Najwyższej Izbie Kontroli, z uwzględnieniem kryteriów określonych w art. 5 ust. 1 tej ustawy, tj. legalności, gospodarności, celowości i rzetelności.

W urzędach marszałkowskich oraz urzędach gmin/miast kontrolę przeprowadzono na podstawie art. 2 ust. 2 ustawy o NIK, z uwzględnieniem kryteriów określonych w art. 5 ust. 2 tej ustawy, tj. legalności, gospodarności i rzetelności.

Okres objęty kontrolą

Kontrolą objęto lata 2016–2019 (do 31 lipca 2019 r.). Postępowanie kontrolne przeprowadzono w okresie od 14 maja 2019 r. do 31 lipca 2019 r.

Działania na podstawie art. 29 ustawy o NIK

Najwyższa Izba Kontroli wystąpiła w trybie art. 29 ust. 1 pkt 2 lit. f ustawy o NIK o informacje do muzeów, dotyczące posiadania przez te placówki muzealiów mniejszości narodowych, ich wyodrębnienia, prezentowania oraz renowacji. Ponadto wystąpiono do organizacji mniejszości narodowych działających na obszarze jednostek objętych kontrolą, o informacje w sprawie współpracy z innymi podmiotami, realizowanej w celu ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.

Pozostałe informacje

Kontrola pn. „Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych” (nr P/19/023) została podjęta z inicjatywy własnej Najwyższej Izby Kontroli.

Zastrzeżenia do wystąpień pokontrolnych zgłosili kierownicy pięciu kontrolowanych jednostek, tj.: Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego (dwa zastrzeżenia, z których Kolegium NIK jedno uwzględniło w części, a jedno oddaliło); Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków (trzy zastrzeżenia, z których Komisja Rozstrzygająca w NIK uwzględniła jedno zastrzeżenie, jedno uwzględniła w części, zaś jedno oddaliła), Marszałek Województwa Dolnośląskiego (jedno zastrzeżenie, uwzględnione w całości przez Komisję Rozstrzygającą NIK), Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków (18 zastrzeżeń, z których Komisja Rozstrzygająca uchyliła dziewięć, cztery uwzględniła częściowo zaś pięć oddaliła w całości), Prezydent Miasta Olsztyna (siedem zastrzeżeń, z których Komisja Rozstrzygająca w NIK uwzględniła dwa, jedno uwzględniła w części, zaś cztery oddaliła). Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków złożył zaś zastrzeżenia po terminie, określonym w art. 54 ust. 1 ustawy o NIK.

NIK sformułowała 62 wnioski w sprawie usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości, z których zrealizowano 18, w trakcie realizacji jest 17, zaś 27 nie zostało na razie zrealizowanych.

Wnioski pokontrolne

Wnioski skierowane do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dotyczyły:

- 1) opracowywania i inicjowania projektów krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w terminach i na okresy zgodne z obowiązującymi przepisami prawa;
- 2) rzetelnej analizy składanych przez beneficjentów dotacji sprawozdań i raportów z wykorzystania środków publicznych i realizacji powierzonych im zadań;
- 3) rozważenia możliwości pełniejszego zabezpieczenia interesów Skarbu Państwa w umowie nr 102/DF-V/2017 zawartej Fundacją Dziedzictwa Kulturowego.

Ponadto jednym z wniosków skierowanych do marszałków województw oraz prezydentów miast było zapewnienie ciągłości obowiązywania gminnego lub wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, w ramach realizacji obowiązku określonego w art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków.

W Urzędzie Marszałkowskim Województwa Dolnośląskiego we Wrocławiu wystąpiły finansowe rezultaty kontroli w kwocie 90 tys. zł, w wyniku udzielenia dotacji na podstawie wniosku, który wpłynął po terminie wyznaczonym do składania wniosków.

Finansowe rezultaty kontroli

ZAŁĄCZNIKI

Wykaz jednostek kontrolowanych

Lp.	Jednostka organizacyjna NIK przeprowadzająca kontrolę	Nazwa jednostki kontrolowanej	Imię i nazwisko kierownika jednostki kontrolowanej
1.	Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Piotr Gliński
		Narodowy Instytut Dziedzictwa	Bartosz Skaldawski
		Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów	Piotr Majewski
		Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie	Jakub Lewicki
		Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego	Adam Struzik
		Urząd Miasta Stołecznego Warszawy	Rafał Trzaskowski
2.	Delegatura NIK w Białymstoku	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku	Małgorzata Dajnowicz
		Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego	Artur Kosicki
		Urząd Miejski w Białymstoku	Tadeusz Truskolaski
3.	Delegatura NIK w Katowicach	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach	Łukasz Konarzewski
		Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego	Jakub Chełstowski
		Urząd Miasta Częstochowy	Krzysztof Matyjaszczyk
4.	Delegatura NIK w Krakowie	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie	Monika Bogdanowska
		Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego	Witold Kozłowski
		Urząd Miasta Krakowa	Jacek Majchrowski
5.	Delegatura NIK w Lublinie	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Lublinie	Dariusz Kopciowski
		Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego	Jarosław Stawiarski
		Urząd Miasta Lublina	Krzysztof Żuk
6.	Delegatura NIK w Łodzi	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi	Aleksandra Stępień
		Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego	Grzegorz Schreiber
		Urząd Miasta Łodzi	Hanna Zdanowska
7.	Delegatura NIK w Olsztynie	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie	Dariusz Barton
		Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego	Gustaw Marek Brzezina
		Urząd Miasta Olsztyna	Piotr Grzymowicz

ZAŁĄCZNIKI

Lp.	Jednostka organizacyjna NIK przeprowadzająca kontrolę	Nazwa jednostki kontrolowanej	Imię i nazwisko kierownika jednostki kontrolowanej
8.	Delegatura NIK w Rzeszowie	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu	Beata Kot
		Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie	Władysław Ortyl
		Urząd Miasta Rzeszowa	Tadeusz Ferenc
9.	Delegatura NIK we Wrocławiu	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu	Barbara Nowak-Obelinda
		Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego	Cezary Przybylski
		Urząd Miejski Wrocławia	Jacek Sutryk

Wykaz ocen kontrolowanych jednostek

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
1.	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	w formie opisowej	1. Minister zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa gromadził i udostępniał informacje o zasobie dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej Polskiej. 2. Wysokość nakładów finansowych na zachowanie zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych w ramach programów Ministra była prawidłowo ustalona. 3. W ramach programów Ministra „Dziedzictwo Kulturowe” i „Ochrona zabytków” sfinansowano prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach dziedzictwa kulturowe mniejszości narodowych. 4. W Ministerstwie wypracowano standardy komunikowania się organów ochrony zabytków ze społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną, a także sformułowało instrukcję dla wojewódzkich konserwatorów zabytków dotyczącą pełnej inwentaryzacji cmentarzy żydowskich i objęcia ich ewentualną ochroną prawną. 5. Minister umożliwiał organizacjom mniejszości narodowych czynny udział w uzgodnieniach projektu krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami.	1. Nie opracowano krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na rok 2018, co spowodowało brak realizacji obowiązku określonego w art. 84 ustawy o ochronie zabytków. 2. Nierzetelnie weryfikowano rozliczenia jednego z pięciu poddanych kontroli zadań dofinansowanych w programie Ministra „Ochrona zabytków”. 3. Nierzetelnie weryfikowano sprawozdanie z realizacji umowy nr 102/DF-V/2017 za 2018 r. złożone przez Fundację Dziedzictwa Kulturowego. 4. Nie zapewniono należytej ochrony interesów Skarbu Państwa w umowie z Fundacją Dziedzictwa Kulturowego.
2.	Narodowy Instytut Dziedzictwa	pozytywna	Narodowy Instytut Dziedzictwa zapewnił gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o wszystkich zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa, a także tworzył i zarządzał geoprzestrzenną bazą danych. NID sporządził i upowszechniał wytyczne, zalecenia i standardy dokumentacji, badań i konserwacji zabytków ruchomych, nieruchomych i archeologicznych dla ogółu zabytków. Przygotowywał również specjalistyczne opinie i ekspertyzy dotyczące działań przy zabytkach na rzecz organów administracji publicznej. Instytut prowadził weryfikację terenową zabytków i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz terenową ocenę stanu zachowania wybranej próby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym również w zakresie cmentarzy żydowskich. Instytut prawidłowo i rzetelnie realizował we współpracy z Ministrem powierzone przez niego zadanie pn. „Program oznakowania cmentarzy żydowskich na terenie Rzeczypospolitej Polskiej”. NID realizował programy, których celem było upowszechnianie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym, w tym o dziedzictwie kulturowym mniejszości narodowych oraz podejmował działania kształtujące świadomość społeczną w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Instytut współpracował z organizacjami międzynarodowymi, przedstawicielami organizacji mniejszości narodowych oraz innymi podmiotami.	

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
3.	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów	pozytywna	1. NIMOZ upowszechniał wiedzę o muzealiach i zbiorach publicznych poprzez uruchomienie stron internetowych poświęconych muzeom. 2. Instytut, jako Instytucja Zarządzająca współorganizował ogólnokrajowe programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach których finansowane były projekty dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa mniejszości narodowych. 3. NIMOZ podejmował współpracę w obszarze ochrony materialnej dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych z instytucjami międzynarodowymi, a także z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz z krajowymi instytucjami kultury.	
4.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. WKZ współfinansowała prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Konserwator współpracowała z właścicielami i/lub posiadaczami zabytku mniejszości narodowych, jednostkami samorządu terytorialnego a także z organizacjami mniejszości narodowych.	1. Niedopełnienie obowiązku informowania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o udzielonych dotacjach. 2. Nietreminowe udzielenie pozwolenia na roboty budowlane przy zabytku. 3. Niewydanie zaleceń pokontrolnych w jednej ze spraw, mimo iż uzasadnione było ich wydanie. 4. Brak uczestnictwa w odbiorze dwóch robót budowlanych przy zabytku. 5. Niewyegzekwowanie od beneficjenta dotacji celowej wymaganych dokumentów oraz zawarcie w umowie dotacyjnej nierzetelnych danych.
5.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Współpracowano z posiadaczami zabytków, samorządami, a także organizacjami mniejszości narodowych.	1. Opóźnienia w dokonywaniu wpisów do rejestru zabytków. 2. Nieprowadzenie dla księgi B rejestru alfabetycznego skorowidza miejscowości z wykazem zabytków, znajdujących się na ich terenie. 3. Nieudostępnianie w Biuletynie Informacji Publicznej informacji publicznych. 4. Ustanowione w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków zarządzenia wewnętrzne dotyczące udzielania dotacji nie określały precyzyjnie sposobu wyboru wniosków do dofinansowania.

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
6.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych.	1. Żądanie od beneficjentów dotacji decyzji o wpisie obiektu do rejestru zabytków i aktualnego pozwolenia konserwatorskiego dotyczącego wnioskowanego zakresu prac, pomimo ich posiadania.
7.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie	pozytywna	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Rzetelnie sprawowano nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Konserwator współpracował z właścicielami i posiadaczami zabytku mniejszości narodowych, JST, ze społecznymi opiekunami zabytków, a także z organizacjami mniejszości narodowych.	
8.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Konserwator współpracował z właścicielami i/lub posiadaczami zabytku mniejszości narodowych, jednostkami samorządu terytorialnego, ze społecznymi opiekunami zabytków, a także z organizacjami mniejszości narodowych.	1. Pozwolenia konserwatorskie na prowadzenie prac przy zabytkach w latach 2016–2019 wydawane były z przekroczeniem terminów określonych w Kodeksie postępowania administracyjnego.

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
9.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Rzetelnie prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Konserwator skutecznie współpracował z innymi jednostkami oraz właścicielami lub zarządcami zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych przy realizacji działań i celów ich ochrony.	1. Regulaminy przyznawania dotacji nakładały na beneficjentów wymagania dotyczące dokumentowania zasadności wniosków w nadmiernym zakresie.
10.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Właściwie prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansował prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Konserwator współpracował z właścicielami i/lub posiadaczami zabytku mniejszości narodowych, jednostkami samorządu terytorialnego, ze społecznymi opiekunami zabytków, a także z organizacjami mniejszości narodowych.	1. Nieuzasadnione odrzucenie z przyczyn formalnych dwóch wniosków dotacyjnych oraz niezawiadomienie wnioskodawców o odrzuceniu wniosków.
11.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie	pozytywna	1. Zapewniono gromadzenie i udostępnianie danych o zabytkach w sposób zgodny z obowiązującymi przepisami prawa. 2. Rzetelnie prowadzono nadzór konserwatorski na zabytkami stanowiącymi materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 3. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych. 4. Skutecznie współpracowano z posiadaczami zabytków, samorządami, a także z organizacjami mniejszości narodowych.	

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
12.	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu	w formie opisowej	1. W Urzędzie prowadzono rejestr zabytków i wojewódzką ewidencję zabytków. 2. Konserwator współfinansowała prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych, w tym stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, udzielając dotacji celowych na ww. zadania, 3. Współpracowano z właścicielami i posiadaczami zabytków, z jednostkami samorządu terytorialnego oraz z organizacjami pozarządowymi przy realizacji celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.	1. Nieogłaszanie w wojewódzkim dzienniku urzędowym informacji o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. 2. Prowadzenie części postępowań administracyjnych o wpis do rejestru zabytków z naruszeniem terminów określonych w art. 35 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego i zasad wynikających z art. 36 tej ustawy. 3. Nierzetelne prowadzenie wojewódzkiej ewidencji zabytków. 4. Opieszałe podejmowanie działań po przeprowadzonych kontrolach obiektów zabytkowych. 5. Nieprzekazywanie w latach 2016–2017 Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego informacji o udzielonych dotacjach, co stanowiło naruszenie § 9 rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. 6. Niepowołanie od lipca 2017 r. Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków, co było niezgodne z art. 99 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków. 7. Nie współpracowano ze społecznymi opiekunami zabytków z terenu województwa dolnośląskiego i nie posiadano pełnego rozeznania o ich ustanowieniu.
13.	Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego	W formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Współpraca z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków we Wrocławiu, oddziałem terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu oraz innymi podmiotami przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.	1. Nieprzyjęcie w latach 2011–2015 wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (PONZ). 2. Zarząd Województwa Dolnośląskiego nie sporządził i nie przedstawił sejmikowi województwa sprawozdania z realizacji PONZ. 3. Pozytywne rozpatrzenie wniosku beneficjenta, pomimo że wpłynął on po terminie wyznaczonym do składania wniosków. 4. Nierzetelne opracowanie narzędzia do oceny poziomu realizacji działań wyznaczonych w PONZ, które nie określało ilościowych wskaźników realizacji działań.

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
14.	Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego	w formie opisowej	1. Przyjęcie na lata 2015–2018 Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami. 2. Samorząd Województwa w zakresie ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego współpracował z jednostkami samorządu terytorialnego oraz z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, w szczególności na etapie opiniowania Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2015–2018.	1. Niesporządzenie sprawozdania z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami za lata 2014–2015. 2. Sporządzenie sprawozdania za lata 2016–2017 z naruszeniem częstotliwości określonej w art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków.
15.	Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego	w formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Podejmowanie inicjatyw w celu promocji oraz wspierania kultury i historii regionu. 3. Samorząd współpracował z przedstawicielami licznych instytucji szczebla samorządowego oraz rządowego, m.in. celem opracowania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, monitoringu jego realizacji oraz bieżącej ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. 4. Opracowany został Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016–2019.	1. Brak w 2018 r. wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami. Program, który obejmował lata 2018–2021 został sporządzony przez Zarząd Województwa w październiku 2018 r., a uchwalony przez Sejmik Województwa na początku 2019 r., tj. w terminie uniemożliwiającym jego realizację w 2018 r. 2. Niezgodny z ustawą o ochronie zabytków sposób sporządzania sprawozdania z realizacji Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 za lata 2016–2017, które nie zostało sporządzone jako odrębny dokument, lecz jako załącznik do nowego Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2018–2021, zatytułowany „Diagnoza zasobów dziedzictwa kulturowego województwa małopolskiego”.
16.	Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego	w formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Współpraca z organizacjami związanymi z mniejszościami narodowymi podejmowana była w formie udzielania dotacji na prace przy zabytkach i monitorowania realizacji zawartych umów oraz podczas działań dotyczących kultury, sztuki i dziedzictwa niematerialnego. 3. Opracowany został Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017 oraz na lata 2018–2021.	1. Nie sporządzono na lata 2016–2017 wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami. 2. Nie dostosowano uchwały Nr 54/11 Sejmiku Województwa Mazowieckiego do art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w brzmieniu obowiązującym od 9 września 2017 r.
17.	Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego	pozytywna	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Samorząd Województwa Mazowieckiego współpracował z jednostkami samorządu terytorialnego oraz organami ochrony zabytków w realizacji ochrony dziedzictwa materialnego i kulturowego mniejszości narodowych. 3. Przyjęto Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2018–2021.	

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
18.	Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego	w formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Współpraca z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, organizacjami mniejszości narodowych oraz innymi podmiotami przy realizacji działań i celów ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.	1. Od 2003 r. nie sporządzono wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami.
19.	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie	w formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Przy realizacji działań związanych z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych współpracowano z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z wnioskodawcami składającymi wnioski o dofinansowanie.	1. Niesporządzenie sprawozdania za lata 2016–2017 z realizacji zakończonego Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2014–2017. 2. Nieterminowe sporządzenie sprawozdania z realizacji tego programu za okres 2014–2015.
20.	Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego w Katowicach	pozytywna	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Współpraca ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego, a także z funkcjonującymi na terenie województwa organizacjami mniejszości narodowych, m.in. realizacja otwartych konkursów na zadania publiczne w sferze działań na rzecz zachowania wielokulturowości regionu oraz kultury mniejszości narodowych i etnicznych.	
21.	Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego	w formie opisowej	1. Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. 2. Przyjęto Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2016–2019. 3. Samorząd Województwa umożliwił realizację projektów, które w sposób bezpośredni lub pośredni mogły służyć promocji i ochronie dziedzictwa mniejszości narodowych.	1. Sprawozdanie z realizacji Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2016–2019 zostało sporządzone przez Zarząd Województwa z opóźnieniem.
22.	Urząd Miejski w Białymstoku	pozytywna	1. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków. 2. Miasto było zaangażowane finansowo w prace konserwatorskie, restauratorskie oraz budowlane zabytków, będących zarówno w zarządzie Miasta, jak i stanowiących własność osób fizycznych oraz instytucji. 3. Miasto prowadziło aktywną współpracę z przedstawicielami mniejszości narodowych. 4. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach, poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.	1. Od 1 stycznia 2014 r. do 17 czerwca 2018 r. nie posiadano gminnego programu opieki nad zabytkami.

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
23.	Urząd Miasta Częstochowy	w formie opisowej	1. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 2. Realizowano projekty służące bezpośrednio lub pośrednio promocji i ochronie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. 3. Miasto finansowało zadania związane z odbudową, utrzymaniem i zabezpieczeniem zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, dla których było zarządzającą.	1. Gminna ewidencja zabytków była prowadzona niezgodnie z wymogami ustawy o ochronie zabytków. 2. Nie sporządzono gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2016–2019.
24.	Urząd Miasta Krakowa	w formie opisowej	1. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach, poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 2. Realizowano projekty służące bezpośrednio lub pośrednio promocji i ochronie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. 3. Udzielono dotacji z przeznaczeniem na dofinansowanie remontu konserwatorskiego zabytku wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. 4. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków.	1. Nie sporządzono gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2018–2021.
25.	Urząd Miasta Lublina	pozytywna	1. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków. 2. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 3. Aktywnie współpracowano z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz przedstawicielami mniejszości narodowych. 4. Sporządzono gminny program opieki nad zabytkami. 5. Udzielono dotację z przeznaczeniem na dofinansowanie remontu konserwatorskiego zabytku wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego dziedzictwo materialne mniejszości narodowych.	

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
26.	Urząd Miasta Łodzi	w formie opisowej	1. Miasto finansowało (z środków własnych oraz zewnętrznych) prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, dla których było zarządcą. 2. Realizowano projekty służące bezpośrednio lub pośrednio promocji i ochronie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. 3. Udzielono 75 dotacji z przeznaczeniem na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanego do rejestru zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. 4. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 5. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków.	1. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Łodzi na lata 2014–2017 stracił moc obowiązującą z końcem 2017 r., a nowy (na lata 2018–2021), wbrew przepisowi art. 87 ustawy o ochronie zabytków, do dnia zakończenia kontroli nie został uchwalony. 2. Sprawozdanie końcowe z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Łodzi na lata 2014–2017 nie zostało sporządzone z zachowaniem częstotliwości określonej w art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków. 3. Dwie z 16 transz kontrolowanych dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach zlokalizowanych w granicach administracyjnych Miasta Łodzi przekazano beneficjentom z opóźnieniem.
27.	Urząd Miasta Olsztyna	w formie opisowej	1. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków. 2. Miasto finansowało (z środków własnych oraz zewnętrznych) prace konserwatorskie, restauratorskie oraz budowlane zabytków będących zarówno w zarządzie Miasta, jak i stanowiące własność osób fizycznych oraz instytucji. 3. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.	1. Nie opracowano gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2018–2021. 2. W obowiązującej strategii rozwoju miasta nie zawarto rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji, przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, a także ustalenia zasad zagospodarowania terenu uwzględniających opiekę nad zabytkami. 3. Sprawozdanie z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami za lata 2016–2017 sporządzono dopiero w grudniu 2018 r., tj. po upływie blisko roku od zakończenia okresu sprawozdawczego.
28.	Urząd Miasta Rzeszowa	w formie opisowej	1. Zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 2. Sporządzono gminny program opieki nad zabytkami. 3. Udzielono dotacje z przeznaczeniem na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanego do rejestru zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. 4. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków.	

Lp.	Nazwa jednostki kontrolowanej	Ocena kontrolowanej działalności*	Stany mające wpływ na wydaną ocenę:	
			Prawidłowe	Nieprawidłowe
29.	Urząd Miasta Stołecznego Warszawy	pozytywna	1. Skutecznie realizowano działania w zakresie opieki i ochrony zabytków znajdujących się na terenie miasta, w tym zabytków stanowiących materialne dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, współpracując z wieloma podmiotami, w tym z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz organizacjami mniejszości narodowych. 2. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 3. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków. 4. Co roku udzielano dotacji z przeznaczeniem na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. 5. Miasto finansowało zadania związane z odbudową, utrzymaniem i zabezpieczeniem zabytków stanowiących dziedzictwo kulturowe mniejszości narodowych, dla których było zarządcą. 6. Realizowano projekty służące bezpośrednio lub pośrednio promocji i ochronie dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych.	Do czasu zakończenia kontroli (tj. 19 czerwca 2019 r.) nie sporządzono gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2015–2019.
30.	Urząd Miejski Wrocławia	w formie opisowej	1. Realizowano zadania z zakresu ochrony zabytków będących materialnym dziedzictwem kulturowym mniejszości narodowych. 2. W ramach realizacji programów współpracy z organizacjami pozarządowymi przyznawano środki na ochronę zabytków będących kulturowym dziedzictwem mniejszości narodowych. 3. W ramach prowadzonej działalności zapewniono gromadzenie danych o wszystkich zabytkach, poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. 4. Udzielono dotacje z przeznaczeniem na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków stanowiących dziedzictwo materialne mniejszości narodowych. 5. W urzędzie utworzono komórkę organizacyjną, do której zadań należy ochrona zabytków.	1. Nie informowano Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, ani organów województwa dolnośląskiego o udzielonych dotacjach, co było niezgodne z art. 82 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków. 2. Nie podejmowano szerszego współdziałania z innymi organami administracji publicznej odpowiedzialnymi za ochronę zabytków, ani z właścicielami i posiadaczami zabytków położonych we Wrocławiu. 4. W okresie od 1 stycznia 2014 r. do 18 lipca 2017 r. we Wrocławiu nie obowiązywał gminny programu opieki nad zabytkami, co było niezgodne z art. 87 ust. 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków. 5. W 45 kartach adresowych historycznych obszarów urbanistycznych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków brakowało podpisu osoby, która je sporządziła. 6. 13 kart adresowych gminnej ewidencji zabytków nie zostało zaktualizowanych w związku ze zmianą nazw ulic.

*pozytywna/negatywna/w formie opisowej

6.2. Przykłady działań podejmowanych przez wybrane kraje w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych

Białoruś

W lutym 2017 r. w Republice Białoruś¹⁴⁴ wszedł w życie *Kodeks kultury*. Jego znaczną część stanowi sekcja poświęcona dziedzictwu kulturowemu. Kodeks nie różnicuje podejścia do tego dziedzictwa kulturowego na narodowe i mniejszości narodowych. Wszelka działalność na rzecz ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego ma się opierać na zasadach: uznania dziedzictwa historycznego i kulturowego za czynnik rozwoju państwa; odpowiedzialności państwa za zachowanie dziedzictwa historycznego i kulturowego; udziału obywateli w ochronie tego dziedzictwa. Zarządzanie dziedziną ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego jest realizowane przez Prezydenta Republiki Białorusi, Radę Ministrów, Ministerstwo Kultury, lokalne rady deputowanych, lokalne władze wykonawcze oraz organy administracyjne, a także inne organy państwowe. Prezydent m.in.: określa politykę państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego, oraz wskazuje zasoby historyczne i kulturowe do propozycji włączenia na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Rada Ministrów odpowiada za wdrażanie polityki państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego poprzez m.in.: opracowywanie planów i programów oraz zapewnianie ich wdrażania i monitorowania; przydzielanie historycznego/kulturowego statusu dobrom materialnym lub wycofanie tego statusu.

Ministerstwo Kultury realizuje politykę państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.: przygotowywanie wniosków dotyczących podstawowych kierunków strategii polityki państwa; nadzór nad wdrażaniem *Kodeksu kultury* Republiki Białorusi; koordynację działań innych władz Republiki; organizację wydatkowania środków finansowych na ochronę dziedzictwa; proponowanie Radzie Ministrów nadania statusu dobrom dziedzictwa narodowego lub jego cofnięcia. Lokalne władze opracowują regionalne programy ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego oraz pomagają w wykorzystaniu środków na ich wdrażanie. Finansowanie ochrony dziedzictwa materialnego pochodzi z budżetu państwa, budżetów lokalnych oraz środków prywatnych. Ponadto fundusze na ochronę zabytków są również pozyskiwane za pośrednictwem inicjatyw publicznych np. takich jak narodowa loteria.

Francja

We Francji¹⁴⁵ istnieje ponad 43 tys. chronionych budynków, z czego 33% dotyczy architektury domowej (zwłaszcza zamków, dworów, historycznych monumentów), a 7% to parki i ogrody. Połowa chronionych budynków we Francji należy do prywatnych właścicieli. W tym zakresie nie istnieje podział na zabytki francuskie i mniejszości narodowych. Budynki, ogrody lub części budynków, których ochrona leży w interesie publicznym z punktu widzenia historii lub sztuki są klasyfikowane. Klasyfikacji jako budynku zabytkowego udziela się dekretem Ministra Kultury i Komunikacji,

¹⁴⁴ <https://rm.coe.int/comus-belarus-heritage-assessment-report/168074b84e> raport Rady Europy wykorzystany do niniejszej publikacji 17.09.2019 r,

¹⁴⁵ <http://www.groupe-mercure.com/en/news/historic-monuments.html> (6.09.2019 r.)

po konsultacji z Regionalną Komisją Dziedzictwa i Miejsc (CPRS) i Narodową Komisją Zabytków (CNMH), za zgodą właściciela. Zabytkowe budynki, ogrody mogą być rejestrowane na mocy dekretów CRPS.

Odbudowa lub remonty zabytków mogą podlegać dotacjom państwowym przyznawanym przez Regionalne Dyrekcje ds. Kultury (DRAC). Dotacje te są ograniczone do 40% kwoty przeznaczonej na budynki rejestrowane. Teoretycznie nie ma maksymalnego limitu dla budynków klasyfikowanych. Władze lokalne (powiatowe lub regionalne) mogą również finansowo wspierać prace nad wymienionymi budynkami. Wielkość dofinansowania zależy od lokalnych zasad. Prace konserwatorskie mające na celu udostępnienie zabytkowego budynku publiczności, w tym osobom niepełnosprawnym, oraz prace nad budynkami certyfikowanymi przez Fundację Dziedzictwa mogą korzystać ze wsparcia patronów. Właściciel budynku musi wtedy zobowiązać się do utrzymania i udostępniania zabytku przez 10 lat po zakończeniu prac (bez prawa sprzedaży zabytku w tym okresie). Ponadto właściciel zabytku sklasyfikowanego lub zarejestrowanego może skorzystać z ulg podatkowych, które mogą być zwiększone, gdy zabytek jest udostępniany do zwiedzania.

Struktura własnościowa miejsc i budynków zaliczonych do zabytków na Litwie¹⁴⁶ (85% należy do skarbu państwa lub samorządu, tylko 15% jest własnością prywatną) powoduje, że to państwo odpowiada za stan i ochronę dziedzictwa kulturowego, która jest finansowana z budżetu państwa. Ochroną prawną objęte są obiekty uznane za zabytki ze względu na ich wartość kulturową i historyczną, bez rozróżniania ich proveniencji. Na Litwie obiekty i strefy chronione mogą mieć przyznany jeden z trzech statusów: status bezwzględnej ochrony – dla obiektów unikatowych, status ochrony pierwotnej funkcji oraz status ekonomicznego wykorzystania – w tym przypadku dopuszcza się adaptacje obiektu zabytkowego do nowej funkcji. Inną formą ochrony jest objęcie obszaru zabytkowego rezerwatem kulturowym, a z zarządcami/właścicielami prywatnymi – zawarcie umowy o państwowej ochronie obiektu. Polityka ochrony narodowego dziedzictwa kulturowego jest ustalana przez parlament, rząd i Ministra Kultury oraz Departament Ochrony Dziedzictwa. Instytucją doradczą i ekspercką tych organów jest Państwowa Komisja Dziedzictwa Kulturowego, która dysponuje funduszami z budżetu państwa przyznawanymi na ochronę. Za ochronę dziedzictwa na poziomie lokalnym odpowiada Urząd Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, który prowadzi *Rejestr mienia kulturowego*, gromadzący informacje o zabytkach nieruchomych. Prowadzone są także: *Rejestr ruchomych obiektów kulturowych*, *Rejestr skarbów kultury* oraz wyspecjalizowane ewidencje typów obiektów zabytkowych, np. dworów i posiadłości wiejskich. Właściciele zabytków mogą ubiegać się o ulgi podatkowe.

Litwa

¹⁴⁶ System ochrony w wybranych krajach europejskich, oprac. zespół NID, „Kurier Konserwatorski” nr 11, 2011.

Niemcy

Na liście zabytków w Niemczech¹⁴⁷ znajduje się około miliona stanowisk archeologicznych, osiedli, kościołów, gospodarstw i mieszkań robotniczych, zamków, pałaców oraz parków i ogrodów, budynków przemysłowych i administracyjnych. Rząd federalny oraz 16 krajów związkowych Niemiec (landów) dzięki specjalnym programom dotacyjnym, wspierają ochronę zabytków znajdujących się na tej liście. Ważnym instrumentem ochrony dziedzictwa kulturowego jest ulga podatkowa udzielona na działania związane z ochroną zabytków. Rządy federalny i landowe opracowują, rozwijają i stosują politykę, której celem jest koordynacja i wykorzystanie wszystkich dostępnych zasobów naukowych, technicznych, kulturalnych i innych w celu zapewnienia skutecznej ochrony, konserwacji i prezentacji dziedzictwa kulturowego, bez rozróżnienia na dziedzictwo narodowe czy mniejszości narodowych.

Najwyższymi organami ochrony dziedzictwa w landach jest właściwe ministerstwo lub departament senacki – sprawują one nadzór nad podległymi organami ochrony dziedzictwa i opracowują roczne programy wsparcia ochrony zabytków. W każdym landzie działa centralny organ – Regionalne Biuro Ochrony Zabytków (Landesdenkmalamt), który podlega najwyższemu organowi ochrony dziedzictwa. Zadania tego organu polegają m.in. na doradzaniu podległym władzom (gminom, powiatom, miastom nie należącym do powiatów wiejskich), a także właścicielom zabytków oraz na sporządzaniu raportów związanych z ochroną i konserwacją zabytków. Regionalne Biuro Ochrony Zabytków reprezentuje interesy landu związane z ochroną zabytków w publicznych projektach. W niektórych landach jest również odpowiedzialne za prowadzenie rejestrów zabytków. Ponadto w Niemczech funkcjonuje kilka instytucji zajmujących się utrzymaniem dziedzictwa narodowego. Są to m.in.:

- Stała Konferencja Ministrów Edukacji i Spraw Kultury Landów, która koordynuje ważne instrumenty reprezentowania wspólnego interesu landów w sprawach m.in. kultury w stosunku do rządu federalnego, Unii Europejskiej oraz UNESCO;
- Stowarzyszenie Konserwatorów Państwowych, Stowarzyszenie na rzecz Konserwacji Lokalnego Dziedzictwa i Środowiska w Niemczech;
- Niemiecki Komitet Dziedzictwa Kulturowego – interdyscyplinarne forum ochrony i konserwacji niemieckiego dziedzictwa architektonicznego i archeologicznego. Jest partnerem rządu federalnego, landów i władz lokalnych, kościołów, organizacji specjalistycznych, stowarzyszeń i federacji oraz prywatnych grup właścicieli dziedzictwa kulturowego.

Wielka Brytania

Największym donatorem środków na utrzymanie dziedzictwa narodowego w Wielkiej Brytanii jest Narodowy Loteryjny Fundusz Dziedzictwa (NLFD)¹⁴⁸. Nie podlega on rządowi, odpowiada przed Parlamentem za pośrednictwem Ministerstwa Cyfryzacji, Kultury, Mediów i Sportu. Decyzje funduszu co do próśb o dofinansowanie są niezależne. Głównym źródłem

¹⁴⁷ <https://historicengland.org.uk/whats-new/debate/recent/town-and-country-planning-act-70th-anniversary/monument-protection-in-germany/> (12.09.2019 r.).

¹⁴⁸ Informacje o funduszu pochodzą z jego strony internetowej <https://www.heritagefund.org.uk/> (dostęp: 25.07.2019 r.).

finansowania Funduszu jest dochód ze sprzedaży kuponów loteryjnych. NLFD przyznaje dotacje od 3 tys. do 5 mln £ na różne projekty związane z utrzymaniem dziedzictwa narodowego Wielkiej Brytanii, począwszy od krajobrazów, poprzez ustne przekazy, historyczne budynki, muzea, kolekcje, biblioteki, kończąc na historycznym przemyśle i transporcie oraz gospodarce morskiej. W zasadach dofinansowywania NFLD wskazuje, na co środki mogą być wydatkowane, np. na: reparacje, renowacje, konserwacje, cyfrowe prezentacje efektów projektów, nowe stanowiska pracy związane z finansowanymi projektami oraz szkolenia i wynagrodzenia związane z nimi. Fundusz nie ogranicza podmiotów dofinansowania, w tym nie wyróżnia mniejszości narodowych czy grup etnicznych. NLFD w latach 1994–2019 przekazał 8 mld £ na 45 tys. projektów i wśród nich znalazły się projekty mniejszości narodowych. Na stronie internetowej Żydowskiego Dziedzictwa Zjednoczonego Królestwa w 2019 r. opublikowano artykuł pt. „Dotacje”¹⁴⁹ gdzie wskazano, że historyczne synagogi i cmentarze otrzymały od 2004 r. z publicznych funduszy prawie 5 mln £.

¹⁴⁹ <http://jewishheritage.org.uk/grants> (dostęp: 25.07.2019 r.).

6.3. Analiza stanu prawnego i uwarunkowań organizacyjno- -ekonomicznych

Analiza stanu prawnego

Ochrona dziedzictwa
kulturowego
mniejszości narodowych
w Konstytucji RP

Rzeczpospolita Polska zgodnie z art. 5 Konstytucji RP strzeże m.in. dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Zgodnie z art. 6 ust.1 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Jednocześnie zgodnie z art. 35 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Definicja mniejszości
narodowych

Definicję legalną mniejszości narodowej zawiera art. 2 ust. 1 ustawy o mniejszościach narodowych, a zgodnie z art. 2 ust. 2 tej ustawy w Polsce są następujące mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska, żydowska.

Kompetencje Ministra
Kultury i Dziedzictwa
Narodowego

Zgodnie z art. 14 ust. 1 pkt 1, 2, 4 ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej¹⁵⁰ kultura i ochrona dziedzictwa narodowego obejmuje sprawy rozwoju i opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym oraz sprawy działalności kulturalnej, w tym mecenatu państwowego nad tą działalnością w szczególności w zakresie: podtrzymywania i rozpowszechniania tradycji narodowej i państwowej; ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; miejsc pamięci narodowej, grobów i cmentarzy wojennych, pomników zagłady i ich stref ochronnych.

Ochrona zabytków

Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest ustawa o ochronie zabytków, regulująca w sposób całościowy pojęcia zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków, w tym administracji rządowej i samorządowej, formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania. Zgodnie z art. 4 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków, ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających m.in. na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Formami ochrony zabytków, zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 3) uznanie za pomnik historii,
- 4) utworzenie parku kulturowego,

¹⁵⁰ Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.

- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Minister inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków¹⁵¹, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W latach 2015–2017 obowiązywał „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami” przyjęty uchwałą Nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Zgodnie z art. 90 ust. 2 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków do zadań Generalnego Konserwatora Zabytków należy prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Rozporządzenie Ministra w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, reguluje kwestie związane z prowadzeniem rejestru zabytków na poszczególnych szczeblach administracji. Zgodnie z art. 90 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków w ramach koordynowania działalności wojewódzkich konserwatorów zabytków Generalny Konserwator Zabytków może ustalać ogólne kierunki ich działania, wydawać instrukcje i wytyczne określające sposób ich postępowania oraz żądać od nich sprawozdań z działalności.

Krajowy program
ochrony zabytków
i opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa. Zgodnie z art. 25 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków jego obowiązkiem jest m.in. nieodpłatne udostępnienie do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru posiadanej przez siebie dokumentacji tego zabytku niezbędnej przy jego zagospodarowaniu na cele użytkowe. Ponadto jest on zobowiązany w formie pisemnej przedstawić, na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku, zaleceń konserwatorskich określających sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku (art. 27 ustawy o ochronie zabytków).

Obowiązki
wojewódzkiego
konserwatora zabytków

Narodowy Instytut Dziedzictwa został powołany 1 stycznia 2011 r. zarządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i realizuje zadania w zakresie zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego Polski w celu jego zachowania dla przyszłych pokoleń poprzez: gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie; wyznaczanie i upowszechnianie standardów ochrony i konserwacji zabytków; kształtowanie świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Narodowy
Instytut Dziedzictwa

¹⁵¹ Zgodnie z art. 90 ust. 2 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków do zadań Generalnego Konserwatora Zabytków jest opracowanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Do zakresu działania Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów należy: upowszechnianie wiedzy o muzeach, muzealiach, zbiorach publicznych i obiektach zabytkowych; wyznaczanie i upowszechnianie standardów w zakresie muzealnictwa i ochrony zbiorów; kształtowanie świadomości społecznej w zakresie wartości i zachowania dziedzictwa kulturowego. NIMOZ realizuje to zadanie poprzez m.in. prowadzenie działalności na rzecz rozwoju muzeów i efektywnego wykorzystania ich potencjału, gromadzenie, przechowywanie i upowszechnianie danych o muzeach w Polsce.

Zadania jednostek samorządu terytorialnego

Zgodnie z art. 14 ust. 1 pkt 3 ustawy o samorządzie województwa, samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim w szczególności w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do zadań własnych gminy, stosownie do art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym, należy między innymi zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty w szczególności w zakresie kultury, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Na podstawie art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte (art. 22 ust. 5): zabytki nieruchome wpisane do rejestru; inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Sposób prowadzenia rejestru zabytków oraz gminnych ewidencji zabytków określa rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków.

Wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres czterech lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Z realizacji programów zarząd województwa, wójt (burmistrz, prezydent) sporządzają, co 2 lata, sprawozdanie, które po zatwierdzeniu przez właściwe organy JST są przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Finansowanie opieki nad zabytkami

Zasady finansowania opieki nad zabytkami zostały określone w rozdziale 7 „Zasady finansowania opieki nad zabytkami” ustawy o ochronie zabytków oraz rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 74 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy o ochronie zabytków Minister oraz właściwy wojewódzki konserwator zabytków mogą udzielić dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru na podstawie umowy zawartej z tymi osobami lub jednostkami. Zgodnie z art. 82 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury

i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Art. 82 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków wskazuje, że w celu zapewnienia realizacji ww. postanowień organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Zasady finansowania zadań realizowanych w ramach programów Ministra KiDN zostały określone w zarządzeniach Ministra KiDN w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz w regulaminach programów.

Finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy udziale funduszy pochodzących z budżetu Unii Europejskiej.

Analiza uwarunkowań organizacyjno-ekonomicznych

Ochrona dziedzictwa kulturowego należy do priorytetowych zadań państwa, co zostało uwypuklone już w preambule do Konstytucji RP, w której czytamy: „zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku”. Jest to podstawa do stworzenia normy kompetencyjnej, której adresatami są organy administracji publicznej i to one odpowiedzialne są za strzeżenie dziedzictwa narodowego. Konstytucja RP przewiduje w art. 5 generalną zasadę ochrony dziedzictwa narodowego, a także zasadę upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury – art. 6 Konstytucji RP ochrona dziedzictwa nie ogranicza się tylko i wyłącznie do ochrony dziedzictwa podmiotów posiadających polskie obywatelstwo. Przedmiotem tychże obowiązków jest całokształt dziedzictwa narodowego, niekoniecznie wytworzony przez obywateli polskich. W ramach dziedzictwa można je podzielić na dziedzictwo niematerialne i materialne. W ramach tego drugiego można wyróżnić zabytki i przedmioty niespełniające znamion określonych w art. 3 ustawy o ochronie zabytków. Zabytkowe dziedzictwo mniejszości narodowych podlega ochronie na podstawie ustawy o ochronie zabytków, co daje państwu możliwość ograniczenia praw własności dysponentów tych obiektów. Ponadto Konstytucja RP w art. 35 ust. 1 zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych wolność rozwoju własnej kultury, co umożliwia kształtowanie dziedzictwa mniejszości narodowych.

Na wagę tego problemu zwróciła uwagę także Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu RP, w dezyderacie nr 3 uchwalonym na posiedzeniu w dniu 22 marca 2017 r. w sprawie wyasygnowania środków na utrzymanie i konserwację miejsc pamięci mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, która wskazała, iż „Ochrona zabytków, w tym miejsc pamięci, jest obszarem ważnym nie tylko z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego społeczeństwa polskiego, ale także zachowania tożsamości zbiorowej. Dotyczy to również mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, których upamiętnienia osób i wydarzeń w formie zabytków wymagają wsparcia ze strony państwa”. Komisja zwróciła także uwagę na niewystarczające środki przekazywane wojewódzkim konserwato-

**Ochrona
dziedzictwa kulturowego
zadaniem Państwa**

rom zabytków, w wyniku, czego pomniki i tablice ważne dla mniejszości narodowych i etnicznych pozostają niejednokrotnie bez opieki.

Za „dziedzictwo kulturalne zgodnie z art. 1 Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego UNESCO¹⁵² uważa się:

- zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowanie tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły: budowli oddzielnych lub łączonych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Głównym źródłem finansowania kultury, w tym dziedzictwa narodowego w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów JST. W ogólnodostępnych danych brak jest informacji na temat środków przekazywanych na ochronę dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych. Istotne znaczenie dla ochrony dziedzictwa narodowego ma ochrona zabytków. W 2017 r. na różne formy ochrony zabytków wydatkowano¹⁵³ z budżetu państwa 300,9 mln zł, zaś w 2016 r. 267,5 mln zł. Udział wydatków budżetu państwa na działalność związaną z ochroną zabytków w 2017 r. wyniósł 9% wydatków budżetu państwa na kulturę ochronę dziedzictwa narodowego, zaś w 2016 r. 10,3%. Jedną z form wsparcia dziedzictwa kulturalnego mniejszości narodowych było przyjęcie przez Sejm RP w grudniu 2017 r. ustawy o dotacji dla Fundacji Dziedzictwa Kulturowego przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego (100 mln zł), z którego dochody będą przeznaczane na konserwację cmentarza żydowskiego przy ul. Okopowej 49/51 w Warszawie. Finansowanie kultury, w tych ochrony i opieki nad zabytkami przez państwo oraz JST jest narzędziem szeroko rozumianej polityki kulturalnej państwa, ale także obowiązkiem państwa i jednostek samorządu terytorialnego.

¹⁵² Konwencja przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190).

¹⁵³ W tym na działalność ośrodków ochrony i dokumentacji zabytków, jak również wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

6.4. Wykaz aktów prawnych dotyczących kontrolowanej działalności

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.).
2. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2018 r. poz. 1983, ze zm.).
3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, ze zm.).
4. Ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. z 2017 r. poz. 823).
5. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 506, ze zm.).
6. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2019 r. poz. 512, ze zm.).
7. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2019 r., poz. 869, ze zm.).
8. Ustawa o ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.).
9. Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o dotacji dla Fundacji Dziedzictwa Kulturowego przeznaczonej na uzupełnienie kapitału wieczystego (Dz. U. poz. 2383).
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661).
11. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2014 r. poz. 399) – rozporządzenie zostało uchylone z dniem 26 maja 2017 r.
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674) – obowiązuje od dnia 2 września 2017 r.
13. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 stycznia 2014 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa (Dz. Urz. MKiDN, poz. 2).
14. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lipca 2018 r. w sprawie nadania statutu Narodowemu Instytutowi Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (Dz. Urz. MKiDN, poz. 45),
15. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2015 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2016 r. (Dz. Urz. MKiDN poz. 39),

ZAŁĄCZNIKI

16. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 września 2016 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2017 r. (Dz. Urz. MKiDN, poz. 56),
17. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 grudnia 2017 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2018 r. (Dz. Urz. MKiDN, poz. 82, ze zm.),
18. Zarządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 września 2018 r. w sprawie wytycznych do programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na rok 2019 r. (Dz. Urz. MKiDN, poz. 64).

6.5. Wykaz podmiotów, którym przekazano informację o wynikach kontroli

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej
2. Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
3. Marszałek Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
4. Prezes Rady Ministrów
5. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego
6. Minister Spraw Zagranicznych
7. Rzecznik Praw Obywatelskich
8. Prezes Trybunału Konstytucyjnego
9. Komisja Kultury i Środków Przekazu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
10. Komisja do Spraw Kontroli Państwowej Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
11. Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
12. Komisja Kultury i Środków Przekazu Senatu Rzeczypospolitej Polskiej